BİLİM

EVRENSEL KÜLTÜR ÖZEL SAYISIDIR

HARRY K.WELLS
REVİZE EDİLMİŞ PSİKANALİZ: ERICH FROMM

S. L. RUBINSTEIN
DİYALEKTİK MATERYALİZMİN IŞIĞINDA BİLİNÇ

I. SAPIR
FREUDCULUK, SOSYOLOJİ, PSİKOLOJİ - 2

PROF. DR. A. A. SMIRNOV
SOVYET PSİKOLOJİSİNİN GELİŞİMİ

YAZ 2003
7

İÇİNDEKİLER

HARRY K.WELLS
REVİZE EDİLMİŞ PSİKANALİZ:
ERICH FROMM
2

S. L. RUBİNSTEİN
DİYALEKTİK MATERYALİZMİN IŞIĞINDA BİLİNÇ
32

I. SAPIR
FREUDCULUK,
SOSYOLOJİ, PSİKOLOJİ - 2
39

PROF. DR. A. A. SMIRNOV
SOVYET PSİKOLOJİSİNİN GELİŞİMİ
60

BİLİM

Üç ayda bir çıkar, Evrensel Kültür Dergisi Özel Sayısıdır • Temmuz 2003 • Sayı 7 • Doğa Basın Yayın Ltd. Şti adına Sahibi: Songül Özkan • Yazışleri Müdürü: Nuray Sancar • Grafik Tasarım: Savaş Çekiç • Yönetim Yeri: Tarlabaşı Bulvarı Kamer Hatun Mah. Althatun Sk. No: 27/1 Beyoğlu / İstanbul • Tel: 0212 361 09 07 (pbx) Faks: 0212 361 09 04 • www.evrenselbasim.com • evrenselbilim@evrenselbasim.com Baskı: Kayhan Matbaası

HARRY K.WELLS*

REVİZE EDİLMİŞ PSİKANALİZ: ERICH FROMM[1]

Fromm'un Bilinçdışı Güdüleri Nasıl Revize Ettiği Üzerine

Fromm'un[2] psikanalizde yaptığı revizyon, psikanalizin insan ruhuna getirdiği açıklamalardaki temel varsayımları, Karen Horney'den[3] çok daha ileri boyutlarda açığa çıkarıyor. Fromm bütün bu varsayımları, psikanalitik teori, teknik ve pratiğin olmazsa olmazı bir temel önkoşula indirgiyor. Bu önkoşul; insanın, psişik aygıtının derinliklerinde demir atmış bilinçdışı güçler tarafından harekete geçirildiği, eylem ve duygularının uymak zorunda olduğu güdüler tarafından belirlendiği, bu yüzden güdülerinin tepkisel değil, zorunluluklar olduğu varsayımında yatmaktadır. Güdüler, sosyal ve doğal çevreden kaynaklanmaz, iç psişik kaynaklarda yatmaktadır. Düşünceler, duygular ve davranış biçimleri, dış koşullara verilen tepkiler olarak görülmez; tersine Fromm bunların "*deyim yerindeyse, ifadesini bulabilmek için pusuya yatmış ve uygun fırsat kollayan gizli eğilimler*" olduğunu söyler.

Tepkisellik değil güdüsellik, psikanalitik yaklaşımda insanın motivasyonlarını belirler. Bu yaklaşıma göre insanın sevmesinin ve korkmasının, nefret etmesinin ve saldırganlaşmasının nedeni; çevresinde yer alan sevilecek, korkulacak, nefret edilecek ya da tehditkar unsurlara tepki vermesi değil; tersine, insanın bilinçdışında etkide bulunan iç psişik mekanizmaların onu bu duygulara zorlamasıdır. Freud bu iç psişik mekanizmaları, ilkel insanların -biyolojik kalıtım yoluyla- bıraktığı güdü ve tabulardan türetirken, Fromm tekelci kapitalizmin yol açtığı travmatik psikolojik sonuçlara bağlar. Ancak belirleyici olan, nereden türetilmiş olursa olsun, psikanalizin her türlüsünün vazgeçemediği koşul, ilkesel olarak bilinçdışından gelen, zorunluluğa dayalı güdüdür. Bu önkoşulun mevcut olduğu varsayımın-

* H. K. WELLS: Marksist filozof ve psikolog Dr. Harry K. Wells, 1911'de Chicago'da doğdu. Amerika'da değişik üniversitelerde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Ayrıca Moskova Üniversitesi'nde psikoloji kürsüsünde konuk profesörlük yapan Wells, 50'li ve 60'lı yıllarda çok sayıda makale ve kitap yayınladı.1 Kaynak: The Failure of Psychoanalysis, From Freud to Fromm. New York, International Publisher, 1963, sayfa 115-134 ve sayfa 171-189; Almanca çevirisinin yayınladığı yer: Marxismus Digest 4/1973, Marksist Araştırmalar Enstitüsü, Frankfurt

1 Kaynak: The Failure of Psychoanalysis, From Freud to Fromm. New York, International Publisher, 1963, sayfa 115-134 ve sayfa 171-189; Almanca çevirisinin yayınlandığı yer: Marxismus Digest 4/1973, Marksist Araştırmalar Enstitüsü, Frankfurt

2 Erich Fromm, 23 Mart 1990'da Frankfurt/Main'da doğdu, 18 Mart 1980'de Locarno'da öldü. Psikoloji, felsefe ve sosyoloji alanlarında araştırmalar yaptıktan ve

dan hareket edilirse, nasıl her gündüzün ardından bir de akşam geliyorsa, Freudcu öğretiler, teknikler ve pratikler de bu varsayımın sonucu olarak ortaya çıkar. Bu önkoşul perspektifiyle incelendiğinde, söz konusu türetmeler bir iç tutarlığa sahiptir. Psikanalitik teori, bu temelde doğru sonuçların çıkarılması; pratik de bu sonuçların doğru uygulanmasıdır.

Fromm'un psikanalizde yaptığı revizyon; kapitalizmin ve özellikle de tekelci kapitalizmin birey üzerindeki travmatik etkilerinden kaynaklanan genel bilinçdışı, zorunlu güdüler gerekçesiyle ilintilidir. Fromm modern insanı, tekelci kapitalist toplumun hangi sınıfına ait olursa olsun, doğasıyla ve çevresindeki diğer insanlarla hiçbir dayanışma bağına sahip olmayan birey olarak tanımlar. Bu birey çaresiz ve tek başına, kavrayamadığı ve etkisinden kurtulamadığı sömürü, savaş, işsizlik, ekonomik krizler ve iflaslar denizinde sürüklenmektedir. Bu durum öylesine derin çaresizlik, yalnızlık, anlamsızlık ve yılgınlık duygularına yol açar ki; bu duyguların sonucu olarak genel bir travmatik deneyim oluşur. Tek tek insanlar, kim ve ne olduklarını, neden var olduklarını bilmezler. İnsan kuşkuların ağırlığı altında öğütülür ve dinmeyen, tahrip edici anlamsızlık duygusunun altında ezilir. Yaşam bütün anlamını yitirmiştir.

Fromm bu bakış açısını desteklemek üzere, varoluşçu atalarından alıntılar yapıyor: Kierkegaard, Nietzsche, Kafka ve Julien Green. Bunların her biri, "kuşkularla yalnızlık ve önemsizlik duygusu tarafından bir taraftan bir tarafa sürüklenen, bu duyguların eziyet ettiği çaresiz bir birey"[4] tablosunu çiziyor. Green'den yaptığı alıntıda şöyle diyor: "*Derin ve karanlık bir uçuruma bakıyoruz. Ve korkuyoruz.*" Fromm, kapitalizmin yol açtığı psişik sonuçları "*özgürlüğün yükü*" olarak adlandırıyor; özgür bireyin tekelci kapitalizmde taşımak zorunda olduğu yük. Negatif özgürlük, "*Birşeylerden özgürleşmiş olmak...*" dayanılmazdır. Romancılar ve şairler, bu negatif özgürlüğün verdiği acıları betimlediler; ancak bu bile dayanılmaz bir durum. Evet, işte böylece Freudcu dramanın senaryosu tamamlanmış oldu.

Buradaki anahtar kavramlar, "*dayanılmaz*", "*hoşgörülemez*"dir." *Bir şeylerden özgürleşmiş olmayı*" sağlayan kapitalizmin psişik sonuçları o denli dayanılmazdır ki, bu yük tek tek kişilerin kendilerini algılamalarına izin vermez. "*İnsan bunu yapamayacak kadar sindirilmiştir*" diyor Fromm. "*Eğlenceler arayarak, başkalarıyla buluşarak, gezerek, özel ve toplumsal ilişkilerinde, mesleki başarılarında bulduğu günlük rutinle, güvenlikle ve kabul görmeyle ve her tür oyalanmayla kendisini donatır. Ancak karanlıkta ıslık çalmakla ortalık aydınlanmaz. Yalnızlık, korku ve şaşkınlık kalır ve bu duygulara sonsuza dek dayanmak mümkün değildir. İnsanlar, 'bir şeylerden özgürleşmiş olmaktan' kaynaklanan bu yüke daha fazla dayanamaz.*" Bu noktada insanların önünde iki olasılık vardır. "*Ya özgürlükten kurtulmaya çalışacaklar; ya da negatif özgürlük-*

1922'de Musevi Yasaları konulu doktora tezini yazdıktan sonra Münih ve Berlin'de psikanaliz eğitimi gördü. 1930'dan itibaren, "Frankfurt Okulu" etrafında toplanan grupta yer aldı. 1934'te ABD'ye göç etti. 1949'da Meksika'ya yerleşti ve orada, 1965'te emekliye ayrılıncaya dek profesör olarak çalıştı. En önemli eserleri arasında, „Die Furcht vor der Freiheit", 1941 (Özgürlük Korkusu); Psychanalyse und Ethik, 1947 (Psikanaliz ve Etik); Der moderne Mensch und seine Zukunft, 1955 (Modern İnsan ve Geleceği); Die Kunst des Liebens, 1956 (Sevme Sanatı); Haben oder Sein, 1976 (Sahip Olmak ya da Var Olmak); Sigmund Freuds Psychoanalyse. Grösse und Grenzen, 1979 (Sigmund Freud'un Psikanalizi – Büyüklüğü ve Sınırları) bulunur.

3 Alman kökenli Amerikalı psikanalist ve hekim olan Karen Horney (1885 – 1952), S. Freud'un öğrencisiydi. Horney Freud'un tersine, sosyal ve kültürel dürtüleri ön plana çıkarmıştır. (çev. notu)

4 Erich Fromm: Escape from Freedom, New York: Farrar 1941, sayfa 180

ten pozitif özgürlüğe geçiş yapacaklar." İkinci olasılık kapitalist toplumda bireyler için nadiren mümkün olduğu için çare, negatif özgürlükten kurtulmanın farklı yollarını aramakta görülüyor. Bu "*psikolojik kaçış mekanizmaları*", Freudcu teorinin temel koşulu olan güdüsel, irrasyonel ve bilinçdışı dürtülerin Frommcu tarzda yeniden inşasını oluşturmaktadır.

Kapitalist toplumdaki bireylerin bilinçdışı güdülerine ilişkin bu koşul, bütün diğer türetmeleri mantıksal zorunluluklarla gerekçelendiren bir dizi temel, açıklayıcı varsayımı da kapsar. Son derece spekülatif teorilerde her zaman olduğu gibi, Fromm gözler önünde duran ve açıklamaya çalıştığı bir gerçekten hareket ediyor. Çıkış noktası Freud'un çıkış noktasıyla ortaktır: "*İnsanların kendilerini yönlendirdiğini düşündüğü güdülerle, onların eylemini, duygusunu ve düşüncesini gerçekten yönlendiren güdülerin aynı olduğunu öngören konsept bir yana bırakıldığında, çözümü imkansız gibi görülen birçok sorun birdenbire ortadan kalkacaktır.*"[5] Bu tespite katılmamak mümkün değil. Elbette hiç kimse bütünüyle ve mutlak surette duygularını, eylemlerini ve düşüncelerini belirleyen güçlerin bilincinde değildir. Fromm, bilinçli güdüler dışındaki başka hangi güdülerin insan davranışını, duygusunu ve düşüncesini belirlediği sorusunu, Freud'dan farklı yanıtlamıyor. Onun verdiği yanıta göre bu güdüler, öncelikle iç psişik, ruhsal, ancak bilinçli olmayan güdüler şeklinde oluyor.

Daha sonra, yine Freud gibi, bilinçdışı güdülerin, psikiyatristlerin değişik ruhsal hastalıklardan tanıdığı, örneğin histeri gibi güdülerle aynı türden olduğunu varsayıyor. Kısacası bilinçdışı güdünün zorunluluk olduğunu varsayıyor. "*Zorunluluk*", psikiyatrik terminolojide, "*karşı konulması olanaksız bir şekilde, irrasyonel bir davranışa itilmek*" (Websteri Collegiate Dictinory) anlamına gelir. Zorunlu davranış, patofizyoloji ve tıbbi psikiyatri beyindeki bir hasarın ya da fonksiyon bozukluğunun bir sonucu olarak yorumlanırdı. Bu açıdan bakıldığında, zorunlu davranışın hem zorunluluk karakteri, hem de duyguda, eylemde ve düşüncede bulduğu irrasyonel ifadesi patolojik mekanizmaların bir sonucudur. Buradan ise, beynin normal ve patolojik işleyişi arasında niteliksel bir fark bulunduğu, bu yüzden patolojik fonksiyonlar üzerinde yapılacak bir incelemenin, normal fonksiyonların özellikleri hakkında fikir vermeyeceği sonucu çıkar.

Fromm, genel olarak kabul gören bu teorinin tersine Freud'a dayanarak, zorunluluğun sinirsel-fizyolojik tarzda patolojik bir fenomen olmadığını, aksine saf psikolojik doğaya sahip olduğunu ve zorunlu-irrasyonel duygu, eylem ve düşüncelerin "*psikolojik mekanizmalara*" bağımlı olduğunu varsayar. Zorunlu davranış görüngüleri bu iddiayla patonevroloji, patofizyoloji ve tıbbi psikiyatrinin dışına atılmış olur.

Fromm daha sonra -Freud'un da yaptığı gibi- ruhsal hastalıkla ruhsal sağlık arasındaki niteliksel farkı ortadan kaldırma ve niceliksel farka ingirgeme yolunu seçer.

5 Agy., sayfa 133, 134 ve 137

Nevrotiklerin zorunluluk mekanizmaları buna göre sadece normal insanların psişesini belirleyen mekanizmaların uç noktadaki varyasyonlarıdır. Psikolojik zorunluluk mekanizmalarının bu nevrotik güçlendirilmesi, bu mekanizmaları, yapıları ve fonksiyonlarıyla birlikte tanıyabilmek için kullanılır. Bilincin ve psikanalizin nevrotik uç vakalar aracılığıyla bu mekanizmalara uluşabilmesi mümkün olur. *"Nevrotiklerde gözlemlediğimiz görüngüler, prensip olarak normal insanlarda da gözlenebilecek olanlardan farklı değildir"* diyor Fromm ve ekliyor: *"Sadece daha çarpıcı, daha açıktırlar ve ulaşılması daha kolaydır..."*[6]

Eğer Fromm bu belirleyici tezde ısrar ediyorsa, sadece Freud'la değil, ister ortodoks, ister revizyonist, isterse reformist noktada bulunsunlar, bütün diğer psikanalistlerle aynı görüşü savunmaktadır. Karen Horney, nevrotiklerler ilgili olarak şöyle diyor: *"Onlarla normal insanlar arasındaki fark, sadece nicelikseldir."*[7] Bu ifade aracılığıyla, saf psikolojik olarak ele alınan zorunlu davranış mekanizması toplumun bütün bireylerine uygulanabilir. Psikanaliz böylece nevrozları konu edinen özel bir teori olmaktan çıkıp genel bir psikolojik teoriye dönüşür.

Psikanalizin Fromm tarafından açığa çıkarılan temel koşulunun mantıksal türevleri şunlar olur:

1. Nevrotik duygular, davranış tarzları ve düşüncelerin ortaya çıkmasından sorumlu olduğu bilinen bütün mekanizmaları, biraz daha zayıf biçimde olsa da, sağlıklı insanlarda da bulurüz;

2. Nevrotik fenomenler, saf psikolojik (yani patolojik-nevrolojik olmayan) bir mekanizmadan kaynaklanır;

3. Bunun sonucunda saf psikolojik, zorunlu güdüler; sağlıklı insanların duygularını, davranış tarzlarını ve düşüncelerini de belirler.

Bu sonuçlar zinciri, Freud'dan Fromm'a dek, psikanalizin bütünü için geçerlidir. Freud, nevrotiklerin ve sağlıklıların saf psikolojik nedenlerden kaynaklanan zorunlu davranışlarının nedenini güdülerde ve bu güdülerin bastırılmasında görmüştür. Fromm ise sadece; bu nedenin yerine kapitalist toplumu ve onun neden olduğu psikolojik etkileri geçirir.

Fromm bu psikanalitik temelde; kapitalist toplumda bilinçdışı zorunlu güdüler yaratan, irrasyonel ve zorunlu duygu, davranış tarzları ve düşüncelere yol açan psişik mekanizmaların kendi versiyonunu geliştiriyor. Bunun için geçmişte kullandığı gerekçeleri bir kez daha ortaya çıkarıyor: Tek tek insanlar, kapitalist toplumun ve özellikle de tekelci kapitalizmin kendilerine dayattığı çaresizlik ve yalnızlık duygusuna dayanabilecek durumda değildir. Eziyet veren bu duyguları bilinçaltına itmek ve eşzamanlı olarak bunların yerine koyabileceği savunma olanakları aramak zorundadır. Zorunlu güdüye dayalı ilk adım, kapitalizmin ortaya çıkardığı dayanılmaz duyguların bastırılmasıdır. İkinci adım ise, dayanılmaz negatif (burjuva) özgürlükten kaçış mekanizması olarak, onların yerine geçirilecek yedek duyguların ve savunma olanaklarının yaratılmasıdır.

6 agy, sayfa 138

7 Karen Horney: The Neurotic Personality of Our Time, sayfa 289

Fromm, bu kaçış mekanizmalarının gerçi her insanda farklı ortaya çıktığını, ancak buna rağmen, ekonomik, sosyal, politik ve ideolojik zorunluluklardan dolayı her yerde aynı şekilde etkili oldukları için, bazı genel üstbaşlıklar altında toplanabileceğini iddia ediyor. Ayrıca bir dizi zorunluluk mekanizmasının var olduğunu ileri sürerek, ancak bu mekanizmaların sadece üç tipini ele alıyor: Mazoşizm-sadizm, yıkıcılık ve "robotvari" uygunluk.

Bu zorunluluk mekanizmalarının ayrıntısına girmeden önce, söz konusu mekanizmaların özünü ve işlevini "psikanalitik yöntem" yardımıyla açığa çıkardığını, yani klasik Freudcu teknikler olan serbest çağrışım, rüya yorumu ile aktarma ve hatalı davranışlar (dil sürçmesi, yazıda hataya düşmek, istemediği bir şeyi kavramak) gibi görüngülerin yorumlanması sayesinde açığa çıkardığını ileri sürüyor. Aynı zamanda psikanalitik yaklaşımı savunarak gerekçelendirmeye çalışıyor: "*Psikanaliz her ne kadar, akademik psikolojinin yıllar boyu ulaşmaya çalıştığı doğabilimlerinin deneysel yöntemlerine erişme ülküsüne yaklaşamamış olsa da, bireyin sansüre uğramamış düşüncelerinin, rüyalarının ve hayallerinin özenle gözlenmesi zemininde yükselen empirik bir yöntemdir.*"[8]

Eğer duyguların, davranış tarzlarının ve düşüncelerin, yüzeyde ortaya çıktıkları şekilde kavranmamaları gerektiği; tersine onların, psikolojik mekanizmaların dayatmasıyla belirlenmiş olgular olarak görülmesi gerektiği, bu mekanizmaların da dayanılmaz ve bu yüzden bastırılmış duygular olduğu ileri sürülüyorsa; bastırılmaları, korunmayı ve bir başkasının yerine geçirilen eylemleri gözetimin olmadığı bir anda tespit etmemize olanak sunan bir gözetleme yöntemi uygulanmak zorunda. Ayrıca rüya fantezilerinin de; duyguları, eylemleri ve düşünceleri açığa çıkaran gerçek zorunluluk güdüleri olarak yorumlanması gerekiyor. Bilinçdışı fragmanların bu tarz yorumlanması sanatının özünde, bilinçdışı sembolizmlerin tercüme edilmesi yatar. Örneğin rüyanın kendisi, bilinçli yaşama hükmeden "reel" bilinçdışı zorunluluk mekanizmalarıyla sembolik ilişki olarak yorumlanır. Diğer Freudcu revizyonistler gibi Fromm da, sembollerin tercüme edilmesi sanatında yatan bu teknikleri rasyonel olarak gerekçelendirmek zorundadır. Çünkü analiz, bu içrek tekniklerin olmaması durumunda, sıradan bir psikolojik danışmanlığa indirgenmiş olacaktır. Psikanalitik yöntem, iki yönden totolojik bir yöntem olarak ortaya çıkar. Buradaki teknikler, bir yönüyle pratik açısından analiz için, diğer bir deyişle analistin tıbbi eylemi için gereklidir. Bu yüzden, bu pratiği destekleyen bir teori geliştirilmek zorundadır. Öte yandan aynı zamanda bu teknikler, teorinin inşasında onu gerekçelendirilmek için kullanılmaktadır. Böylece Fromm bu tekniklere bir yanda hastasıyla sürdürdüğü analitik çalışmalarında ihtiyaç duyarken, -teori oluşturma görevi işte bu noktada ortaya çıkar- diğer yanda aynı teknikleri teorisine temel yaratmak için kullanmaktadır. Kısır döngü, bu noktada ortaya çıkar.

8 Erich Fromm: Escape from Freedom, sayfa 136

Bu durum Freud, Horney ve Sullivan[9] için de söz konusudur. Fromm, kendine özgü garip tarzda yorumladığı psikanalitik tekniklerin ve sembollerin yorumunun adı geçen üç özgürlükten kaçış mekanizmasının "keşfine" yol açtığını ileri sürüyor.

"Mazoşizm-sadizm" kavramıyla ifade edilen zorunluluk mekanizması, Fromm'un psikanalitik teknikler aracılığıyla "keşfettiğini" ileri sürdüğü ve tek tek bireylerin *"dayanılmaz yalnızlık ve çaresizlik duygularından kaçmak için kullandığı"* yollardan birisidir. Buna göre mazoşist mekanizmanın dayatması altında ürkütülmüş birey, kul-köle olacağı birisini ya da bir şeyi aramaktadır. Tek başına kalmış "Ben" olarak daha fazla varlığını sürdürebilecek durumda değildir ve Fromm'a göre, eziyet görmüş, tecrit olmuş ve çaresiz kalmış Ben'den kurtularak bir çeşit güvenlik duygusu kazanmaya çalışmaktadır. Negatif özgürlük yükünden kurtulabilmek için bir başkasına tabi olmak istemektedir. Böylesi bir yapıya sahip bir insan, kaçınılmaz olarak bir başka kişiye ya da şeye tabi olma zorunluluğu hissetmektedir.

Mazoşizmin saptırılmış biçimi, insanın vücudunu ya da ruhunu kendi belirlediği ya da başkalarının belirlediği eziyet ve acılara sunmasıdır. Daha yaygın, ancak saptırılmamış olan biçimi ise, kendi kimliğini bırakarak, kendisini bir başka kişi ya da olgu ile özdeşleştirmesi şeklinde ortaya çıkar. Fromm'a göre sorunun özü, mazoşist mekanizmanın hiçbir sorunu çözmemesinde yatar. Gerçi çekilen acıyı hafifletmekte, ancak bireyi kuşku ve korkularıyla birlikte zorunluluklarla başbaşa bırakır. Bu yüzden mazoşist zorunluluk mekanizması, acının kaynağını ortadan kaldırmadığı, sadece gizlediği için, irrasyonel bir çözümdür.

Fromm mazoşist mekanizmayı, yanmakta olan bir evde, henüz yanmamış olan merdivenlerden kaçmak yerine, paniğe kapılıp kendisini tuvalete kapatan insanın davranışına benzetir. *"Aynı şekilde mazoşist eğilimler de; beraberinde getirdiği yetersizlikleri, çatışmaları, riskleri, kuşkuları ve dayanılmaz yalnızlığıyla birlikte kendi Ben'inden kurtulma arzusundan kaynaklanır. Ancak bu eğilimler sadece, en üst düzeyde açığa çıkmış acıların hafifletilmesine ve hatta daha büyük başka açıların doğmasına yol açar"* diyor Fromm ve ekliyor: *"Bütün nevrotik görüngülerde olduğu gibi mazoşizmin irrasyonelliği de, dayanılmaz bir duygu durumunun çözümü için kullanılan araçların uygunsuzluğunda yatar."*[10] Fromm burada, mazoşizmin irrasyonel-zorunluluk karakterinin, *"nevrotik bir görüngü"* olarak ortaya çıktığını söylüyor. Oysa gerçekte, negatif özgürlüğü sunan kapitalist toplumda kendi düşüncesine göre en sık ortaya çıkan psikolojik mekanizmalardan birisini tanımlamaktadır. Bu yüzden tikel nevrotik bireyleri değil; tersine, tekelci kapitalist ilişkiler içinde yaşayan halkın büyük bölümlerini tanımlamaktadır. Bu tür bir toplumsal sistemdeki insanların neredeyse hepsi, bilinçdışı olarak duygularını, davranış

9 Harvey Stack Sullivan (1892-1949), Neo-psikanalizin temsilcilerinden olan ABD'li psikiyatrist ve psikanalist

10 agy., sayfa 180

tarzlarını ve düşüncelerini belirleyen nevrotik zorunluluğa dayalı, irrasyonel mekanizmalardan muzdariptir.

Sadist zorunluluk mekanizması ise, başkalarına hükmederek, onları kendi iradesinin zavallı araçları haline getirerek, onların kaderleri üzerinde mutlak bir egemenlik sağlamaya çalışarak ve bir ilah katına yükselmek isteyerek, yalnızlığın ve çaresizliğin verdiği duygulardan kurtulma dürtüsünü uyandıran, karşı durulmaz bir itkide ifadesini bulur. Bu zorunluluğun saptırılmış biçimi, tabi kılınan kişiyi aşağılamak ve köle bağımlılığına sokmak, direnmesine ve öç almasına izin vermeden ona acı verip eziyet etmek şeklinde ortaya çıkar. Bu durumda da zorunluluk mekanizması irrasyoneldir, çünkü sadist eğilimlere sahip kişinin acılarını dindirmez ya da hafifletmez; tersine sadece onların üstünü örter ve yeni acılara yol açar. Fromm, "*Sadizm, başkaları üzerinde iktidar sahibi olma arzusunda, en güçlü şekilde ifadesini bulmaktadır*"[11] diyor. Bu nedenle sadist zorunluluk mekanizmasını, kapitalist toplumda son derece yaygın bir görüngü olarak görüyor.[12]

Zorunluluğa dayalı irrasyonel sadist ve mazoşist mekanizmalar ikisi birden "sado-mazoşist karakteri", ya da Fromm'un deyimiyle "otoriter karakteri", bir başka deyişle bir otoriteye tabi olma ya da sınırsız otorite uygulama güdüsünü ortaya çıkarır. Fromm bu biçimde anal ve oral karakter yapısının Freudcu türevini yeniden kuruyor. Bu zorunluluk mekanizmaları içerikleri açısından tamamen örtüşmektedir. Sadece Freud'un biyolojik, cinsel-organik kaynak teorisinin yerini, belirli bir kişinin duygularını, davranış tarzını ve düşüncelerini belirleyen zorunluluğa dayalı, bilinçdışı mekanizmalar alıyor. Eğer insanların oluşturduğu bir sınıf, ulus gibi grup, zorunluluğa dayalı belirli, ortak mekanizmalara sahipse, Fromm bunu "sosyal karakter yapısı" olarak tanımlıyor. Daha ileride Fromm'un Alman faşizmini açıklamak için, otoriter ya da sado-mazoşist karakter yapısını nasıl kullandığını göreceğiz.

Fromm'un tartıştığı ikinci zorunluluk mekanizması, yenilmesi olanaksız yıkıcılık güdüsüdür. Bu güdü de, dayanılmaz çaresizlik ve tecrit duygularından kaçma çabasının ifadesidir. Bu bağlamda "çözüm", dünyayı yıkarak böylece dayanılmaz duyguların kaynağını da ortadan kaldırmaya çalışmakta yatar. Ortaya çıkan sonuç ise, daha büyük bir umutsuzluk ve tecrittir. Yıkıcılık güdüsü, zorunluluğa dayalı düşmanlık ve sadırganlıktan oluşur. Bu güdü de irrasyoneldir. Çünkü, ortadan kaldırılması gereken değişik olgulara tepki vermez. Tersine; yıkıcılığı, düşmanlığı ve saldırganlığı bir gereksinim olarak içeride duyumsayan ve her fırsatta açığa çıkan duyguda yatar. Fromm, yıkıcılık mekanizması gelişmiş her insanın bir "*yıkıcılık hazinesi*", "*yıkıcılık dürtülerinin tutkuya dönüştüğü ve her zaman uygulanabilecek bir obje bulabilen irrasyonel bir yıkıcılık*" taşıdığını söyler. Fromm, zorunluluğa dayalı irrasyonel yıkıcılık mekanizmasıyla, saldırganlık ve düşmanlık güdülerinden oluşan Freudcu ölüm gü-

11 Agy., sayfa 189

12 Fromm Ödipus Kompleksi'ni de, sado-mazoşist mekanizması temelinde yeniden inşa ediyor. Mazoşist eğilimler taşıyan çocuğun gözünde ilahlaştırarak kendisini tamamen tabi kıldığı anne, baba ya da öğretmeni "büyülü yardımcılar" olarak tanımlıyor. Daha sonraki dönemde, gençlik ve yetişkinlik çağında bu zorunluluğa dayalı irrasyonel tabi olmaktan kaynaklanan, baba veya anne muhayelleri eşlere, yöneticilere ya da siyasi önderlere aktarılabilir. (Fromm, Escape from Freedom)

düsünü yeniden kuruyor. Zorunluluğa dayalı yıkıcılık, revize edilmiş versiyonunda biyolojik bir güdü olarak değil, kapitalizm kaynaklı, dayanılmaz burjuva negatif özgürlükten kaçış mekanizması olarak görülüyor. Pozitif özgürlük kapitalizmde ne kadar çok paylaştırılabilir, arzularını gerçekleştirerek yaşayanların ve eğilimlerini yaşama geçirenlerin sayıları ne kadar çok artarsa, yaşam enerjisi de o oranda *"bir çözülme sürecine tabi olur ve yıkıcı bir karakter alır"* diyor Fromm ve ekliyor: *"Yaşamın baskı altına alınmasına yol açan sosyal koşullar, aynı zamanda yıkıcılık eğilimini ortaya çıkarır."*[13] Zorunluluğa dayalı yıkıcı-saldırgan-düşmanca mekanizmayı faşizmin unsurlarından birisi olarak görüyor.

Fromm, kaydadeğer psişik mekanizmaların üçüncüsü olarak, "otomata benzer özdeşlik" olgusunu gösteriyor. Ona göre bu mekanizma da; özgürlükten, kapitalist toplumun yol açtığı çaresizlik ve önemsizlik duygularından kaçış çabasıdır. Bu mekanizma bireyin önce teslim olduktan sonra, ikinci adımda toplumun kendisine sunduğu kişilik tiplerinden birisini benimsemesinde yatar. Birey böylece kitle içinde diğerlerinden ayırt edilemez, diğerlerine benzeşir duruma gelir, "başkalarının" kendisinden beklediği olur, beklentilere tamamen uyum sağlar. Fromm bu mekanizmayı, düşmanlarından korunmak için renk değiştiren hayvanların davranışına benzetir. Birey tamamen teslim olarak ve verili kültürel modele uyum sağlayarak yılnızlığından ve korkusundan kurtulmak ister. Ancak bu yolla sadece tecrit edilmişliğinin ve önemsizliğinin güçlenmesini sağlayabilir; çünkü "Ben"ini yitirerek kendisini en güçlü acı ve sıkıntıların kucağına atmıştır. Bu yüzden sado-mazoşist ve yıkıcılım mekanizmaları gibi otomata berzer özdeşlik mekanizması da irrasyoneldir. Bu mekanizma çevre koşullarınan verilen bir tepki değildir ve bu yüzden acı ve korkunun kaynaklarının kurutulması için kesinlikle uygun bir araç değlidir. Kendi Ben'ini teslim etme ve uyum sağlamış bir kişilik yapısı geliştirme güdüsü, sadece psikolojik nedenlere, zorunluluğa, tepki vermemeye dayalıdır ve rasyonel değil irrasyoneldir.

Ancak içerisinde zorunluluğa dayalı böylesi bir özdeşlik eğilimi geliştiren bir kişinin ille de, kendine yabancılaşmasının ve duygularındaki, eylemlerindeki ve düşüncelerindeki sahte karakterin bilincinde olması gerekmez. Kendi Ben'ini bastırmış, üstlendiği özdeş Ben'le aynılaşmış ve onun duygu, eylem ve düşüncelerinin kendisine ait olduğunu düşünmektedir. Onların yerine bilinçdışı olarak sahte düşünce vb. geçmiştir. Fromm'a göre gerçek duygu, düşünce ve davranış tarzlarını ortaya çıkarmanın tek yolu; rüya yorumu, özgür çağrışım ve aktarma fenomenleri bağlamında kullanılan psikanalitik tekniklerdir. Zorunluluğa dayalı özdeşlik mekanizmaları bu şekilde aşılabilir ve analist böylece hastanın direnişini kırarak bilinçaltında gizlenmiş gerçek Ben'i ortaya çıkarabilir.

Fromm, uyum sağlama zorunluluğu konusunda şunları yazıyor: *"Bu mekanizma, modern toplum-*

13 Erich Fromm, Escape from Freedom, sayfa 180, 184

daki bireylerin çoğunluğunun başvurduğu çözümdür." Fromm, bu eğilimin burjuva-kapitalis, demokratik toplumlarda, özellikle de ABD'de çok yaygın olduğunu ileri sürüyor. Ancak Ben'den vazgeçilerek yerine sahte bir Ben geçirilmesi faşizmde de belirleyici bir unsurdur. Çünkü böylece tek tek bireyler, panik sınırlarına yaklaşmış bir korku, umutsuzluk ve güvensizlik durumuna itilmişlerdir. "*Bu yüzden birey, kendisine güven ve kuşkularından kurtulma yolu sunan yeni otoritelere tabi olmaya hazırdır.*" Uyum sağlamış sahte Ben, zorunluluk mekanizmaları tarafından örtülmüş ya da bastırılmış, dayanılması olanaksız duygular ortamından kaçış çabasıdır. Oysa Freud'un biyolojik güdüleri gibi duygular da, tamamen ve ebediyen bastırılamayacak kadar güçlüdür ve bu yüzden dolaylı ve başka biçimlere bürünmüş olarak ortaya çıkarlar; örneğin rüyalarda, hayallerde, hatalı davranışlarda, çağrışımlarda ve aktarma fenomenlerinde. Psikanalizin görevi, özgül teknikler aracılıyla sembolik örtüleri yorumlamakta ve böylece gerçek Ben'i ortaya çıkarmakta, yani sahte Ben'in ve zorunluluğa dayalı uyum mekanizmalarının ortaya çıkmasına yol açan, dayanılmaz çaresizlik, korku ve kaygı duygularının açığa çıkarılmasında yatmaktadır.

Fromm, bu ve diğer psikolojik kaçış mekanizmalarının en son kaynağının kapitalizm, özellikle de tekelci kapitalizm olduğunu ileri sürüyor. Ona göre tekelci kapitalizmin yol açtığı panik duyguları, öte yandan bu duygulardan kaçma güdüsünü de beraberinde getiriyor. Bu ise, zorunluluğa dayalı kaçış mekanizmalarının geliştirilmesine neden oluyor. Bu bağlamda belirleyici olan, kapitalizmin bilim ve gerçeğin uygulanması ve buna bağlı olarak çevrede yönün belirlenmesine hizmet eden araçlar üretmiyor; tersine, nitelik açısından nevrotik görüngülerden ayrılmayan zorunluluk mekanizmaları yaratıyor olmasıdır. Fromm, kapitalizmin ruhsal sağlıktan başka herşeyi ürettiği tezini ileri sürüyor. Ve toplumun tek tek bireylerden oluştuğuna inandığı için de, modern toplumun, yani tekelci kapitalizmin ruhsal hasta, nevrotik olduğu iddiasında bulunuyor. Bu yüzden analizini, "*günümüz Batı uygarlığındaki hastalığın teşhisi*"[14] olarak nitelendiriyor. Ona göre "*batı*" toplumu hastadır. Aynı şekilde bu toplumun bireylerinin çoğunluğu - belki de hepsi - farklı düzeylerde hastadır. Bu böyledir; çünkü irrasyonel güdüler aklın, bilimin ve gerçeğin, diğer bir deyişle rasyonel eylemin yerine geçmiştir. Kapitalimzdeki dayanılmaz "negatif özgürlük" de en son nedendir.

Fromm, nevrotik ve rasyonel eylem arasındaki farkı şöyle özetliyor: "*Rasyonel eylemlerde ortaya çıkan sonuç, o eyleme yol açan güdüye denk düşer - belli bir sonuç elde etmek için eyleme girişilmiştir. Nevrotik eylemlerde ise, özü itibarıyla olumsuz yöne sahip bir zorunluluk nedeniyle, yani dayanılmaz bir durumdan kurtulmak için eylemde bulunulmuştur.*" Fromm bu düşüncesini sonrasında şöyle açıyor: "*Eylemler, görünüşte bir çözüm getiren bir yöndedir. Oysa elde edilen sonuç, nevrotik kişinin el-*

14 Erich Fromm: The Sane Society, New York, Farrar 1945, sayfa 209

de etmek istediğinin tam tersidir. Dayanılmaz duygulardan kurtulma zorunluluğu o kadar güçlü olmuştur ki; kişi sahte olmayan bir çözüme götürecek yolu seçememiştir."[15] Fromm'un iddiasının merkezine yerleştirdiği görüş, nevrotik eylemin, genellikle egemen davranış biçimi olduğu için, "normal" eylem olarak görüldüğü görüşüdür. Kapitalizm; nevrotik, irrasyonel, zorunluluğa dayalı duygu , düşünce ve davranış tarzları üretmektedir. İrrasyonel, zorunluluğa dayalı nevrotik eylem kapitalizmi değiştirmeye değil, onun etkilerinden kaçmaya - burada başarının sadece görünürde elde edildiğini ekleyelim - çalışır. Fromm, psikanalizi bu şekilde yeniden inşa etti. Oysa rasyonel, tepki verme yeteneğine sahip, sağlıklı bir davranış tarzı olsaydı, kaçmaya değil, kapitalizmi rasyonel ihtiyaç ve arzulara denk düşen bir topluma dönüştürmeye çalışırdı. Böylesi rasyonel bir eylem, kapitalizmin sosyalizme dönüştürülmesini hedeflerdi. İleride Fromm'un sunduğu perspektifin işte bu olduğunu göreceğiz. Ancak önce onun faşizm ve siyasal demokrasi analizi aracılığıyla, psikolojik etkenlerle sosyal etkenler ve psikanalitik etkenlerle sosyal etkenler arasındaki bağı nasıl gördüğünü göstereceğiz.

Psikolojik ve Sosyal Etkenler Arasındaki Bağ

Fromm, kapitalizmin başlangıcından itibaren, ister işçi, isterse işveren olsun, kapitalist ekonomik ilişkilerin girdabına düşen herkesin yalnızlık ve çaresizlik duygularına kapıldığını ileri sürüyor. Ona göre bu dayanılmaz duygular nedeniyle burjuvazinin ilk temsilcileri bile, sado-mazoşist, yıkıcı ve özdeşçi irrasyonel güdüler gibi kaçış mekanizmalarını geliştirmek zorundaydı. Fromm, zorunluluğa dayalı bu nevrotik kaçış mekanizmalarının geliştirilmesinin, kapitalizmin gelişimi açısından mutlak surette kaçınılmaz olduğunu, aynı şekilde sanayinin ve ticaretin gelişimi için de hem bir önkoşul, hem de bu gelişimin bir ürünü olduğunu ileri sürüyor.

Zorunluluğa dayalı güdüleri kapitalizm ortaya çıkarır. Bu güdüler aynı zamanda, kapitalizmin yükselişi için gerekli bir önkoşuldu. Kapitalist örneğin, sadist zorunluluk mekanizmasını oluşturdu. Tamamen kapitalistlere tabi olmak zorunda olan kitleleri sömürerek ve onlara acı çektirerek elde edilebilecek güç, mülkiyet, kar ve sermaye akümülasyon irrasyonel bir arzuydu. Diğer yanda işçiler, tamamen teslim olma ve kendilerini kapitalistlerin büyük güçlerine tabi kılma mazoşist güdüsünü geliştirdiler. Buna göre hem kapitalistler, hem de işçiler dayanılmaz duygulardan kaçabilmek için, kendi Ben'lerini bırakıp güç kullanmaya veya tabi olmaya zorunlu olduklarına inanıyorlar. Fromm'a göre bu zorunluluk mekanizmaları, günümüze dek kapitalizmin yükselişi ve gelişimi için gerekli koşulları oluşturmaya devam edegelmiştir. Fromm, bu etkenlerin kapitalizmin serbest rekabetçilikten tekelciliğe dönüşmesinde de önemli olduğunu varsaymaktadır. Ona göre mazoşizmin ve sadizmin güçlenmesi, tekelcilerin zorunluluğa dayalı güç sahibi olma

15 Erich Fromm; Escape from Freedom, sayfa 154

güdüsüyle, işçilerin yine aynı şekilde zorunluluğa dayalı tabi olma güdüsünü ortaya çıkarmış, aynı zamanda güçlenebilmek için bu güdülere ihtiyaç duymuştur. Ayrıca tekelci kapitalizm, devasa tekellerin yuttuğu küçük kapitalistlerde de mazoşist düşüncelerin yaygınlaşmasında etkili olmuştur.

Zorunluluğa dayalı mutlak uyum sağlama eğilimi, Fromm'a göre burjuva devlette ve burjuva siyasette önemli bir rol oynar. Kapitalizm özellikle tekelci döneminde siyasi düşünmenin ve siyasi görüşlerin özdeşliğini ortaya çıkarır ve gereksinir. İnsanlar, tekellerin adaylarının kendi adayları, tekellerin siyasetlerinin kendi siyasetleri ve ekonomik sisteminin kendi sistemleri olduğuna inanmak zorunluluğunu hissederler. Fromm'un ortaya koyduğu olgular, açıkça görüldüğü gibi doğrudur ve günümüzdekmi durumu yansıtmaktadır. Ancak bir görüngünün var olması, ona getirilen açıklamanın doğruluğunu kanıtlamaz.

Fromm; tekelci kapitalizmin, zorunluluğa dayalı psikolojik mekanizmaların belirlediği ekonomik ve siyasi görüş ve düşünce tarzlarının üreticisi ve ürünü olduğunu söylüyor. Gerçekten de, tekelci kapitalizmde yaşayan insanların düşünce ve görüşleri, geniş çapta bu toplumun karakterini taşır. Bu durumu, belli bir döneme ait egemen düşünce ve görüşlerin, o dönemin egemenlerinin, yani kamuoyu düşüncesini oluşturan kurumlara ve medyaya sahip olan kesimlerin düşünce ve görüşleri olduğunu belirten bilimsel bir hipotezle açıklayabiliriz. Ancak bu tezi ortaya atmak, insanların düşünce ve görüşlerinin zorunluluğa dayalı olarak sadist ve mazoşist olduğunu, sosyal, ekonomik ve siyasi sistemin bu tür nevrotik mekanizmaların ürünü ve aynı zamanda üreticisi olduğunu iddia etmekten başka birşeydir. Fromm'a göre psikolojik etken, en az sosyal etken kadar belirleyicidir. Psikolojik etkenin nevrotik karaktere sahip olduğunda ısrar ettiği için, daha da ileri gidip bu etkeni psikiyatrik veya psikanalitik bir etkene indirgiyor.

Böylece onun düşüncesine göre, psikanalitik etken kapitalist toplumda bir daha çözülmesi imkansız bir tarzda sosyal etkenle içiçe geçmiştir. Fromm, Freud'un temel varsayımı olan, zorunluluğa dayalı nevrotik, iç psişik süreçlerin tarihsel gelişimde belirleyi rol oynadığı düşüncesini, işte bu şekilde ifade ediyor. Freud, insani olmayan güdüleri ve bu güdülerin tohplum tarafından bastırılmasını öne çıkararak bu sonuca varmıştı. Fromm ise, Ben'in zorunluluğa dayalı olarak psikanalitik savunusunun, toplumsal ilişkilerle eşdeğerde olduğunu ileri sürerek aynı sonuca ulaşıyor.

Her iki etkenin içiçe geçmişliğini, nazizmin Frommcu analizinde son derece açık olarak izlemek mümkün. Fromm bir yanda nazizmin ortaya çıkışını ve ayakta kalışını, mali sermaye ile junkerlerin ittifakı ile açıklayan bir sosyal etkenden söz ediyor. Bu grup, dünya ekonomik krizinin ve Dünya Savaşı'nda uğranılan yenilginin etkileri sonucunda, Avrupa'nın ve kolonilerin yeniden paylaşımı için bir emperyalist hareketi başlattı.

Ancak Fromm'a göre, sayı olarak küçük, ama mali açıdan güçlü bu emperyalist grup; sosyalist görüşe sahip işçileri nötrleştirmeden ve orta katmanlarla küçük burjuvazinin coşkulu desteğini kazanmadan yayılmacı siyasetini hayata geçiremezdi. Buradaki birinci önkoşul Fromm'a göre, işçi sınıfının mantalitesinin karakteristik özelliği olarak gördüğü, mazoşist ve özdeşçi zorunluluk mekanizmaları güçlendirilerek yerine getirildi. İkinci görev ise, orta katmanların ve küçük burjuvazinin sadist eğilimlerine her türlü gelişme olanağı sunularak çözüldü. Bu orta katmanlar, faşizmin ve onun ırkçılığının, işkencelerinin ve hunharlıklarının ve yakma odalarının kitle tabanı oldu. Fromm burada, nasyonal sosyalizmi açıklarken oynadıkları rol itibarıyla eşit oranda ağırlık verdiği iki ayrı etkene sahip bir taslak çıkarıyor: Bir yanda, negatif özgürlükten kaçış için kullanılan zorunluluğa dayalı nevrotik mekanizmaları. Diğer yanda tekelci sermaye ile junkerlerin objektif, emperyalist ittifakı. Onun Alman faşizmi açıklamasında, psikanalitik ve sosyal etkenler, eşit ağırlığa sahip.

Fromm'a göre, mazoşizm-sadizm ve özdeşlik psişik mekanizmaları karşılıklı olarak yer değiştirdikleri toplumda egemen oldukları sürece, modern tarih de kapitalist sahte demokrasiyle faşizm kutupları arasında gidip gelecektir. Bu mekanizmalar, özgül siyasi hegemonya biçimlerine sahip kapitalizmi olanaklı kılmaktadır. Bu özgül biçimler ise nevrozları ortaya çıkarmaktadır. Kısır döngü, böylece çıkar yol bırakmayacak tarzda kapanmaktadır.

Bu açmazdan çıkmak için tek oyl, Fromm'a göre kapitalizmin sosyalist bir toplumdan tarafından çözülmesidir. Sosyalist toplum, sağlıklı olacaktır. Ancak tek sorun, bu topluma nasıl ulaşılacağı sorusunda yatmaktadır.

Fromm'un "Sağlıklı Toplum"u

Fromm, *"tek yapıcı çözüm, sosyalizmde yatar"* tespitinde bulunuyor. Sadece sosyalizmin, kapitalizmin ve özellikle de tekelci kapitalizmin karakteristik özellikleri olan insanların ve eşyaların yabancılaşmasını, sömürüyü, tecritin psişik etkilerini, krizlerle savaşları ve negatif özgürlükten nevrotik kaçış çabalarını aşabileceğini ileri sürüyor. Rasyonel bir toplum ve rasyonel psişik yapılar, sosyalizmle burjuva karşıtlarının yerini alacaktır. Sosyalizm çözüm olarak görülmelidir; çünkü, *"ekonomik ve sosyal sistemin temelden yeniden örgütlendirilmesini hedefler. Bu yeniden örgütlenme; insanı, kendisine yabancı amaçlara ulaşmak için araç olarak kullanılmaktan kurtaracak, insanlar arasında dayanışmanın, akılcılığın ve üretkenliğin teşvik edildiği, engellenmediği bir toplumsal düzen yaratacaktır."*[16] Fromm'a göre, çözümün sosyalizm olduğu, kendiliğinden anlaşılır bir durumdur; asıl sorun, böylesi sağlıklı bir topluma götüren doğru yolu bulmakta yatar.

Bu yolda atılacak ilk adım, *"Marx'ın düştüğü trajik hatayı"* görmektir. Fromm'a göre, Marx'ın düştüğü hata, insanı rasyonel bir varlık olarak görmesinde yatar;

16 Erich Fromm, The Sane Society, sayfa 277

çünkü Marx, Freud'un keşfettiği, *"büyük gerçeği"* tanımıyordu. Ne diyordu Freud? İnsan, düşüncelerini, eylemlerini ve duygularını belirleyen zorunluluğa dayalı nevrotik güdüler tarafından yönlendirilen irrasyonel bir hayvandır ve o göklere çıkarılan aklı, büyük oranda irrasyonel, bilinçdışı itkelere, yani rasyonelleştirmeye hizmet eder. Marx bunu bilmiş olsaydı, üretim araçlarının toplumsallaştırılmasını, kapitalizmden sosyalizme geçişin en önemli aracı olarak değerlendirmez, işçi sınıfını da sosyalizt devrimin en önemli itici gücü olarak görmezdi. *"Marx, insan duygularının karmaşıklığını küçümsedi. İnsan doğasında ve varoluş koşullarında yatan ve insanlığın gelişimindeki en güçlü itici güç olan tutkulara ve eğilimlere hak ettikleri yeterli önemi vermedi. ... İnsandaki, özgürlükten korkmasına yol açan, iktidardan zevk almasını ve yıkıcılığını koşullandıran irrasyonel güçleri de göremedi."* Fromm'a göre işçi sınıfına, kapitalist ilişkilerde yaşayan bütün diğer insanlar gibi, patolojik kaçış mekanizmalarının bilinçdışı, nevrotik zorunluluklarına bağlı düşüncelere ve duygulara sahip olduğu ve hareket ettiği için güvenmemek gerekir. Üretim araçlarının toplumsallaştırılması sadece, bu tür zorunlulukların egemen olduğu bir sınıfın bir başka sınıfın yerine geçirilmesine, yani işçi sınıfının burjuvazinin yerine geçirilmesine yol açacaktır. Kısacası Marx, *"daha iyi bir toplumun, içlerinde ahlaki bir dönüşümü yaşamamış kişiler tarafından yaratılamayacağını görmedi."* Demek ki; sosyalizme geçişin mümkün olması için, önce bireyler nevrotik zorunluluklarından kurtarılmak zorundadır. Marx ise buna karşılık, bu bilgilere sahip olmadığı için, *"fazla sadeleştirilmiş, fazla iyimser, rasyonalist insan tablosu çizdi."*[17]

Fromm; insanı rasyonel, ruhsal açıdan sağlıklı gösteren Marksist insan tablosunun tersine, kapitalizmde insanların irrasyonel ve nevrotik, hatta psikotik olduğunda ısrar ediyor. Fromm'a göre toplum, sadece insanlardan oluşan bir yapı olduğu için irrasyonel, nevrotik ve hasta bir toplumdur. Bu toplum, psikanalizin tikel bireylerin tedavisinde kullandığı terapik araçlarla tedavi edilmelidir. Toplum sadece, onu oluşturan bireyler değişirse değişebilir. Toplumun tedavisi, toplumdaki bireylerin tek tek tedavi edilmesi demektir. Bu ise bireylerin önce, içinde bulundukları negatif özgürlük durumundan, bilinçdışı ve zorunluluğa dayalı mekanizmalarla kaçma eğilimi taşıdıkları konusunda aydınlatılmaları yoluyla olursa. Daha sonra ikinci adım olarak dikkatleri, pozitif özgürlüğe duydukları bilinçdışı ve bastırılmış arzulara çevrilmelidir. Bireysel patolojinin tedavisi, aynı zamanda *"sosyal patolojinin tedavisidir"*. Fromm'a göre toplumsal dönüşümün temel itici gücü tarihsel güçler değil, *"insan psikanalizi"*dir. Revize edilmiş psikanalizin, bilinçdışı mekanizmaları ve bastırılmış olguları ortaya çıkarabilecek durumda olan temsilcileri, toplumsal dönüşüm sürecinin ajanlarıdır; sosyal dönüşümlerin, yani kapitalizmden sosyalizme geçişin sorumluluğu, onların omuzlarındadır. Sadece onlar, tek tek bireyleri eski düzenin içinde sosyaliz-

17 agy., sayfa 263-264, 265

min küçük merkezlerini ve hücrelerini oluşturabilecek duruma getirebilirler. Başkalarının da nevrotik karakter yapılarından kurtarılabildikleri ölçüde yeni bir toplum gelişecek ve muhtemelen kapitalist düzenin yerini alacaktır. Günün birinde bütün insanlık psikanalizle tedavi edilmiş ve sosyalizm, bütün dünyaya egemen yaşam biçimi olacaktır.

Fromm bu görüşlerini, Proudhon, Fourier ve Robert Owen gibi 19. yüzyılın ütopik sosyalistlerine, anarşistlere, sendikalistlere ve Gilden sosyalistlerine dayandırıyor. "*Onlar mülkiyet sorununu değil, öncelikle işin örgütlenmesini ve insanlar arasındaki sosyal ilişkileri öne çıkardı*" diyor Fromm. Onların yolundan giderek, ABD, Avrupa ve İsrail'de tarım, sanayi ve ticaret alanlarında gerçekleştirilmiş bir dizi deneye atıfta bulunuyor. Söz konusu deneylerde elde edilen kar tek tek bireylerin cebine girmiyor, herkes arasında paylaştırılıyor. Fromm buna dayanarak, belirleyici olanın mülkiyet olmadığını, tersine "*işçilerin ortak yönetim ve işbirliği ilkesi*"nin belirleyici olduğunu iddia ediyor. "*Temel sorun, üretim araçları üzerindeki mülkiyet değil; tersine, yönetme ve karar sürecine katılımdır*" diyor. Mülkiyet sahipleri, menajerler ve işçiler, sadece kar için değil, insanlığın refahı için başka "timlerle" birlikte çalışan bir "tim" oluşturuyor. Fromm bu görüşü, "*hümaniter, kooperatifçi sosyalizm*" olarak adlandırıyor. Onun görüşüne göre bu hareket, özellikle Fransız ve İspanyol anarşistleri ve sendikalistleriyle Rus sosyal devrimcileri saflarında çok güçlüydü.. Kısa bir süre öncesine dek marksist-leninist görüş karşısında etkisini kaybetti. Ancak bugün, "*daha az dogmatik ve ideolojik, bu yüzden de daha realist ve somut biçimde*" olsa da, yeniden canlandırılıyor. Burada adı geçen biçime, yine Fromm'a göre, esas olarak modern insanın nevrotik karakter yapısı konusundaki psikanalitik teoriler damgasını vuruyor.

Fromm başlangıçta, geleceğe yönelik bireysel ve sosyal gelişmeler hakkındaki kinayeli ve karamsar görüşleri nedeniyle Freud'u eleştirmesine rağmen, - Freud bu gelişmelerin daha ağır nevrozlara ve savaşlarda daha büyük yıkımlara yol açacağını düşünüyordu - sonuçta kendisi de oldukça çaresizlik yüklü sonuçlar çıkarıyor. Amerikan kapitalizmiyle Sovyet sosyalizmin giderek daha fazla birbirine benzediğini düşünerek, küçük hümaniter, kooperatif adaların her iki blok arasında ezileceğine inanıyor. Ve soruyor: "*Bu koşullar altında gelecekten hangi beklentilerimiz olabilir?*" Yanıtı ise şöyle: "*İlk ve en muhtemel olasılık atom savaşıdır.*" Ancak bir savaş engellenebilecek olsa bile, daha üst düzeyde "otomatvari robotluk" gündeme gelecektir; çünkü bireyler ve toplum nevrotik zorunluluklardan muzdariptir. "*Savaş ve robotluk tehdidiyle karşı karşıyayız*" diyor Fromm, ve ona göre çok küçük bir umut kalmış olsa da, "*Gölgeler iyice uzuyor ve hastalığın habercileri daha iyi açığa çıkıyor.*"[18]

Fromm evrensel patoloji teşhisinde bulunduğundan, umutlarını sadece bireysel tedavilere bağlı-

18 Agy., sayfa 274, 284, 323, 225-226, 363

yor. Ancak bu görevi üstlenebilecek yeterli sayıda psikanalist ve revize ettiği hümaniter psikanalizin temsilcisi olmadığı için, kaçınılmaz olarak son derece umutsuzlandıran sonuçlara varıyor. Savaş ve kendini imhanın neredeyse tamamen kaçınılmaz olduğunu söylerken, bu şekilde Freudcu ölüm güdüsü yeniden ilk sıraya yerleştiriliyor. Freud'un çıkardığı sonuçlar, nasıl revize ya da reforme edilmiş versiyonuyla olursa olsun, eğer onun ifade ettiği koşullarda ısrar edilirse, kaçınılmaz oluyor. Eğer zorunluluk nevrozları, insan psişesinin belirleyici karakteristiği olarak görülürse, çıkarılan sonuçlar da karamsar ve umutsuz olur. Bu durumda, savaşa karşı başarıyla direnme ve gerçekten sosyal bir devrim gerçekleştirme şansı ortadan kalkar. Fromm kişisel olarak savaş karşıtlarının saflarında yer almasına, atom bombasının yasadışı ilan edilmesini istemesine ve sosyalizmin belli bir biçiminin taraftarı olmasına rağmen, bütün bunlar kendi teorisine, revize ettiği psikanalize göre olanaksızdır. Başlıca konularda psikanalitik teorinin çerçevesine bağlı kalarak, sonuç itibarı ile, mevcut düzenin psikanalitik açıdan meşrulaştırılmasını ifadelendiriyor - hem de kapitalizmi, özellikle de tekelci aşamasını yıkıcı bir yargılamaya tabi tutarak.

Başlangıçta, Fromm'un Freud'u revize etmek için Marx'ı, daha doğrusu Marksizmin tek yanlı bir versiyonunu kullandığını belirtmiştik. Şimdi de, Marx'ı revize etmek, hatta tümüyle reddetmek için Freud'u kullandığını eklemek zorundayız.

Fromm, kapitalizm ve insan üzerindeki etkilerine dair analiziyle, çıkış yolunu sadece bir psikanalistin bildiği bir kısır döngü yaratıyor: Kapitalizm yığınsal olarak nevrotikler yaratıyor; bu nevrotikler ise yığın nevrozu kapitalizmi yaratıyor ve sürekli kılıyor.

Hasta bir toplum hasta insanlar yaratır, hasta insanlar ise bu toplumun karakteristik özelliklerini yeniden üretir. Fromm aynı zamanda, sağlıklı insanlar yaratan sağlıklı bir toplumu, sosyalizmi gösteriyor. Sorun ise, böylesi bir toplumun nasıl kurulacağı noktasında ortaya çıkıyor. Kapitalist toplumda herkesin hasta olduğu, bu yüzden hiç kimsenin ne bu toplumdan kurtulacak, ne de sosyalizmi kuracak durumda olduğu "gerçeği" gözönünde bulundurulduğunda, karşı karşıya olunan açmazdan tek çıkış yolu; tek tek nevrotiklerin tedavi olmalarında, tedavilerinden sonra da kapitalist çölde sosyalist vahalar yaratmalarında görülüyor. İnsanlığının geleceğinin anahtarı, hem tek tek bireyler, hem de toplum açısından psikanalistlerin görevi olarak psikanalizde görülüyor. Sosyalizme geçiş umutları psikanalistlerin omuzlarındadır. Bireysel ahlaki değişim, her zaman ütopik sosyalizmin özü olmuştur. Fromm ütopik teoriyi ütopik terapiye dönüştürüyor; ahlaki yenilenmenin yerini nevrozların tedavisi; sosyal reformistlerin yerini de reforme edilmiş analistler alıyor.

Aşkın Psiko-felsefesi

Fromm revize edilmiş psikanalizin üstesinden gelebilmek için klasik Freudculuğun pozisyonuna geri dönüyor ve onu hümanist ilkeler doğrultusunda yeniden inşa ediyor. Buradaki ilk adım Freud'daki insanlıkdışı O'nun, sevme ihtiyacı ve yetisiyle donatılmış insani bilinçaltına dönüştürülmesi oluyor.

Amerikan halkında çok yaygın ve derin kök salmış bir eğilim vardır: Sevgiyi, insanın günümüzde karşı karşıya olduğu her türlü derde deva olarak görmek. "Tin Pan Alley"den filmlere, popüler romanlardan halk öykülerine, seksten psikolojiye kadar her yerde sevgi hakim konudur. Fromm, "The Art of Loving - Sevme Sanatı" adlı kitabında bu konuya eğilerek olumlayıcı yaklaşım sergiliyordu. Böylece Amerikalılar'ın başlıca ilgi alanını ele alarak, aynı zamanda tartışmanın düzeyini de yükseltti. Sevgiyi en yüksek değer ve bireysel ve sosyal sorunların tek gerçek yanıtı olarak gören egemen görüşü benimseyerek, insan psikolojisinin ve felsefenin evrensel ilkesi ilan ediyor. İnsanda; erotik aşk, anne-baba sevgisi, kardeş sevgisi, tanrı aşkı gibi, çok sayıda farklı biçimde ifadesini bulan güçleri ve potansiyelleri keşfediyor.

Fromm'un Aşk Teorisi

Fromm aşk teorisinde ilk kez, insani potansiyel olarak bilinçaltından ne anladığını formüle etti. Sonraları etik, din ve Zen Budizmi üzerine yazdığı kitaplarında bunu geliştirerek tamamladı. Fromm sevgiyi, "*insan varlığının asıl reel ihtiyacı*" ve "*insan varlığının sorunlarına veilen tek sağlıklı ve tatmin edici yanıt*" olarak görüyor. İnsanın özü olarak sevginin bu öğretisini tamamlamak üzere, yeni bir tarihsel ilke geliştiriyor: "*Sevginin geliştirilmesini görece olarak engelleyen her toplum, insan doğasının temel ihtiyaçlarıyla düştüğü bu çelişki nedeniyle çökecektir.*"

Kapitalizm, kendi içinde çelişkili ve bundan dolayı muhtemelen kendi kendisini yıkacak olan böylesi bir toplumdur. "Sevginin özünü tahlil etmek demek, günümüzde mevcut olmadığını tespit etmek, onun yokluğundan sorumlu sosyal koşulları eleştirmek demektir." Fromm'un aşk teorisi, bu yüzden radikal sonuçları kapsıyor: "*Kapitalist toplum ilkesiyle ve aşk ilkesi, birbirini dışlar.*" Kapitalizm sevgi değil, egoizm yaratır. "*Eğer ekonomik ve sosyal sistemimizin bütünü, herkesin kendi çıkarını araması temelinde yükseliyorsa, eğer bu sisteme sadece etik centilmenlik ilkesi tarafından biraz hafifletilmiş egoizm ilkesi egemense, nasıl günümüz toplum çerçevesinde eylemde bulunurken aynı zamanda aşkı hayata geçirebiliriz?*" diye soruyor Fromm. Kapitalizmle sevgi arasındaki varoluş çelişkisi, Fromm'u radikal bir sonuç çıkarmaya yöneltiyor: "Sevginin, insan varlığının sorunlarına verilecek tek rasyonel yanıt olduğuna samimiyetle inanan birisi, buna bağlı olarak toplum yapımızda önemli, radikal değişimlerin gerekli olduğu sonucuna varmak zorundadır."[19] Fromm böylece psikolojik-felsefi aşk te-

19 Erich Fromm, The Art of Loving, New York: Harper 1956, sayfa 130-133

orisinin kapitalist koşullar altında uygulanabilirliğini olumsuz değerlendiriyor.

Temel tez, sevginin insani sorunlara verilecek tek yanıt olduğunu ileri sürüyor. Bu tezden türetilen tez ise, insanlara en önemli sorununun çözümü için olanak tanımayan kapitalizmde bu yanıtın gelişmesinin olanaksızlığını iddia ediyor. Bu bağlamda, yanıtını sadece Frommcu aşk teorisinin incelenmesi sayesinde verebileceğimiz üçüncü bir soru gündeme geliyor: İnsan varlığının temel sorunu nedir; sevgi neden tek yanıttır ve kapitalizmde neden gelişemez?

Fromm insan varlığının temel sorununun, insan soyunun tarihsel gelişimindeki doğal koşullarda yattığı görüşündedir. Hayvandan insana geçişle birlikte, hayvanlar dünyasıyla çevresi arasındaki ayrılmaz içgüdüsel bağ kopmuştur. İnsan, aklı ve özgüveni sayesinde kendisini doğadan koparmıştır; kendisini doğal çevresinden koparmıştır ve artık geri dönemez. Bu çevrenin hem bir parçasıdır; hem de aynı zamanda parçası değildir; hem ona aittir; hem de ait değil. İnsani varlık olarak içgüdüsel uyumuna güvenmemelidir; tersine, kendi yolunu kendisi bulmak zorundadır; atacağı her adımı iyi düşünmek ve duygularıyla yönlendirmek zorundadır; kendi sosyal çevresini, özgül yasaları, davranış normları ve değerleriyle birlikte kendi toplum biçimlerini yaratmak zorundadır. Bu nedenlerden dolayı yolunu şaşırabilir, yanlış yola düşebilir, cani sosyal sistemler geliştirebilir ve insanlıkdış davranış normları icat edebilir.

İnsan; kendisine armağan edilmiş akıl nedeniyle *"özgüvenli yaşamdır"*. Kendisini, doğadan ve diğer insanlardan, vücudundan ve özellikle de açık bir şekilde karşı cinsten tecrit edilmiş özel bir varlık olarak görür. Kısacası kendisini tamamen yabancılaşmış ve yalnız görür. *"Bütün bunlar"* diyor Fromm, *"onun özel, bağlarını koparmış varlığını dayanılmaz bir cezaevine dönüştürür."* İnsan, bu tecrit edilmişlik deneyimi nedeniyle korku, utanma ve suçluluk duygularına sahiptir. Olgu ve insanlardan ayrılmış olduğu için güçlü korkular duyar, kendisini çaresiz ve dünyayı aktif olarak değiştiremeyecek durumda hisseder. Kendi cinsiyetine sahip ve karşı cinsten ayrılmış olduğu için utanma duygusunu taşır. Kendisini, insani eğilimlerini geliştirecek durumda görmediği için suçluluk duyguları taşır.

Fromm, bunu anlaşılır kılmak için, Cennet-i Aden mitini yeniden yorumluyor. Adem ile Havva, Tanrının yasağını ihlal ederek bilgi ağacının meyvelerinden yiyorlar. Bu yüzden doğa ile içgüdüsel, bilinçdışı birlik anlamına gelen cennetten kovuluyor ve akıllarını kullanmakla cezalandırılıyorlar. Doğal, özgür ilişkiler dünyasından ve çevrelerinden, bireysel yalnızlıklarının oluşturduğu cezaevine sürülüyorlar. Bu cezaevinde korku, utanç ve suçluluk duygularının verdiği eziyetlere maruz kalıyorlar.

Bu tecrit olmuşluk, bu yalnızlaşma zindanı Fromm'a göre, hem doğum sırasında annesinden koparılan tek tek bireyler açısından, hem de karanlık geçmişte hayvan olmaktan koparak oluşan

insan soyu açısından insan evriminin evrensel koşuludur. Bu koşul geçmişte olduğu gibi günümüzde de, insanlığın ve onun bireylerinin temel ihtiyaçlarını ve sorunlarını yaratır. Bir yanda evrensel bir ihtiyaç, diğer yanda evrensel bir sorun. Fromm, "*İnsanın en derin ihtiyacı, tecrit edilmişliğini aşmakta ve yalnızlık zindanını terketmekte yatar*" diyor. Evrensel insani sorunu ise şöyle tanımlıyor: "*Bu tecrit edilmişlik nasıl aşılabilir; birlik nasıl yeniden yaratılabilir; insan nasıl kendi bireysel yaşamının sınırları dışına çıkarak başkalarıyla barışık hale gelebilir?*"

Olumsuz ifade edecek olursak, insanın herşeye hükmeden sorunu, tecrit edilmişliğini aşmasında yatıyor. Olumlu ifade edersek; dünyayla, diğer insanlarla, kendisiyle ve karşı cinsle birliğini sağlamasında. Fromm, bu sorunun ilkel insandan günümüz insanına dek, kabile topluluklarından kapitalizme dek, insanlığın bütün tarihine damgasını vurduğunu iddia ediyor. Ona göre sorun, geçmişte ve günümüzde değişmemiş; çünkü, "*aynı nedenden kaynaklandığı için sorun aynı kalmıştır. Bu neden, insanın durumu ve insan varlığının koşullarıdır.*" Değişen tek şey, tecrit edilmişlik ve onun aşılması sorununun tarih boyunca biraz daha keskinleşmesi olmuştur. Çünkü birbirini takip eden toplum biçimleri, insanın tecrit edilmişliğinin aşılması bağlamında bir ilerleme getirmemiştir; tersine, bu sorunun giderek keskinleşmesinin değişik aşamalarına denk düşerler. "*İnsan soyu bu ilkel (içgüdüsel) bağlardan kurtulduğu ölçüde, tecrit edilmişliği aşmak için yeni yollar arama ihtiyacı da artar.*"[20]

Fromm'un Yabancılaşma Teorisi

İnsanın günümüz kapitalist ilişkileri içerisinde, hiçbir dönem olmadığı kadar dünyadan, başka insanlardan ve kendisinden tecrit edilmiş olduğu doğru mudur? Genel kabul görmüş şu hümanist deyim, bu yönde bir ipucu veriyor: Dünya giderek bir bütün haline geliyor; buna rağmen insanlar arasındaki ayrılık giderek derinleşiyor. Barış, kardeşlik ve mutluluğun olanakları, tarihin bütün önceki çağlarındakinden daha geniş. Ancak aynı zamanda savaş, yok etme ve anarşi tehlikesi, hiç bu dönem bugünkünden daha büyük değildi. Bu; günümüzde insanların eskiye oranla belli bir yönüyle daha fazla, bir başka yönüyle de daha az birbirinden uzaklaşmış olduğunu, bir yanda ilerleme sağlarken, diğer yanda ilerleme sağlayamadığını gösteriyor. Fromm tarihin, doğal yabancılaşmayla başlayarak, yabancılaşmanın daha kapsamlı ve derin biçimlerini geliştirdiğini savunuyor. Oysa tarihi gelişmekte olan bir çelişki olarak kavramak, gerçeğe tekabül edecektir. İnsanlığın üç büyük aşama kaydettiği, inkar edilmesi olaraksız bir gerçektir: İlkel toplumdaki yoksunluk durumu; uygar toplumdaki görece yoksunluk; gelecek toplumda bizi bekleyen mutlak bolluk. İnsanlık böylece beslenme, giyinme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarına "yabancılaşması"nın aşılması konusunda büyük ilerleme kaydetti.

20 Agy., sayfa 8-11

Aynı şekilde sağlık, bilim ve güzellik konularında da ilerlemeler sağladı. Olumlu olarak ifade edecek olursak; insan, yeteneklerini üretme, doğayı kontrol etme, çevresini ihtiyaçlarına göre değiştirme, sanatsal ve mimari eserler yaratma, uzayı araçlarla aşma ve dünyayla kendisini bilim aracılığıyla tanıma konularında devasa gelişmeler kaydetti.

İnsan, bilançonun bu hanesine bir dizi görkemli puan yazmayı başardı. Fromm, insanlığın gelişimini yorumlarken bu bakış açısını gözardı ediyor. Diğer yanda, kapitalist ve sömürgeci koşullarda insanların büyük çoğunluğunun dünyadan, topraktan, aletlerden, makinelerden ve hammaddelerden ayrılmış olduğu doğrudur. Çünkü bu araçlar üzerindeki mülkiyet, bir avuç insanın elinde toplanmıştır. Ayrıca insanlar bir sınıfın üyeleri ve iş piyasasında birbiriyle rekabet halindeki meta arzedenler olarak, birbirlerinden koparılmıştır. Üçüncüsü; insanlar hayatta kalma ve toplumsal statü edinme mücadelesine tabi kılınmış ve bu mücadelede yok edilen aşk ve evlilik ilişkileri içinde birbirlerine yabancılaştırılmıştır. Son olarak; insanlar kendilerine yabancılaştırılmıştır; arzuları gerçekliğe, ülküleri yaşama denk düşmemektedir. Yaşamları yaratıcı güçten, yönden ve anlamdan yoksundur.

Frommcu yabancılaşma teorisinin eleştirisi üzerine

Fromm, yabancılaşmanın bu biçimlerine işaret ederken son derece haklı. Ancak haklılığı, yabancılaşmanın evrimin doğal koşullarından kaynaklandığını iddia ettiği andan itibaren ortadan kalkıyor. Çünkü karşımızda duran, insanın hayvanlar aleminden kopmasının doğal sonucu olan yabancılaşma görüngüleri değil. Tersine yabancılaşma, insan toplumunun çelişkilerle dolu tarihinin sosyo-ekonomik, siyasal yönlerinin, diğer bir deyişle mülkiyet ve egemenlik biçimlerinin gelişiminin sonucudur. Buna karşılık insanlığın ilerlemesinin olumlu yönü, üretim sırasında elde edilmiş doğaya hükmetme ile teknoloji, sanat ve bilim alanlarında vücut bulmuş doğayı ve insanı tanıma arasındaki bağda yatar. Çelişkinin birinci yönü, karşı karşıya olduğumuz büyük tehlikeleri doğururken; ikinci yönü bugün elimizde bulunan büyük olanaklara dayanak teşkil etmektedir. Fromm sadece olumsuzlukları görüyor, olumlulukları değil; yabancılaşmayı görüyor, ama onun aşılmasını görmüyor; çelişkinin sadece bir yönünü görüyor. İnsanın temel sorunu olarak, genel doğal koşullardan kaynaklanan ve toplum tarafından daha da derinleştirilen yabancılaşmanın aşılmasını görüyor. Oysa temel sorun aslında; insanın dünyadan, diğer insanlardan, karşı cinsten ve kendisinden tecrit edilmişliğine ve bu yolla ekonomik, sosyal ve siyasi biçimlerle, doğaya hükmetme, doğayı ve toplumu tanıma alanlarında kaydedilen ilerlemelerin birbirlerini dışlamasına son vermekte yatıyor.

Fromm olaylara tek yönlü baktığı için yanılgıya düşüyor ve in-

sanlığın tarihsel sorununu, hayvanlar alemindeki evriminden kaynaklanan, doğal bir sorun olarak değerlendiriyor. İnsanın tecrit edilmişliğini, bütün tarihsel dönemlerin insanlarının bilincine, yalnızlık, çaresizlik, umutsuzluk, korku, suçluluk ve utanma duygularının damgasını basan, bir çeşit günah olarak görüyor. Fromm'a göre bu duygular, esas olarak belli tarihsel durumlar karşısında gösterilen tepkiler değildir. Tersine bu duygular, insan soyunun biyolojik gelişiminden, ve nihayetinde çocuğun doğum sırasında annesinden ayrılmasından kaynaklanır. Toplum sadece, bu doğal yabancılaşmayı değişik şekillerde güçlendirir. Varlığı ilgilendiren bu tecrit edilmişlik ve onun adı geçen duygulardaki yansıması, *"insanın; kökeninde yatan hayvanların doğayla uyumlu bağlarından kurtulmasının, diğer bir deyişle, insan olmasının"* bir sonucudur. Bu ise, klasik psikanalizdeki *"doğum travmasının"* yeni versiyonudur. İnsan; ontogenetik ve filogenetik olarak, biyolojik nedenlere dayalı içgüdüsel birlik ile doğa arasındaki doğal uyumdan koparılmıştır ve tecrit edilmiş, nazik bünyesi ve ruhuyla birlikte dünya ve kendisiyle başbaşa bırakılmıştır. Fromm şöyle diyor: *"İnsan doğumla birlikte, içgüdüleri gibi kesin ve belirli sınırlara sahip bir ortamdan koparılmış oluyor. Doğar doğmaz; sonsuz, belirsiz ve açık bir ortama atılıyor... Özel bir varlık olarak kendisinin, yalnızlığının ve tecrit edilmişliğinin, doğa ve toplum güçleri karşısındaki çaresizliğinin bilincindedir ve bu, onun tecrit edilmiş, koparılmış varlığını dayanılmaz bir zindan haline getirir."* Doğumla birlikte ortaya çıkan, yabancılaşmış toplumun daha da güçlendirdiği yalnızlık duygusunun yarattığı bu zindan, olumsuz duygu sendromunun kaynağıdır. Varoluşçuluk felsefesi ve negatif teoloji gibi, Fromm da bu sendromu, modern insanın karakteristik özelliği olarak kavrar. *"İnsanın tecrit edilmişliği bilinci; utanmanın, suçluluğun ve korkunun nedenidir."*[21] Bunun kökeninde doğum travması yatar ve bu travma, bireylerde ve bir bütün olarak insanlıkta adı geçen o derin umutsuzluğa yol açar.

Psikologlar, filozoflar ve dinbilimciler gibi yazarlar, oyun yazarları ve şairler de objektif yabancılaşma ve onun duygu dünyasındaki yansımaları hakkında o kadar çok malzeme biriktirdiler ki; yabancılaşmanın varlığından ciddi bir şekilde şüphe duymak artık olanaksız hale geldi. Nasıl ki yabancılaşma her alanda ve çok çeşitli biçimlerde varsa, aynı şekilde sübjektif sefalet bilinci ve yalnızlık, çaresizlik, yılgınlık vs. duyguları da vardır. Fakat bu duygu sendromunun, insanlarının birbirlerinden objektif tecrit edilmişliğinden başka nedenleri olabilir mi? Yukarıda tespit edildiği gibi, yabancılaşmanın kökleri tarihsel olarak gelişen bir çelişkinin olumsuz yönüne dayanmaktadır. Bu çelişkinin olumlu yönü, insanlığın, yabancılaşmanın başka biçimlerini aşma konusunda tarih boyunca kaydettiği büyük ilerlemelerde ifadesini bulmaktadır. Buradan,

olumsuz duygu sendromunun, tarihsel çelişkinin olumsuz yönünü oluşturan ekonomik, sosyal ve siyasal yabancılaşma görüngülerine verilen tek yanlı bir tepki olduğu sonucu çıkar. Bu durumda günümüzdeki insanların birbirlerinden tecrit edilmişliği durumunun ve onun duygu dünyasındaki yansımasının, gelişiminin belirli bir aşamasında bulunan belirli bir toplum biçiminin parçası olduğunu söylemek gerekecektir.

Eğer sendrom, tarihin olumsuz yönlerine - özellikle de Fromm'un iddia ettiği gibi kapitalizme - karşı verilen tek yönlü bir tepki ise, bu durumda, kapitalizm de dahil olmak üzere, tarih boyunca kaydedilen büyük ilerlemelerin tek yanlı değerlendirilmesinden de "iyimser sendrom" sonucu çıkarılabilir. Vurgu hangi yönüne yapılırsa yapılsın, tarihin tek yanlı değerlendirilmesi, sadece birbirini dışlayan duyguların oluşmasına yol açacaktır. Bu duygular da ya olumsuz, ya da olumlu duygular olacaktır.

Tarihi net ve gerçekçi bir şekilde incelemek için çelişkinin iki yönünü de, yani hem her iki yönün birbirinden bağımsız gelişimini, hem de aralarındaki bağı özenle gözönünde bulundurmak gerekir. İnceleme bu şekilde olursa, bu çelişki içinde işleyen bir süreç olan hareketin, nihai bir çözüme doğru ilerlediğini ortaya çıkarır. Böylesi özenli ve çokyönlü bir tahlil, hem yabancılaşmanın aşılması konusunda geçmişte kaydedilmiş ilerlemeleri, hem de gittikçe artan bir tecrit edilmişliğe yol açan gelişmeleri göz önünde bulundurur. Bu perspektiften bakıldığında, sürmekte olan yabancılaşma görüngülerinin yol açtığı sorunun olası çözümleri görülebilir. Tarihte ve özellikle de kapitalizmde gelişen çelişkilerin gerçekçi bir ifadesi olabilecek duyguların karakteristik özellikleri; düşünsel netlik, sinirlerine hakim olma ve irade sağlamlığı olacaktır.

İşleyen bir süreç olan tarihsel çelişkinin her iki yönünün de ifadesini bulacağı duygular, (bütün duygular gibi) bilginin düzeyiyle ve dayandıkları düşüncelerin, olguların ve teorilerin doğruluğuyla bağlantılıdır. Tarihin göz önünde bulundurulması, kolayca aşırı karamsarlığa ya da iyimserliğe yol açabilir. Diğer bir deyişle herhangi bir noktada somut tarihsel gelişimi yanlış yorumlamanız, sizi adı geçen karamsarlık veya iyimserlik sendromlarına götürebilir. Ancak bilgi sürekli genişletilir ve derinleştirilirse, kesintisiz olarak değişen toplumsal gerçeklik düşünsel ve duygusal olarak doğru yansıtılabilir.

Fromm tarihsel gelişimin sadece bir yönünü incelediği için, kapitalizmin ya da harhangi başka bir toplum biçiminin olumluluğunu göremeyecek kadar karamsarlaşıyor ve körleşiyor. Aynı şekilde bir tikel insanda da -kaldı ki bu insan toplumsal bir varlıktır- iyi yönlerin olabileceğini göremiyor. Öte yandan, insanın içinin derinliklerinde bir yerlerde iyi olduğuna kesinlikle kanaat getirmiş. Ancak insanın cennetten kovulması mitini ciddiye alarak bu çelişkinin üstesinden gelebiliyor. İnsanın içindeki iyi yön, Fromm'a göre

cennetten kovulmasından önceki dönemden kalmıştır. İnsan doğası cenneten kovulduktan sonra ise, toplumsal nedenlerden kaynaklanan "robota benzerliğinin" yıkıntıları altında kalmıştır. Fromm sadece aşılamamış, tersine güçlenmiş yabancılaşma görüngülerini göz önünde bulundurduğu için, onların ilk planda tarihsel nedenlerden değil, insanın cennetten kovulmasından, içgüdüsel ilişkilerini yitirmesinden kaynaklandığını ileri sürüyor. Sefalet sendromu öncelikle, doğal çevrede ortaya çıkan tecrit mekanizmalarına bağlanıyor. Genelde toplum, özelde kapitalizm, ancak ikincil dereceden bir etken, burada da sadece güçlendirici bir etken olarak gösteriliyor.

Fromm; tarihin ve insanın bu tek yanlı incelenmesi tarzıyla kaçınılmaz olarak insanlığın sorununu ve olası çözümü ıskalıyor. Yabancılaşmanın ve onun aşılmasının temeli olarak, toplumu olumlu ve olumsuz anlamda insanın en önemli güç kaynağı olarak gösteren teoriyi gözardı ettiği için, insani potansiyeli bireyde gören eskimiş, fakat eleştirel olmayan konsepte başvurması kaçınılmaz oluyor. Bundan dolayı tikel insan, aynı anda iyi ve kötü yetileri içinde barındıran varlık olarak gösteriliyor. Aynı gelenek, insanın içindeki iyinin cennet döneminden kaldığını, kötünün ise cennetten kovulmasından sonraki dönemin kalıntısı olduğunu ileri sürer. Fromm, bu mitin üzerindeki dini örtüyü sıyırarak, ona biyolojik bir yorum katıyor. Ona göre insan, doğayla olan biyolojik nedenlere dayalı içgüdüsel birliğinden koparak bilinçli bir tecrit edilmişliğe yönelmiştir. Bireylerin ve toplumun sıkıntıları, güçlü doğum travmasından kaynaklanır ve giderek artar. Bu gerçekten de, insanlığın büyük bir çoğunluğunun sahip olduğu korku sendromlarını azaltmaktan ziyade artırmaya hizmet edecek, karamsar bir bakış açısı. Ancak Fromm, çok güçsüz de olsa, küçük bir umut kırıntısı için kapıyı açık bırakıyor: Varlığın tecrit edilmişliği ve insanların duygusal yalnızlaşması sorununun çözümü için, "*sevgi yoluyla yeniden birleşmeyi*" öneriyor.

Fromm'un Aşk Teorisinin Eleştirisi Üzerine

Fromm, "*sevgi yoluyla yeniden birleşme*" taslağını geliştirmeden önce, "tecritten kaçış" olarak nitelediği, yabancılaşmanın aşılması konusunda iki ayrı hatalı yöntemden söz ediyor. Burada, kapitalist toplumda yaygınlaşmış dizginsiz çılgınlık durumu ile özdeşliğe kaçışı kastediyor. Fromm'a göre bunlardan ilki uyuşturucu, alkol veya insiyaki cinsellik aracılığıyla oluşuyor ve yarattığı dünya ile birlik oluşturma hayaliyle, hapsedilmişlik ve yalnızlık duygusundan geçici olarak kurtulmayı sağlıyor. İkinci kaçış biçimi ise kitlesel olarak ortaya çıkan, önceden üretilmiş "*robot kişiliği*"dir. Buna göre insanlar görünüş ve karakterleri itibarıyla birbirlerinden ayırt edilemez; evlilikler, konutlar, işler ve oyunlar hep aynı biçime sahiptir. Özdeşlik ve dizginsiz çılgınlık,

sahte bir birlik duygusu sağlar; ancak uzun vadede sadece, tecritin daha da güçlenmesine ve sefalet sendromunun yeniden ortaya çıkmasına yol açar. Her ikisi de, kapitalist Amerikan toplumunda tecritten kaçış konusunda egemen olan çabaya denk düşer. Özdeşlikte çılgınlık ve dizginsiz çılgınlıkta özdeşlik, karşılıklı olarak yer değiştirir ve sonsuz, anlamsız bir döngü oluşturur.

Sadece aşk, gerçek bir çözüm getirebilir. Fromm şöyle diyor: "*Aşk, insanın tecrit edilmişlik ve yalnızlık duygusunu aşmasını sağlar.*" Peki ama aşk nedir? "*Aşk; insan içindeki, başka insanlarla arasına çekilmiş duvarları yıkmasını sağlayan ve onu başkalarıyla birleştiren, aktif bir güçtür.*"[22] Aşk insanlar arasındaki belirli bir ilişki ya da insan tarihi boyunca belli koşullar altında gelişmiş bir duygu kompleksi değildir. Aşk Fromm'a göre, her çocuğun ve her yetişkinin hükmetmeyi öğrenmesi ve içselleştirmesi gereken sosyal bir fenomen de değildir. Aşk ona göre daha ziyade, "*insan içindeki aktif bir güçtür*"; insan içinde mekan tutmuş bir yeti; değişik biçimleriyle tanınmayı ve bilinçaltındaki cezaevinden kurtarılmayı bekleyen bir iç potansiyel.

Aşk hangi biçimlere sahiptir? Fromm, altı ayrı biçimden söz ediyor: Anne ve babanın çocuğuna duyduğu sevgi; çocuğun anne-babaya duyduğu sevgi; kardeş sevgisi; cinsel aşk ve tanrı aşkı. Bu biçimler, bütün insanlarda her zaman var olagelmiştir ve Fromm'un hümanist tarzda anladığı bilinçaltını donatan insani potansiyelin önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Fromm burada kaynar bir kazana benzettiği ve O olarak nitelendirdiği şeyin yerine bilinçaltını geçiriyor. Bu potansiyel, insanın cennette yaşadığı dönemden kalan bir mirastır. Fromm burada da kaynağı doğal evrimde görüyor. Oysa asıl kaynak, tarihsel gelişimdir. İnsani aşkın biçimleri - hem ilişkilerin kendisi, hem de farklı duygular - aslında tarihsel süreçlerin sonucudur; hem de görece olarak oldukça geç ortaya çıkmış sonucu. Bu biçimlerin çoğu, belki de tümü ailenin değişik biçimleriyle oluşmasıyla birlikte ortaya çıktı. Aşkın bizim tanıdığımız biçimleri, ancak ailenin modern, tek eşli aile yönünde gelişmesiyle birlikte oluştu. Örneğin erotik, romantik aşkın Yunanlılar'da, Romalılar'da ve Ortaçağ'da sözleşmeli evliliklere tepki olarak ortaya çıktığı ve yakın tarihte evliliklerin temeli haline geldiği biliniyor.

Aşkın her biçiminin, insanlık tarihiyle bağlantılı olan, kendi tarihi vardır.[23] Hiçbir çocuk, doğuştan sevme yetisine sahip değildir. Herkes, anne-babasını, kardeşlerini, oyun arkadaşlarını, dostlarını, ülkesini ve sonra eşini ve çocuklarını sevmeyi öğrenmek zorundadır. Bunun dışında gerçek aşkı, bilim aşkı, oyun aşkı, spor aşkı ve bir dizi başka aşk biçimi vardır. Bunların hiçbirisi doğuştan değildir ya da bilinçaltında bulunmamaktadır. Sadece topluma katılımı olanaklı kılan anatomik-fizyolojik yapı ve işlevlere doğuştan sahibiz. Çocuklar ve yetişkinler, sevmenin ve sevilmenin ne demek olduğunu bu katılım yoluyla öğrenirler.

22 Agy., sayfa 20-21

23 Morton H. Hunt: The Natural History of Love, New York: Knopf 1959

Aşkın değişik biçimlerinin her biri, bireylerin sosyal çevrelerinde mevcuttur. Bu biçimlerden birisini öğrenen bir kişi sevebilir. Ne kadar çok severse, bu işi o kadar iyi becerebilir. Bu öğrenme süreçleri bir çeşit toplumsal geçişme yoluyla gerçekleştiği için, adeta sevginin insanın içinden geldiği ve öğrenilmesine gerek olmadığı, çocukların ve yetişkinlerin bu yetiyi kendiliklerinden geliştirdiği izlenimi doğmuştur. Ancak bu izlenim tamamıyla yanlış değildir. Nasıl dil gibi bir dizi yetiyi kazanıyorsak, toplum yaşamına katılarak, değişik biçimleriyle sevme yetisini de kendi içimizde kazanıyoruz. Ancak bu yeti doğuştan mevcut değildir ve ortaya çıkarak gelişeceği anı beklememektedir. Çünkü öyle olsaydı, hangi dili öğreneceğimizi ne belirlerdi? Aynı şekilde, farklı yerlerde ve dönemlerde yaygın olan biçimlerle kıyaslandığında, hangi biçimiyle seveceğimizi belirleyen ne olurdu? Kendi başına bir soy olarak insanlarda bulunduğu ileri sürülen "güçler" varsayımı, ortaya yanıtı olmayan sorular atıyor. Dil ya da aşk gibi görüngüler, toplumsal kaynakları olan ve her biri, sosyal ve biyolojik gelişim ve olgunlaşma süresince yeniden kazanılması gereken yetiler olarak görülmek zorundadır.

Aşkın değişik biçimleri, diğer yetiler ve ilişkiler gibi sadece toplumsal pratik yoluyla öğrenilebilir. Bu bağlamdaki bütün diğer kavrayışlar, aşılması olanaksız zorluklara ve çelişkilere çarpacaktır. Fromm'un aşk teorisi de bu noktada bir istisna oluşturmaz. Ona göre insan aşkının bütün biçimleri bilinçdışı olarak içimizde yer edinmiş aktif güçlerdir. Burada belki psikanalitik teorisi nedeniyle Fromm'dan şu iddiada bulunması beklenebilir: Sevme ve sevilme yetisi ve onun altı biçimi, insanlar arasındaki ilişkilerde güncelleştirilebilmek için, revize edilmiş analitik yöntemler aracılığıyla ve bilinçaltının sözümona evrensel sembol diline getirdiği yeni yorumlama sanatıyla derinliklerden bilince çıkarılabilir.

Eğer kendi teorilerini ve yöntemlerini ciddiye alıyorsa, Fromm gerçekten de bunu yapmak, en azından tavsiye etmek zorundadır. Ancak o rüya yorumlarındaki psikanalitik teknikleri ve evrensel sembol diline getirdiği yeni yorumlama yerine, okuyucuyu aşkın özü konusunda aydınlatmayı, ona nasıl seveceğini öğretmeyi hedefleyen modası geçmiş, rasyonel gerekçeleri kullanıyor. Aşk ve sevme yetisi; bilinçdışı ve unutulmuş mirasımızın bir parçasıysa, insanlara onu öğretmeye ne gerek var? Fromm bu durumda, psikanalitik araç-gereciyle, insan içinde gizli kalmış birşeyleri açığa çıkaran ebe rolünü oynayacaktır. Ancak bu yolu seçmediği için, bize de onun rasyonel gerekçelerini incelemeye devam etmekten başka yol kalmıyor.

Fromm'a göre aşkın, onun bütün özel biçimlerine temel teşkil eden bir özü vardır. İçteki bu öz iki kutuptan, daha doğrusu biri erkek, diğeri dişi olan iki ilkeden oluşmaktadır. Her ikisi de, hangi cinsiyetten olursa olsun her insanda mevcuttur. Kadınlarda dişi ilke, erkeklerde ise erkek ilke egemendir. Bu iki kutup, karşıt özel-

ilkleri temsil etmektedir. Fromm'a göre dişi kutup; *"üretken doğurganlık, koruma isteği, gerçekçilik, sabırlık ve annelik özellikleri"* tarafından belirlenir; erkek kutup ise *"eliaçıklık, yönetme, faaliyet, disiplin ve yiğitlik özellikleri"* tarafından. Bu kutuplar ve onları tanımlayan karakteristikler, Fromm tarafından evrensel, bütün doğada yer alan ilkeler, *"madde ve ruhun verme ve alma ilkeleri"* olarak genelleştiriliyor. *"Erkek ve dişi ilkelerdeki kutupluluğun aynısını doğada da görüyoruz. Bu kutupluluk sadece hayvanlar ve bitkiler aleminde değil, içine girmek ve içine almak temel fonksiyonunun kutupluluğunda, toprak ile yağmurun, ırmak ile okyanusun, gece ile gündüzün, madde ile ruhun kutupluluğunda karşımıza çıkıyor."*[24] Aslında Fromm'un burada geliştirdiği konsept, yüzyıllardır bilinen ve maddenin içine aldığını, ruhun ise içe girdiği ileri süren öğretidir. Bu öğretiye göre edilgen ve biçimsiz olan dişi madde; etken ve biçimlendirilmiş erkek ruh aracılığıyla özgül bir nitelik kazanır. Maimonides ve Thomas von Aquin'den sonra Aristocu metafiziğin dinsel uyarlamaları da bu eski düşünceyi takip etmiştir. Bu düşünce daha sonraları sadece dinbilimde değil, William Blake'in romantizminden D. H. Lawrence'e dek tercih edilen bir konu olmuştur.

Fromm, içerideki erkek-dişi ilkelerin dinsel ve omantik versiyonlarını birleştiriyor. Ona göre günahtan önceki dönemde, yani cennette, erkek ve dişi ilke doğal, içgüdüsel güçler aracılığıyla dengede tutuluyordu. Fakat insan bilgi ağacının meyvelerini yedikten sonra bu doğal denge bozuldu. Bu andan itibaren insanlık tarihi, her iki kutbun karşı cinsle birliğini kurmak için girdiği duraksız ve sonuçsuz araşıytan ibaret oldu. Erkek kadını arıyordu; kadın ise erkeği. Her ikisi de, kendi bütünlüğünün, erkek ve dişi ilkenin uyumlu birliğinin arayışındaydı. Yeniden birleşmenin en kolay yolu cennete, içgüdüsel olarak düzenlenen birliğe geri dönmekten geçiyordu. Örneğin Rousseau gibi ilk romantikler doğal vahşi insanı ululamaktaydı. D.H.Lawrence gibi modern romantikler de, doğaya geri dönüşü savunuyordu. Ancak bir bütün olarak bakıldığında, romantikler deinsanlığın doğallık durumuna geri dönmesini olanaksız olarak görüyor, insanlığın *"bilince doğru sürdürdüğü maceralı gezisinde"* ilerlemesi ve birbirine yabancı, karşıt iki ilkeyi birleştirilmek üzere yeni yollar bulması gerektiğini söylüyordu. Fromm da bu egemen romantik düşünceye katılıyor: "İnsan, bir kez doğadan koparıldıktan sonra artık bir daha geri dönemez... Ancak aklını geliştirerek, bir daha geri getirilmesi olanaksız bir şekilde yitip gitmiş insani uyum yerine yeni bir insani uyum bularak ilerleyebilir."[25]

Frommcu *"aklın"* bulacağı *"yeni uyum"*, erkek ve dişi ilkelerin bireyde birleşmesidir. Fromm bu birleşmeyi, aşkın özü ve çekirdeği olarak, onun bütün biçimlerinde ortak yön olan "karakter tutumu" şeklinde nitelendiriyor. *"Aşk, asıl olarak belli bir kişiyle sürdürülen ilişki değildir. Tersine, bir insanın sevdiği bir objeyle değil, bütün*

24 Erich Fromm/ The Art of Loving, sayfa 34-36
25 agy., sayfa 7

dünyayla olan ilişkilerine bir bütün olarak damgasını vuran bir karakter tutumudur."[26] Eğer bu doğruysa, aşkın temel sorunu bu karakter yapısını ortaya çıkarmaktır. Çünkü Fromm'a göre, erkek ve dişi ilkenin bu iç uyumu olmadan ne anne-babaya duyulan sevgi, ne kardeş sevgisi, ne erotik aşk, ne de tanrı aşkı mümkündür. Aşk, "bölünemez" olarak görülüyor. Karakter yapısına bağlı olarak da insan ya sevme yetisine sahiptir, ya da sahip değildir. Eğer bir insan bu iki ilke arasında dengeyi kurduysa, bundan dünyayı, diğer insanları, kendisini ve tanrıyı sevebileceği sonucu çıkar. Aşkın ve yaşamın anahtarı, tecrit edilmişliğin aşılmasının ve her düzlemde birliğin sağlanmasının aracı, bu uyumlu karakter yapısının ortaya çıkarılmasındadır.

Fromm, erkek ve dişi ilkenin bu yeni uyumunun her bireyde elde edilmesi sorununun çözümünde, oldukça şaşırtıcı bir sonuca varıyor. Bunun için psikanalitiğe başvuracağı akla gelecektir. Gerçekten de öyle yapıyor - ancak psikanalitiğin ve *"rasyonel düşünce ve bilimin"* sözümona sınırlarını göstermek için, teorisine başvuruyor. Açıkça görülebileceği gibi Fromm burada psikolojik düşüncenin, en azından psikolojinin psikanalitik biçiminin son basamağına ulaştığını hissediyor. Merdivenin tepesinde beklerken, kendi yetersizliğini ve yenilgisini kabullenmenin karşısındaki tek seçeneğinin, mistisizmin zayıf kollarına atlamak olduğunu görüyor. Bu tercihe uygun olarak, Fromm'un psikanalizden mistik mantık, teoloji ve Zen Budizmi alanına geçiş yaptığını görüyoruz.

Fromm'a göre psikanalitik, psikoloji, rasyonel düşünce ve bilim, insanın bilinçaltının merkezine kadar ilerleyerek, burada insan ruhunun temel unsurları olan erkek ve dişi ilkeleri keşfedebilecek durumdadır. Bu iki karşıt ilkeyi ve özelliklerini tanımlayabilirler. Ancak rasyonel düşünce hangi bilimsel maskeyi takınırsa takınsın, bu zıtlığın iki yanını birleştirebilecek güçte değildir. Akıl, en azından "batılı" biçimiyle bu noktada sınırlarına dayanır.

Fromm yüzünü mistik filozoflara ve doğu dinlerine çevirerek, burada paradokslar ve çelişkiler içerisinde hareket etmeye yarayan bir mantık keşfediyor. Geleneksel Aristocu mantığın, karşıt iki ilkenin aynı anda ve aynı kişi için hem gerçek, hem de gerekli olduğu iddiasıyla sınırlarına dayandığı noktada, yönünü paradoks mantıktan yana çeviriyor.

Fromm, çelişki olasılığını ortadan kaldırmayı başlıca görev edinmiş Aristocu mantığın temel ilkelerini betimliyor ve şu alıntıyı yapıyor: "Bir şeye bir ve tek değerin aynı andan yüklenmesi ve yüklenmemesi mümkün değildir." Aristo bu ilkeyi, "hepsinin en belirgini" olarak adlandırmıştı. Erkek ve dişi gibi çelişkili iki özellik, aynı anda aynı olguya - insan ruhu ya da bilinçaltı - yüklenemez. Ancak işte tam da bu, Fromm açısından kaçınılmazdır. Bu yüzden bu noktadan itibaren Aristocu formal mantığı kullanmıyor. Onun yerine, *"A ve A-Olmayan'ın X'in vasıfları olarak birbirlerini dışla-*

26 Agy., sayfa 46

mayacağını"[27] öngören "paradoks mantığa" başvuruyor. Paradoks mantık, karşıt erkek ve dişi ilkelerin aynı anda insanın bilinçaltına yüklenebileceği iddiasında olanaksız bir yan görmez.

Fromm, paradoks mantığı Çin ve Hint mistiğiyle ve - diyalektik adı altında - Heraklit, Hegel ve Marx'ın felsefesiyle aynılaştırıyor. Ancak antik ve modern diyalektik mantığı gözardı ederek, mistik paradoks mantığı olumluyor. Bunun yaparken Kungfutse'nin en önemli ilkesini referans gösteriyor: "*Bir olan birdir. Bir olmayan da yine birdir.*" Ayrıca Lao-tse'yi, Brahman felsefesinin temel yaptığı taoist düşünceyi, Veden, Kabbala ve Eckhart Usta'yı kendisine dayanak yapıyor.

Bu kaynaklardan, "*çeşitlilikte birlik*" olması gerektiği, - paradoks mantığın ileri sürdüğü gibi - "*algılanan bir karşıtlar çiftinin şeylerin doğasını değil, algılayan aklı yansıttığı*" sonucunu çıkarıyor. Çelişkililik ve paradoksi, dünyanın değil aklın özellikleridir; bu yüzden objektif değil, saf sübjektiftir. Fromm da bu gelenekle örtüşür tarzda, çelişkinin yalnızca düşüncenin bir karakteristiği olduğuna inanıyor. Ruhun ötesinde, bir tek gerçeklikte, mutlak birlik, bütün karşıtlıkların ve çelişkilerin uyumlu dengesi hüküm sürmektedir. Düşüncenin en uç sınırı çelişkidir; gerçeklik ise uyumlu bir birliktir. Fromm şöyle diyor: "*İnsan aklı gerçeği çelişkili algılar. Bu yüzden insan gerçeğin sadece olumsuzlanmasını tanır; onun bulunduğu yeri değil.*" Daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa, Fromm şunu iddia ediyor: "*İnsan, gerçeği sadece çelişkilerde yaşar. Düşüncede asla nihai gerçeği ve birliği, Bir'in kendisini algılayamaz.*"[28]

Fromm buradan, yanıtın rasyonel düşüncede bulunamayacağı sonucunu çıkarıyor. "*Düşünme bizi sadece, düşüncede nihai yanıtı bulamayacağımız bilgisine götürür.*" Paradoks mantık biçimiyle, "*en gelişmiş düşünme bile, çelişkide hapsolmuştur*". Düşünce çelişkiler içinde hareket edebilir, ancak onları çözemez. Ancak sözde çelişkiler barındırmayan uyumlu bir gerçeklik olarak gösterilen dini mistiğin kollarına atılmak, çelişki sorununu çözecek ve düaliteyi birliğe dönüştürecektir.

Mistik yapısıyla birlikte birliğin kollarına atılmak, Fromm'un aşk sorununa getirdiği açıklamadır. Bu çözümün temelinde, " *bilgimizin sınırlarının ilkesel olduğu, rastlantısal olmadığı konusundaki bilgimiz*" vardır. Rasyonel bilgi sınırlıdır; insan ancak mistik bilgide, erkek ve dişi ilkenin birliğini kavrayabilir. "*Bu bilgi, insanın ve evrenin gizemini çözemeyeceğimize; ancak bu gizemi aşk sırasında kavrayabildiğimize dair sahip olduğumuz bilgidir.*" İnsanın, bilinçaltındaki çelişkiyi çözmek ve erkek ve dişi ilkeyi birleştirmek için bir tek şansı vardır: Aşk edimi! Burada gerçekten bir totoloji yaratmak için oldukça fazla çaba saredilmiş olduğu görülüyor.

Fromm'a göre, psikoloji aşk hakkında, teolojinin tanrı hakkında bildiğinden fazlasını bilemez. Her iki durumda sadece deneyim, inanç ve aşk edimi, eksiksiz bilgi aktarabilir. "*Bir bilim olarak psikanalizin*

27 agy., sayfa 73
28 agy., sayfa 77

sınırları vardır. Nasıl teolojinin mantıksal sonucu mistik ise, psikolojinin nihai sonucu da aşktır."[29]

Peki sonunda aşk sorununun çözümünün aşkın kendisi olduğunu öğreneceksek, içerideki çelişkili ilkeler, düşünmenin sınırları, sübjektif paradoks mantık ve objektif uyum gibi böylesi karmaşık düşüncelere ne gerek vardı? Bununla da sınırlı değil: Fromm'un düşüncesi, kendi içinde çözümü olanaksız bir çelişkiyi de barındırıyor. Eğer aşkın önkoşulu erkek ve dişi ilkeler arasında uyum sağlanması ise, Fromm nasıl bu uyumu sağlamak için aşkın araç olarak kullanılmasını tavsiye edebiliyor? Fromm'un düşüncesindeki bu çelişkiye çakılık getirmenin bir tek yolu var: Paradoks mantık ona, gerçeğin kendisi bir birlik olduğu için, gerçekte erkek ve dişi ilke arasında çelişki olmadığını öğretmiştir. Fromm sadece, -kendi düşüncesinin sınırlılığı nedeniyle- çözümünün önkoşulu aşk olan böylesi bir çelişkinin varolduğunu sanmıştır. Ancak çelişki insanın bilinçaltında değil, sadece Fromm'un kafasında varolduğu için, bundan şu sonuç çıkarılabilir: İnsanlar şimdiye kadar ne düşünmüş olursa olsunlar, bundan böyle de eskisi gibi davranabilirler ve aşkın toplumda yaygın olarak kullanılan biçimlerini benimseyerek sevmeyi öğrenebilirler. Hatta bireyler arasındaki karşılıklı etkilemede ve ilerleyen toplumda kendilerini geliştirebiliyorlarsa, bireyler bu biçimleri geliştirebilir, kendi ihtiyaçlarına, arzularına ve ilgilerine daha fazla uyumlu hale getirebilirler.

Aşk hakkındaki Frommcu düşünce, yukarıda belirttiğimiz çıkmaza giriyor. Çünkü hareket noktasını, onun eleştirmediği iki yanlış varsayım oluşturuyor: Bunlardan birisi teoriyle, diğeri metodolojiyle ilgili. Fromm'u yanılgıya düşüren teorik varsayım; aşkı, bireylerin katıldığı bir sosyal görüngü olarak değil, insanların içinde bulunan bir güç olarak yorumlamasında yatıyor. Yukarıda açtığımız gibi bu konsept ile, insan varlığında derin kök salmış bir bir potansiyel olarak aşkın değişik biçimlerinin tarihsel oluşumuna ve gelişimine açıklama getirmek mümkün değildir. Bu yaklaşım Fromm'u ayrıca, insanın sadece aşk ediminde, diğer bir deyişle, aşkın toplumsal olarak belirlenmiş biçimlerine katıldığı ölçüde sevebileceği çelişkisine götürüyor. Böylesi çelişkilerden kaçınmak, eğer bütün diğer ilişkiler, düşünceler, duygular ve yetiler gibi, aşk da tarihsel olarak ortaya çıkmış toplumsal bir görüngü olarak görülürse mümkün olur.

Fromm'u hataya sürükleyen metodolojik varsayım ise, paradoks mantığın ileri sürdüğü, çelişkilerin gerçeğin değil, düşüncenin bir parçası olduğu tezinden kaynaklanıyor. Geleneksel olarak hem diyalektik mantığa, hem de formal mantığa eşit ontolojik ve mantıksal özellikler yüklenmiştir. Diğer bir deyişle her ikisine de, objektif dünyayı ve aynı zamanda insansal düşünceyi betimleme görevi verilmiştir. Klasik bilimsel bakış açısı, sübjektif idealist bakış açısının tersine, mantıksal yasaların, objektif olarak varolan yasaların düşünsel yansımaları olduğunu söyler.

Yukarıda, Fromm'un dünyayı, özellikle de kapitalizmi tekyanlı bakış açısıyla ele aldığını gördük. Bunun nedeni, kapitalizmde aynı anda varolan hem iyi, hem kötü unsurları; hem ilerici, hem gerici; hem insancıl, hem insanlıkdışı yönler gibi çelişkili yönleri görememesinde yatıyordu. Sadece kötü üzerinde yoğunlaşıp, iyiyi gözardı etmesinden dolayı Fromm kapitalizmi öyle bir şekilde yargılıyor ki; ne bu sistemden iyi bir sistemin doğmasının, ne de bu sistemde ilerici, hümanist düşünceli insanların bulunmasının olanakları kalıyor. Bu düşünceden, kapitalizm koşullarında, onun yıkıntılarından daha iyi bir toplumu yaratabilecek insan kaynaklarının bulunmasının olanaklarının olmadığı sonucu çıkıyor.

Aynı durum, Fromm'un aşk teorisi için de geçerli. Kapitalizm ve doğal nedenlerden kaynaklan yabancılaşma, sevmeyi bilmeyen insanlar yaratıyor. Her ne kadar bu insanların içlerinin bir yerlerinde sevme yetisi taşıdığı söylense de, bu tespitin özü değişmiyor. Kapitalizmin insanların tümünde aynı şekilde açığa çıkardığı ileri sürülen nefret koşullarında aşk nasıl mümkün olabilir ki? Oysa gerçekte, kapitalizmde genel nefret hakim değildir. Tam tersine insancıllığın olanaklarını yaratan özelliklerle, onu engelleyen ve deforme eden özellikler arasında dinamik bir çelişki vardır. Bu durum, yaşamın bütün diğer alanları gibi aşk için de geçerlidir. Kapitalizmde örneğin, bir yanda atalardan kalma sözleşme evliliklerinin yerini, evliliğin temeli olarak romantik aşk almıştır ve bu da, önemli bir ilerlemedir. Diğer yanda aynı kapitalizmde, romantik aşkı sosyal avantajlara tabi kılmaya ve eşlerin aşkını ekonomik zorunluluklar ve deformasyona uğramış değerler altında boğmaya çalışan güçlü akımlar işbaşındır. Kapitalist toplum biçimi böylece, romantik aşk ilişkilerinin o güne dek görülmemiş biçimleri için büyük olanaklar yaratırken, aynı zamanda bu ilişkilerin yılgınlıkla sonuçlanmasında da etkili oluyor. Bu çelişki, birbirleriyle çatışan ve günümüz kapitalizmini karakterize eden sayısız yönlerle açıklanabilir. Bu iki uç duygu ortamı, kolayca birbirine geçiş yapabilecek, mutlak ve gerçekdışı karşıtlıklardır.

Fromm, insanın içinde bir yerlerde, derinliklerde gizlenmiş bir sevme yetisinin bulunduğuna ve bu yetinin gelişebilmek zorunda olduğuna inanmak istiyor. Kapitalizm koşullarında aşka dair umutsuzluğa düşmesi de karşılığını burada buluyor. Ancak bu düşünce, Fromm karanlık kapitalizm tablosunu çizmeye başladığı her seferde karşıtına dönüşüyor. Ona göre kapitalizmde çelişkiler yoktur; bu sistem insancıllığa yer tanınmaz, tersine bütün iç güçleri yok eder. Kapitalizm sadece, *"yabancılaşmış robotlar"* yaratır ve Fromm, otomatların sevemeyeceğini söylüyor. Bu robotlar, sadece *"aslında aşkın yok edilmesinin değişik biçimleri olan, sahte aşkın bazı biçimlerine sahiptir."*[30] Fromm, bu tekyanlı yaklaşımından ötürü aşka dair umutsuzluğa düşüyor ve *"aşk ile günümüz toplumunun günlük yaşamının ilkesel olarak birbirini*

30 agy., sayfa 83, 87

dışladığından" dem vuruyor. Peki bu durumda insana kalan nedir? O sadece, "*aşkın olabilirliğine inanıyor*". Böylesi bir inancın tek "*rasyonel*" nedeni, aşkın insan içinde yer edinmiş bir güç olduğunu "*kavramış olmasında*" yatıyor. Aşka duyulan inanç, "*insanın doğasına duyulan inançtan kaynaklanan, rasyonel bir inançtır.*"[31]

Nasıl aşkın toplumsal olarak belirlenmiş biçimlerine katılım evrenselse, insanın aşka dair arzularını yılgınlığa uğratan güçler de aynı şekilde evrenseldir. Bu özdeşlik sağlamayan azınlık için de, özdeşlik sağlamış çoğunluk için de geçerlidir. Gerçekteki aşk ile insanların hayallerindeki aşk arasındaki çelişkinin kendisi, insanlara verilen bir sözün, bir umudun da ifadesidir aynı zamanda. Aşkın geleceği de, bu çelişkinin çözülmesi uğruna verilen mücadelelerde yatmaktadır.

Fromm, tarihdışı kapitalizm düşüncesinde, aşkın gelişimi için gerekli bir zemin göremiyor ve asi bir şekilde verdiği tepkisinde, kendi umudunu ve bütün insanlığın umutlarını, sözde içimizde olan sevme yetisiyle, bu yetinin toplumun kenar bölgelerinde gerçekleştirilmesi arasındaki kopmaya hazır ince bağlara yüklüyor.

Onun umutsuzluğun alternatifi olarak sunduğu tek şey, oldukça yetersiz bir inançtır. Fromm, bu inanca güvendiği için de, teolojiye ve Zen Budizmi'ne bağlanıyor.

31 agy., sayfa 131-133

S. L. RUBİNSTEİN

DİYALEKTİK MATERYALİZMİN IŞIĞINDA BİLİNÇ*

Felsefe ve psikolojinin gelişimi Sovyet psikolojisini, varoluş ve bilinç gibi felsefenin temel sorunlarıyla tanıştırdı. Psikolojide sorun, bilimsel araştırmalar yoluyla somut bir çözüm bulma sorunudur.

Bilinçle ilgili eski idealist psikolojinin temel hatası, I. M. Sechenov'un ifadesini kullanırsak, "ruhu izole etmesi" idi. Ruhun, somut maddi gerçeklikle olan bağını kopardılar ve onu, gerçekliğin insan üzerindeki etkisiyle başlayan ve bir eylemle sona eren birleşik süreçteki unsurlardan biri olarak değerlendirmek yerine ayrı bir alem haline getirdiler.

Psişik unsurun bu şekilde izole edilmesi, idealist felsefenin tarihi boyunca devam eden uzun bir geçmişe sahiptir. En tamamlanmış formülasyonunu ise Descartes'ın bilinç kavramında bulur ve bu durum, onun bilinç ve davranışla ilgili antitezlerinde çok net bir biçimde görülür.

Bilincin, gerçekliğin ve insan hayatının somut bağlamının dışında tutulması, Marx'ın deyimiyle ona "yabancılaştırılması", bilincin tanımında da ifadesini bulmuştur. İdealist yaklaşımda aşağıdaki özellikler göze çarpmaktadır:

Bilinç, kendi kendini tahlil etme ve iç gözlem üzerinden *öz-bilinç* halini alır. Bu *öz-bilinç*, bilincin, ruhun, "düşünce hakkında düşünce" halini aldığı rasyonalist bir form alabilir veya Locke'un "yansıma"sı ya da sonraki psikoloji akımlarındaki öz-gözlem gibi deneysel bir formda da karşımıza çıkabilir. Tarihsel olarak, bilince dair bu iç-gözlem yaklaşımı, düşünceyi "bizde meydana gelen ve anında farkında olduğumuz her şey" *[Principia, I]* olarak tanımlayan Descartes tarafından formüle edilmiştir. Locke'un deneysel yorumuyla kırılan bu görüş, daha sonraki deneysel psikoloji geleneğini de belirlemiştir. Burada *öz-bilinç*, Descartes ya da Hegel'de de olduğu gibi, bütün güvenilir bilgilerin kalkış noktası olarak görülmektedir. Böylece

* Profesör Rubinstein bu konuşmayı, 18 Haziran 1945'te SSCB Bilimler Akademisi'nin 22. kuruluş yıldönümünde yapmıştır.

Çeviren: Emek Gençliği Bilim Çalışma Grubu

bilinç, tekrar *öz-bilincin, "mutlak ruh"un öz-bilincinin, içine çekilir.*

İdealist psikolojinin önderi olan Kartezyen* geleneğe göre ruhun varlığı, kendi varlığının farkında olması demektir. Ruhun özü, kendisinin halihazırdaki bilgisidir ve ruh bilinçle ve bilinç de öz-bilinçle ifade edilir hale gelir. Sonuç olarak psişik olan bilincin alanıyla; onun kavranması ve idrak edilmesi de verili içerikle sınırlanır. Bu sebeple, iç-gözlemsel psikoloji, öz-bilinci, insanın kendisini ne olarak yansıttığı ve nasıl gördüğü şeklinde izah eder. İç-gözlemsel psikoloji, bu durumun gerçek hayattaki objektif şartlarla ilişkisine değer vermez ki gerçek hayatta insanlar çoğunlukla olmayı hayal ettiklerinden oldukça farklıdırlar. Bu yüzden, bilinci açıklamak için bütünüyle farklı bir yaklaşıma gerek vardır. İnsanın bilinçten ayrı tutulan davranışı, reaksiyonların basit bir toplamı gibi görülür. Psikolojinin kriz döneminde kendilerinin idealist bilinç psikolojisinin alternatifi olduğunu ileri süren davranışçı psikolojiler (Bechterev'in refleksolojisi ve Amerikan davranışçılığı gibi), gerçekte idealist bilinç psikolojisinin sadece tersini yaptılar. İdealist psikolojinin atıl (hareketsiz) bilinci ve davranışçıların bilinçsiz hareketleri (körlerin reaksiyonları ve "alışkanlıklar"), aynı ayrımın yani bilincin maddi dünyadan ayrı tutulmasının iki farklı tezahürüdür.

Somut olarak, bilincin hayattan ve insan etkinliğinden ayrı tutulması şu sonuçları doğurur: bireyin bilinci, onun için gerçekten önemli olan ve davranışının güdüsü olarak hizmet gören deneyimlerinin dışında tutulur. İnsan yaşamının tamamı, "kavramlar" ve "düşünceler" toplamına indirgenir. Psikolojiye kalan da, bu ideal arkaplan karşısında yer alan "kavram" ve "fikir"lerin başarısını icra etmenin aracı sayılan "mekanizmalar" sorunudur.

Güdüler, etkileri, insanoğlunun gerçek ihtiyaç ve çıkarları sorusu, 19. yy klasik anlıkçı** psikolojilerinin de yaptığı gibi, psikolojiden ayrılır. İnsanın bilinci, yaşamdaki değişikliklerden bağımsız olarak, soyut bir düşünceye, yalnızca "saf" bilincin temel bir fonksiyonu durumuna indirgenir. James'in etkili bir biçimde tarif ettiği gibi:

"Bence, eğer bilinç saf şeffaflık durumuna düşerse, yok olmayı da beraberinde getirir. Bu, hiçliğin adıdır ve ilk ilke içinde hiçbir yeri yoktur. Hâlâ buna sarılanlar, yalnızca taklide, felsefi tavır üzerinden, ruhun kayboluşunun ardından zayıf söylentilere sarılmaktadırlar." [Wm. James, Radikal Ampirizm Üzerine Makaleler (New York, Londra, Toronto, 1943)]

Böylece, bilincin bireyin gerçek yaşamından izole edilmesi, bilincin tasfiyesiyle sonuçlanır ve bilinci reddeden davranışçıların mekanik anlayışının önünü açar. İnsanın ihtiyaçlarıyla ortaya çıkan, somut öznenin teorik faaliyeti, *özerk* (kendi başına, bağımsız) düşünsel bir *şey* haline gelir. (Hegel'de görüldüğü gibi)

Diğer yandan, Platonculuğun eski ve yeni çeşitlerinde olduğu gibi düşünce, sübjektif bilincin aksine, *"ideal varlığın"* görünüşü varsayılır. Sonuç olarak, kişinin ger-

* Kartezyanizm- Descartes'ın öğretisi. Ünlü Fransız düşünür Rene Descartes (1596-1650) şöyle diyordu: İnsanların bütün düşünceleri birbirine bağlıdır ve birbirinden çıkar. Şüphe etmek düşünmektir, düşünmekse var olmak. Öyleyse var olduğum şüphesizdir. Düşünüyorum o halde varım. Descartes sonunda ruhla düşüncenin aynılığına ve ruhla maddenin ayrı olduğuna varır.

** Anlıkçılık - Bütün varlıkları anlama ve bilme gücü temeline indirgeyen öğretilere verilen genel ad. Bu anlamda Platon, Descartes, Spinoza, Leibniz, Wolf, Hegel gibi birçok düşünürün sistemleri anlıkçıdır. Bu sistemler şöyle özetlenebilir: Varlık düşünceden doğmuştur ya da düşünceden başka bir şey değildir.

çek somut bilinci sadece maddi olmayan ve sübjektif bir deneyim halini alırken, bilginin nesnel içeriği gücünü ve etkinliğini kaybeder.

Objektif toplumsal içerik, insan davranışının güdülerinden koparıldığında da benzer bir şey olur. İdealist ahlak ilkelerine göre- özellikle, olanın karşısına olması gerekeni, dürtülerin karşısına görevi koyan Kantçı ahlak ilkelerine göre- toplumsal açıdan önemli bir faktör, somut bireye yabancılaşmıştır ve bu faktör, bireyin bütün gerçek dürtülerinin karşısına konan doğaüstü bir özneye ya da ideal bir zorunluluğa dönüşmüştür. Sonuç olarak, somut güdüler alanı içinde kalan şey yalnızca, sınırlı kişisel temel güdüleri ve organik ihtiyaçlardır. İlk bakışta bir paradoks gibi görünse de kabul etmek gerekir ki, 21. yy'ın başında ruhun dinamik yanını ve davranışların güdülerini araştırmaya kalkan ve bunları temel güdülere ve organik ihtiyaçlara indirgeyen (Freud) psikoloji okulunun kaba doğacı pozisyonu, Platoncu ya da Kantçı teorinin tersinden başka bir şey değildir.

Bu nedenledir ki bireyin bilincinin karşısına konan, ahlaki, önemli ve toplumsal olan, psikoloji ve psikolojik araştırmaların dışında bırakılmaktadır. İnsan bilincinin temel sosyal içeriğe yabancılaşması, şu kaçınılmaz sonucu doğurmaktadır: yaşamsal önem taşıyan her şey ve davranışın tüm güdüleri ve onun dinamik eğilimleri, içgüdülerin, irrasyonalin ve *bilinçaltının* anlaşılmaz derinliklerinde kaybolur. (Bergson, Freud).

Bu yüzden, bilincin bireyin somut faaliyetinden soyutlanışı, özel mülkiyet ve sömürüye dayalı toplumda bilincin çarpıtılmasına yol açar. Böyle bir toplumdaki egemen sınıfı çıkarı gereği, kökleri Lenin tarafından Materyalizm ve Ampiriokritisizm'de açıklanan idealist anlayışın tek yanlılığını ve sübjektifliğini besler ve kuvvetlendirir.

Günümüz Sovyet felsefesinin ve psikolojisinin birinci görevi, Lenin'in yansıma teorisini esas alarak yeni bilinç teorisini geliştirmektir.

"Bilinç" der Marx, *"varlığın bilincinden başka bir şey değildir"*. Esasen bilinç, kendinden bağımsız olarak varolan nesnel dünyanın algılanmasıdır. Ancak bilinç, duyular vs. vasıtasıyla algılanan dünyadan, kavramların kendisine döndüğünde, bu kavramlar ikincil ve türetilmiş şeylerdir. İnsan, kendisiyle ilgili bilgileri dahi kendisiyle ve başkalarıyla ilişkisini ortaya koyan hareket ve tavırlar aracılığıyla, yansıma gibi sadece dolaylı bir yolla elde eder. Kendi deneyimlerimiz, etkileri ne kadar doğrudan olursa olsun, nesne ile kurulan ilişkilerden ötürü yalnızca dolaylı yoldan bilinç haline gelir. Bu yüzden, bir deneyimin bilgisi iç dünyaya hapsedilemez; tersine bu, her zaman ve kaçınılmaz olarak, onun temeli ve kaynağı olan dış maddi dünyayla ilişki halindedir. Bilince ilişkin materyalist yaklaşım, Hegel'dekinin aksine, gerçekte hiçbir zaman öz-bilinci dışta tutmamıştır. Bu önerme, Marx'ın Hegelci anlayışa yaptığı ilk eleştiride, Marksist diyalektiğin yapısında ve Marksist bilgi teorisindeki en önemli hareket noktalarından biridir. Bugün bu önerme, özellik-

le psikolojik teori için de önemli bir güç olma özelliğini sürdürmektedir. Başkalarının psikolojisinin araştırılması konusunda ve de özbilinçte olduğu gibi, halihazırdaki bilgi, maddi çevreden koparılamaz. Bu nedenle, iç-gözlemle elde edilen bilgi yorumlanmaya ihtiyaç duyar ve bunu sağlayan nesnel koşulların ışığında kontrol edilir, doğrulanır ya da gözden düşer.

Bilinç, özünde, kişinin kendi iç dünyasında kilitli bireysel bir mülkiyet değil; toplumsal bir formasyondur. Toplumsal emek alanı içinde insanın faaliyetiyle ortaya çıkar ve gelişir. Ayrılmaz bir biçimde konuşma ve dilin gelişimine bağlıdır. Marx'ın bilince ve dile ilişkin formülü şöyle der; başkaları için ve dolayısıyla kendim için gerçek olan bilincin pratik biçimi, yalnızca bilincin ve konuşmanın ortak kökenini değil aynı zamanda ortak yapısını da kaynağını ifade eder. İnsanın bilinci kelimelerde saklıdır; toplumsal ilişkilerle koşullandırılmıştır ve bilgilenmeyle ilgili bir amaca hizmet eder.

İnsanın somut bilinci yalnızca teorik değil, aslında pratiktir; insanın dünyayı değiştireceği bilinçli pratik eylemine ayrılmaz bir biçimde bağlıdır. "İnsanın bilinci" der Lenin "yalnızca nesnel dünyayı yansıtmaz. Aynı zamanda nesnel dünyayı yaratır da." Varlığın yansımasında olduğu gibi bilinç, insanın varlığa dair pratik ilişkisini gösterir. Bu yüzden insan bilinci yalnızca bilgiyi değil, onun ihtiyaç ve meraklarını cevaplamak kadar onun için önemli olan dünya deneyimlerini de içerir. Bu, insan ruhu, aktif fonksiyon ve bilinci pasif bir yansıma değil fakat bir tavır; yalnızca algı değil, değerlendirme, teyit etme, tartışma, güdüleme ve reddetme haline getiren seçicilikle birlikte dinamik eğilim ve güçleri açıklar. Gerçek bilinç, idealistlerin düşündüğü gibi "saf" bilincin soyut boşluğuyla hiçbir benzerlik taşımaz. İnsanın pratik ve teorik faaliyetinin güdülerini kapsar.

Bireyin bilinciyle, bilginin ve toplumsal ahlakın objektif özü, gerçek güdü ve dürtülerden ayrılmaz bir şekilde somut bireysel yaşamın doluluğu içinde yaşar. Bilgi-toplumsal bilincin özü- tarafsız ve biçimsel olmaya son verir; bireyin bilinci artık basit bir nesnel oluşum olarak kalmayacaktır. Bu nesnel özün bireysel bilinç üzerindeki etkisi, onu sübjektifleştirmez veya ruhsallaştırmaz. Sonuç olarak, 20. yüzyılının ilk yıllarındaki idealist felsefi ve psikoloji teorileri çürüten hatalı anti-tezler bakımından psikolojizm ve anti-psikolojizm arasında haklı çıkanı yoktur.

Marx, insanın hiçbir şeyin bilincinde olmasa bile varlığın bilincinde olduğunu ortaya koyduktan sonra şöyle devam eder: "İnsanın eylemi onun yaşamının en zengin sürecidir. Her deneyim, bilincin her bir görüngüsü, varlığın bilgisini -ki bunlar bilincin nesneleridirsunar ve nesnenin kendisi hakkındaki tanıklığına dayanır. Bilinç, nesnenin varlığını yansıtır ve öznenin nesneyle olan ilişkisi içerisindeki yaşamını ifade eder. Gerçekten anlaşılırsa, bilincin ispatı deneyin "anlık verisi"- bir konuşma metniyle aynı türden bir açıklamayı gerektirecektir. Bir konuşmayı anlamak -sadece dilbilgisel

alıştırmanın bir nesnesi gibi değil, onun özünde yaşamın bir etkeni olarak- bir konuşmacıyı anlamak için, yalnız onun konuşmasının yapısal metnine değil, metnin arkasına ulaşmak gerekir, alt-metni deşifre etmek ve sadece kişinin biçimsel olarak ne dediğini değil, aynı zamanda ne istediğini ve ne söylemeyi amaçladığını ortaya çıkarmak gerekir. Başka bir deyişle, gerekli olan, konuşmanın içsel özünün altında yatan neden ve amacı gün ışığına çıkarmaktır. Aynı yolla, insanın deneyiminin anlamını- bilincinin görüngüsünü- keşfederiz. Bu, tesadüfen, tıpkı bir aktör veya sahne yönetmeni gibi , profesyonel yükümlülüklerinin gerektirdiği rolleri oynayacak pratik bir psikologun izleyeceği yoldur. Aktörün, kahramanın düşünce ve duygularını ifade ettiği rolü, onun temel malzemesi olarak ele aldığı için bir sahne yönetmeni, Stanislavsky'nin yaptığı gibi, aktöre bir alt-metin hazırlar. Alt-metinde bu dramatik karakterin psikolojisi, karakterin içinde bulunduğu somut durumu ifade eden düşünce ve duygularla açığa vurulur.

Bugünün psiko-fizyolojik incelemesi, bireyin keyfi olduğu iddia edilen her hareketinde psikolojik bir öz bulur. Bu, sürekli olarak dış sınırdan merkeze doğru hareket eden, istenilen harekete göre motor organın yerini belirleyen ve motor impulslarını düzelten algılayıcı sinyallerin tüm akım boyunca nasıl düzenlendiğini gösterir. Bir hareket, bütün olarak bakıldığında, en küçük tepkide bile biri duyum diğeri motor olarak iki parçaya ayrılamayan duyum-motor birlikteliğini gösterir. Birbirlerine bağlılıkları karşılıklıdır. Psiko-fizyolojik araştırmalar, psikolojik içerikleri farklı olan motor görevlerin farklı sinirsel motor mekanizmaları içerdiğini gösteriyor. Buna bağlı olarak, psikolojik ve fizyolojik veriler belirsiz bir psiko-fizyolojik genel durumun içinde bulunur. Bu yüzden dualistik (ikilik prensibine ait) kavramları dışlıyoruz. Çünkü psikolojik faktörleri bu hareketleri dışarıdan etkileyen faktörler olarak ele alıyor. Fakat gerçekte algısal ve psişik bileşenler motor işleminin bütünleşmiş parçaları haline gelmekte ve dışsal nesnel koşullarla uyumlu olarak akımını düzenlemektedir.

İnsanın her eylemi psikolojik bir içeriğe sahiptir. Bireyin her türlü hareketi, verili impulslar dolayısıyla olur ve şu ya da bu şekilde bilincin emri doğrultusunda başarıya ulaşmaya koşullanır. Emrin önemine bakmaksızın, amacı doğrultusunda bilincin farkında olmak tek başına yetersiz kalır. Verilen bir emri yerine getirmek için eylemin hangi koşullarda gerçekleşeceğini göze almak önemlidir. Amaçla koşullar arasındaki ilişki, eylem yoluyla çözülecek olan sorunu belirler. İnsanın bilinç eylemi aslında sorunun çözülmesi için oluşan bilinci temsil eder. Fakat sorunun çözülmesi için öznenin sorunu anlaması yetmez, onu kabul etmesi ve bu amaç için doğrudan ya da dolaylı, sonunda ya da bir safhasında, problemin bir tepki görmesi ve öznenin deneyinde bir kaynak bulması gerekir.

Birey için önemli olan bir deneyim, eylem için teşvik edici bir neden olur. Neden, bireyin problemi-

ne -amacına- yaklaşımını ve problemin kendini koyduğu koşullarla, problemin hangi koşullarda başladığını içerir. Bu yaklaşım, eylemin psikolojik kısmını şekillendirir. İnsan eylemi, bireyin yalnızca deneyimlerini ve bilincine bağlı olan dışsal bir olay değildir. Gerçekte her insan hareketi, her eylem, içsel ve dışsal etkilerin birleşimidir. Her eylem, gerçekliğe adir bir tutumu ifade eder ve gerçekle ilgili bir araçtır. Zaten bir bileşen olarak psikolojik bir içeriği vardır; bir gerilim, duygu ve bilgilenmeye dair bir unsur içerir. Sezgisel olarak hazırlanan ve açıkça sunulan psiko-fiziksel bir bütündür.

Bilincin idealistçe maddi nesnel dünyadan izole edilmesini ortadan kaldıran Sovyet psikolojisine göre, ruhun araştırılması, insanın eylem içerisindeki bilincinin araştırılması çabasıdır. Sovyet psikolojisi günümüzde algı, hafıza, düşünme gibi psişik olayları, insan eyleminin, onun teoride ve pratikteki somut aktivitelerinin altında yatan gerçek nedenleri ve amaçları bulmak amacıyla incelemeyi sürdürmekte ve bu sayede geleneksel fonksiyonel psikoloji anlayışı ile bağlarını koparmaktadır.

Kişiye odaklı teori kendisini kör, dar bir yolda bulmuş ve geleneksel psikolojinin en durgun ve tepkisel parçası olmuştur; çünkü bu psikolojinin üzerinde yükseldiği felsefi boyut ile uyum içindeki birey kavramı, bireyin eylemi ile arasındaki bağı yitirmiştir. Yetenekler ve karakter bilimi teorilerindeki her şey, bir yandan iddia edilen bireyin sabit biyolojik ve ruhsal niteliklerden (ortaya nasıl çıktıklarını kimsenin bilmediği) bir yandan da dışsal çevreden önce son durağına gelmiştir.

Günümüz psikoloji literatüründeki (özellikle Amerika'da) yeteneklerin değişkenliği veya değişmezliği ve onların kalıtım tarafından mı çevre tarafından mı belirlendiği üzerinden yürütülen sonu gelmeyen ve beyhude tartışmalar, temelden yanlış felsefi pozisyonların ürünüdür.

"Felsefeciler," der Hertzen, Bilimde Amatörlük (Dilettantism in Science) adlı yapıtında, "pozitif eylemi göz ardı ederler." Hertzen genel olarak Hegel felsefesinin ve Alman idealizmin temel kusurunu bu "pozitif eylemin" göz ardı edilişinde bulur. Marx da *Feuerbach Üzerine Tezler* adlı yapıtında, kendisinden önceki materyalist felsefenin temel zaafını insan pratiğinin ve insanın maddi eyleminin göz ardı edilişi olarak ortaya koyar. Bu da Feuerbach'ın materyalizmini gerçekte maneviyatçı felsefeye dahil eder. Marx şöyle devam eder: "İnsanları koşulların ve farklı yetiştirmelerin ürünü olarak gören ve dolayısıyla değişik insanları başka koşulların ve farklı yetiştirmenin sonucu olarak değerlendiren materyalist felsefe, koşulları değiştirenin bizzat insan olduğunu unutmaktadır. Değişen koşulların ve insan eyleminin kesişmesi ancak "devrimci bir pratik" olarak ele alındığında gerçekten anlaşılabilir ve kavranabilir." (*Feuerbach Üzerine Tezler*)

Bireyin ve psişik niteliklerinin gelişimi ile ilgili olarak Sovyet psikolojisinin temeli, insanın psişik nitelikleri ile eyleminin birbirine bağlı olduğu tezidir. İnsanın psişik özel-

likleri -kişinin yetileri ve karakter özellikleri- eyleminde, öğrenmesinde ve emeğinde ortaya çıkmakla kalmaz, aynı zamanda gelişimini etkileyen ancak önceden belirlemeyen kalıtsal özellikler temelinde bu süreç içinde biçimlenir.

İnsanın yetilerinin nasıl oluştuğunu ve geliştiğini günlük yaşamda ya da meslek hayatında sürekli olarak gözlemliyoruz. Bunu, işçi sınıfının bağrındaki geniş kitlelerin, Çarlık Rusya'sındaki ezilmiş ulusların, bilimsel ve sanatsal üretimde ortaya koydukları yeteneklerindeki sürekli artış göstermektedir. Bu yetenekler, açığa çıkmalarına izin verilmediği zamanlarda bastırılmış ve yok edilmişti. Bugün ise, ortaya çıkmalarına fırsat verildiğinde hızla gelişmektedirler.

Son zamanlarda özel ve planlı araştırmaların sonucunda Sovyet psikolojisi, gözlem ve laboratuar deneyinden elde edilen ve yetilerin eyleme bağlı olduğunu kanıtlayan veriler sunmaktadır. Sovyet psikolojisi bilimcilerinin insan yetilerine dair oluşturdukları bu tez, karakteristik niteliklere de uygulanır. Karakteristik nitelikler ve insan davranışı arasında bir bağ vardır; bu bağ, sadece davranışların karaktere bağlı olduğu tek taraflı bir bağımlılık değil, ama kişisel özellikler ve güdüler arasındaki sürekli bir bağlılığın oluşturduğu karşılıklı bir bağımlılıktır. Bir kişinin sahip olduğu rol, kişinin kendisini de etkileyen somut bir gerçekliktir. Oynanan rolün sonucu olarak rolü ortaya çıkaran güdüde bir değişiklik ortaya çıkabilir ancak davranış güdüsü, ilerideki potansiyel bir kişisel özelliği meydana getirir. Sıkılgan, utangaç bir adamın, herhangi bir tehlike karşısında tutumu değişebilir, hatta cesur bir karakterin oluşumunun başlangıç noktası olabilir. Aristo'nun *Nicomachean Ethics* adlı kitabındaki sözleriyle ifade dersek; "Dürüst işler yaparak dürüst, ılımlı işler yaparak ılımlı, cesur işler yaparak da cesur oluruz... Önce yaparız, yaparken o özellikleri kazanırız ..."

Karakteristik özellikler kendisini, insanların hareketlerinde gösterir ve o hareketler içinde biçimlenir. Sovyetler Birliği'nde sosyalist inşada yer alan insanların formasyonu ve dönüşümü bir tesadüf değildir. Ütopist sosyalistler ve idealist aydınların aksine, insanlar sosyalizmi inşa etmeye başlamadan önce sosyalist bir toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek özelliklere sahip olmak için kendilerini özel bir eğitimden geçirmek zorunda değillerdir. Sosyalist toplumu inşa sürecinde, kendilerini o sürece dahil ederek bu özellikleri edinebilirler.

I. SAPIR

FREUDCULUK, SOSYOLOJİ, PSİKOLOJİ - 2*

IV. Psikanaliz ve Tarihsel Materyalizm

Psikanaliz, birey psikolojisinin sosyoloji üzerinde taşıdığı önem konusunda belirlenmiş ilkelerin inanılırlığını sarsabilecek durumda mıdır? Bu soruyu yanıtlayabilmek için, Wilhelm Reich'ın psikanalize yüklediği sözde olağanüstü sosyolojik önemi göstermek üzere öne sürdüğü örnekleri ele alalım.

a) Reich ideolojilerin oluşumu konusunda, bu oluşum sürecinin şöyle geliştiğini iddia ediyor: Toplumun ekonomik yapısı, beslenme ihtiyacını belli bir tarzda etkiler ve bu ihtiyaç, cinsel güdünün o güçlü aygıtını devreye sokar. Cinsel güdünün başlıca özelliği; sadece olağanüstü bir yoğunluğa sahip olması değil, tersine yüksek düzeyde uyum yeteneği de taşımasıdır. Bu yüzden cinsel güdü dış, sosyal koşulların etkisi altında çok çeşitli biçimler alır ve ahlak, din, bilim v.b. şeklinde dışa yansır. Bu düşünce mantığı açısından belirleyici olan ve onu diğer psikanalizcilerin benzeri düşünce mantıklarından ayıran ilk nokta, tarihsel materyalizmin bir dizi ilkesini konu edinmesinde yatmaktadır: Burada; ideolojinin oluşumu sürecinin hem başlangıcında, hem de tamamlanmasında, sosyal ve ekonomik nedenlere oldukça önemli bir rol biçilmektedir. Bu durum; her ne kadar psikanaliz teorisinden yola çıkarak üretilmemiş de olsa, W. Reich'ın formülündeki olumlu bir etmendir. Ne var ki bu etmenle, söz konusu formülün içeriği tümüyle irdelenmiş olmayacaktır. Burada anılan formülün asıl ağırlık noktası, sürecin *biyolojik halkalarının* oynadığı role yapılan göndermede yatmaktadır. Bu gönderme, Reich'ın görüşleri açısından diğerinden daha az belirleyici değildir; ama bu kez onları *ortodoks marksizmin* görüşlerinden ayrı tutar. Peki biyolojik halkalar gerçekte hangi rolü oynar? Onlar bireysel "güdüler" ya da diğer bir tanımla davranışın iç uyarıcıları kategorisine dahildir. Daha önce de iç uyarıcıların sosyologlar açısından kendi başına bir olgu olarak değil, "enerjilerini akıttıkları" *eylemler* itibarı ile bir önem taşı-

*Makalenin ilk bölümü, Bahar 2003, sayı 6'da yayınlanmıştır.]
Kaynak: "Unter dem Banner des Marxismus" [Marksizmin Sancağı Altında], Yıl 1930, sayı 1.
Almanca'dan çeviren Mehmet Çallı

dıklarını belirtmiştik. Her eylemin karakteristik özgünlüğü, *içeriği* ise, Reich'ın da itiraf etmek zorunda kaldığı gibi, sosyal ve ekonomik koşullarca belirlenir. Dolayısıyla *sadece* bu koşulların incelenmesi, ideolojinin çeşitli gelişim dönemlerini ortaya çıkarabilir; ki bu, sosyolog açısından önemli bir etmendir. Biyolojik açıdan bir inceleme ise, bu bağlamda sosyolog için hiç birşey sunmayacaktır.

Biyolojik halkaların gözönünde tutulması esas olarak bir başka sorunun, sosyolojik olmayan bir sorunun yanıtlanmasına katkıda bulunabilir; bu da, belirli, somut bir insanın nasıl ve neden belirli bir ideolojiyi benimsediği sorusudur. Ancak bu noktada da psikanaliz kendisini "derinliklerde yatan" ile, davranışın bilincin çok uzaklarında bulunan uyarıcıları ile (bazı durumlarda bu uyarıcılar çok büyük bir öneme de sahip olabilir) sınırlar ve böylece araştırma olanaklarını büyük oranda daraltır.

Çünkü kişisel "güdüler", psikanalitiğin değindiklerinden çok daha çeşitlidir. Örneğin dini davranışı ele alalım. Cinsel güdülerle, dinsel *trans* adı verilen davranış biçimleri arasında gerçekten de sıkı bir bağlantı olsa da, davranışları genel geçerli bir geleneğe dayanan ve dini, "ruhu huzura kavuşturan" birşey olarak değil, tersine uyulmaması durumunda toplum dışına itilmeyi ve cezalandırılmayı beraberinde getiren zorunlu bir örf olarak gören bir insanın dinselliği ile bu güdüler arasında bir bağlantı kurmak zordur. Bunun ötesinde, döneminin baskın sınıf çıkarlarına ve kültür düzeyine denk düşen akılcı düşüncelerden beslenmeyen, rasyonalist düşünce tarzına sahip bir din adamının dinselliği, Freudcu şemanın çerçevelerini aşan tuhaf bir psikolojik temele dayanmaz mı? Dinselliğin bir başka biçimi de, zorluklar karşısında kulların kudretinin yetersiz olduğuna ve her zaman Tanrı'nın koruyucu yardımına ihtiyaç duyduğuna iman etmiş olanların (Burada yağmur duasına çıkan çiftçiler örneği akla geliyor), "Tanrı'dan başka buna kim kadir olabilir ki?" kanaatine dayalı dinselliğidir. Peki psikolojik doğası açısından bakıldığında, bilginin olağanüstü sınırlılığına dayanan bu dinsellik biçimi ile dinsel trans arasında hangi bağlantı olabilir?

Burada yalnızca en temel noktalara değindik. Ancak bu kadarı bile, şu saptamaların kavranılabilmesi için yeterlidir: 1. Psikanaliz, tek birey açısından da iç uyarıların bütün çeşitliliğini kapsamaz. 2. Gerçekte karşı karşıya olduğumuz olgu, davranışın biyolojik (daha doğrusu hiçbir zaman saf biyolojik) uyarılardan ziyade, sosyal uyarılardır. 3. Psikanaliz, bilincin gücünü tamamen gözardı eder. *Bilincin* eyleminde*, biyolojik olan tümüyle geri plana düşmektedir. 4. Yapıları nasıl olursa olsun, davranışın iç uyarıcılarının "zincirlerinden boşanmalarını" sağlayan, sonsuz çeşitlilik arzeden sosyal durumdur. Bu yüzden biyolojik halkaların oynadığı rolü, öze ilişkin sınırlar içerisinde değerlendirmek, birey psikoloğu açısından önemlidir. İç uyarıların çeşitliliği, sosyoloji açısından çok daha önemsizdir. İnsanlar, değişik nedenlerden ötürü inançlarına bağlı kalıp ibadetlerini yapabilir. Sosyolojik açıdan önemli olan, belirli bir dinsel öğreti doğrul-

* Burada "bilincin eylemi", "güdülerin yoğunluğu" gibi kavramları kullanırken, organizmada gelişen fizyolojik süreçleri ve bu süreçlerin psişikte, bilinçte fiadesini bulan bütünlüğünü gözardı etmiyoruz.

tusunda belirli bir içeriğe sahip belirli bir dinin, belirli sosyal güçler tarafından belirlendiği gerçeğidir. Marksist sosyolog, bu tür toplumsal fenomenlerin kaynağını, *toplumsal* etmenlerle yeterince açıklamayı bilecektir. Yukarıda sıralanan nedenlerden herhangi biri, büyük bir yaygınlığa ulaşsa da, sosyolog cinselliği inceleyen psikolojik analizlere girmeden, söz konusu nedeni belirleyici düzeyde etkilemiş bütün sosyal ve ekonomik etkenleri ortaya çıkarabilecektir.

b) W. Reich, makalesinin bir başka yerinde tarımdaki iş süreçlerini psikanalitik bakış açısıyla ele almaya çalışıyor ve şu iddiada bulunuyor:

"Toprağın aletlerle işlenmesi ve tohumun toprağa ekilmesi, gerek toplumsal açıdan, gerekse de birey açısından bir tek amaca hizmet eder: Besin maddelerinin üretilmesi. Ama aynı zamanda sembolik olarak, anne ile (toprak anayla) girilen bir ensest ilişkisi anlamına da gelir."

Burada şunu açıklamak gerekiyor: Psikanalitik teoriye göre anne ile ensest ilişki kurma çabası, bilinçaltının derinliklerinde etkide bulunan olağanüstü güçlü bir güdüdür. Psikanalistlerin sıkça sözünü ettiği "Ödipus Kompleksi"nin özünü bu düşünce oluşturur. W. Reich daha sonra bu idiasını gerekçelendirmeye çalışırken, tohum atma ve toprağı bir aletle delme gibi tarım işleri ve bu işlemlerin ritmiyle, cinsel ilişki arasında bir paralellik bulunduğuna işaret ediyor ve bu benzerliğin de tarım işçilerinde cinsel arzuların bilinçaltında tatmin edilmesine yol açtığını söylüyor. Reich'a göre, cinsel enerjinin iş sürecine dahil edilmesi sonucunda üretme eyleminin artması, bu cinsel tatminin objektif bir sonucudur. Reich, "Burada, belli bir hedefe irrasyonel araçlarla daha kolay ve iyi bir şekilde ulaşmak için gösterilen büyülü bir çaba karşımıza çıkıyor" diyor.

Burada, W. Reich'ın öne sürdüğü somut gerekçelerin bir kanıt olmadığını, sadece kanıt *süsü verilmiş* iddialar olduğu bir yana bırakılabilir. Hiç birşeyi kanıtlamıyor, iddialar öne sürüyor ve gösterilen paralelliklerin inanılırlığını okuyucunun hayal gücüne bırakıyor. Ancak şunu eklemekte yarar var: "Ekonomik ürünlerin" elde edilmesi dürtüsü toplumda o kadar güçlüdür ki; sözümona vazgeçilmez ek güdülerin varlığını iddia eden bazı, sallantılı temeller üzerine kurulmuş teorilerin bu güçlü dürtü karşısında varlığını sürdürmesi olanaksızdır.

Reich'ın öne sürdüğü iddianın iki açıdan ele alınması gerekir. Reich bir yanda, ekonomik eylemin başarıya ulaşması için kaçınılmaz olduğunu söylediği insan enerjisinin nicelik açısından saptanabilmesi için psikanalizi bir yöntem olarak öneriyor. Ancak tarihsel materyalizm, bu tür soyut sorunları reddeder. Herşeyden önce, yazarın izini sürdüğü nicelik; karakteristik üretim tekniğine ve toplumsal ve ekonomik ilişkilere sahip söz konusu tarımsal biçimlerin somut-tarihsel özgüllükleri tarafından belirlenir. Reich ise, bu konuda bir tek söz etmez. İkincisi; herhagi bir tarım topluluğunun sahip olduğu soyut ekonomik gücün niceliğini belirlediğimizi düşünelim. Yalnızca bu zemine dayanarak, "enerjinin" belirli bir miktarının kullanıldığı ekonomik biçimin taşıdığı

özgüllükleri kavramamız mümkün değildir. Oysa sosyolog açısından asıl belirleyici olan bu sorundur. Ve bu soruya verilecek yanıt, yukarıda görüldüğü gibi, psikanalistler de dahil olmak üzere, herkesin "üstyapı"ya ilişkin getirdiği açıklamaları da belirler.

Öğer yanda Reich, burada ortaya konan süreçteki *cinsel istekle ilgili* etmenin altını çizerken, psikanalizin, tarımla yaşamını sürdüren bir topluluğun yaşamının *içeriğini* de açıkladığını ileri sürüyor. Yazarın belirttiği gibi, "Birçok ilkel kavimlerde görüldüğü gibi, ekili bir tarlaya dikilen yapay bir erkek cinsel organı...", mevcut olan cinsel etkenin objektif ifadesidir.

Cinsel güdünün toplumsal yaşamda gerçekten de çok çeşitli şekillerde ifade bulduğuna kuşku yoktur. "Paris Modası"ndaki değişik özgünlükleri, kabarelerdeki açık-saçık şarkıları, alt halk katmanlarında yaygınlık kazanan belli küfürleri, Amerikalı ve Avrupalı ticari firmaların hazırlattığı reklamlarda kullanılan cinselliği vb. vb. hatırlatmaya gerek var mı? Ancak birincisi, bütün bu görüngüler, toplumsal gelişimin (ekonomik ilişkiler, ideolojilerin değişmesi v.b.) önemli sorunlarına oranla son derece tali bir rol oynar. Bunlar çoğunlukla toplumsal atmosferin, ideolojilerin doğrudan beslendiği, ancak onların *kaynağı olmayan* belirli *semptomlarıdır* yalnızca.

İkincisi, ilkel kavimler için tarlalara yapay penis dikmenin ve batılı ticari kurumları için reklamlarda cinselliği kullanmalarının karakteristik olması gerçeği bile tek başına, yukarıda adı geçen cinsel istekle ilgili görüngülerin, bunların bütün çeşitliliği içinde belirli bir toplumsal ve tarihsel durumun ürünü olarak ele alındıkları ölçüde sosyolojik açıdan ilginç olduğunu gösterir. Bu durumun, psikanalizin taşıdığı sosyolojik potansiyeli, kendisine çok yakın olan bu toplumsal-cinsel görüngüler alanında dahi inanılır kıldığını söylemek pek de mümkün değil.

c) Reich'ın sosyolojik gezintileri açısından bir diğer tipik örnek de, aşağıdaki pasajda görülüyor:

"Nasıl ki marksizm; ekonomik yasaların, çoğunluğun azınlık tarafından sömürülmesi yasalarının bilince çıkmasının sosyolojik ifadesi ise; psikanaliz de cinselliğin toplumda bastırılmasının bilince çıkmasının ifadesidir."

Psikanalizde büyük bir gururla, tarihsel materyalizm teorisiyle aynı düzeye yükseltilen bu denklem, W. Reich tarafından aşağıdaki gibi ayrıntılandırılıyor. Burjuvazi, feodal çağın ahlak ve dinini parçaladıktan sonra, devrimci karakterini kısa sürede yitirdi ve giderek artan kendi egemenliğini koruyabilme kaygısıyla, feodalizm dönemindekinden daha baskıcı olan bir ahlaki ve dini sınırlar kodeksi yarattı. Burjuvazinin kendisi de dahil olmak üzere, kapitalist toplumun bütün sınıfları için -değişik ölçülerde de olsa- istisnasız olarak geçerli olan bu sınırlar, cinsel isteğin biliçaltına bastırıldığı kitlesel bir süreci başlattı. Bu ise, birçok cinsel anomalilerin ortaya çıkmasına ve psiko-nevrotik hastalıkların artmasına yol açtı. Gerçek bir sosyal sorunla karşı karşıyayız ve bu sorunun kaynaklarını ortaya çıkarabilmemizi de psikanalize borçluyuz.

Burada sıralanan düşünceler dizisinde, elbette bazı doğru önerme-

ler de var. Görüngülerin ortaya çıkış sıralaması, burjuva toplumun ahlaki çöküşü doğru ortaya konmuştur ve bu toplumun ideolojisiyle kurulması gereken zorunlu bağlantı da gösterilmiştir. (Bu arada belirtmekte yarar var: Bu saptamalar psikanalizden tamamen bağımsız olarak meydana gelmiştir.)

Psikonevrozların alışılmış bir "fazla yorulmanın" değil, tersine organizmada, yani onun vejetatif-androkrinolojik sisteminde, psişiğin "derinliklerinde", özellikle de duygusal alanda yaşanan derin sarsıntıların sonucu olduğu, modern psikonöroloji açısından tartışılmaz bir saptamadır. Burada, psikonevrozların doğasına ilişkin sözü edilen görüşün fikir babalarından biri olan psikanalizin büyük katkısını vurgulamak gerekiyor.

Ancak modern burjuva toplumda psikonevrozların neden yığınsal olarak ortaya çıktığına ilişkin, bizzat W. Reich'ın verdiği açıklama bile, öze ilişkin bir noktada düzeltilmek zorundadır. Piskanalitik teorinin bakış açısıyla bakılsa bile, cinsel isteğin bastırılmasının ille de kaçınılmaz olarak psikonevrozlara yol açmayacağı kabul edilmek zorundadır. Bu teoriye göre cinsel istek, toplumda kabul görmüş eylemlerin değişik biçimlerine dönüşüp "yüceltilebilir". Yüceltme süreci de olası bir psikonevroz vakasına karşı koruyabilir ya da mevcut bir vakayı ortadan kaldırabilir. Ne var ki bu noktada da sosyolojik analiz, psikolojik analizi ikinci plana atıyor. Çünkü psikanalitik teoriye göre, burada söz konusu olan yüceltmenin yaşanabilmesi için, mevcut sosyal ortam çok sayıda uyarıcı yaratmak, kişiliğin eğilim ve güçlerinin gelişimi için gerekli geniş bir alan sunmak zorundadır. Biz burada yüceltme mekanizmasının gerçekten var olup olmadığı, yüceltme sürecinin cinsel "enerji"yi eksilterek mi; yoksa başka (birincil ve ikincil dereceden olabilir) güdüleri azaltma pahasına mı gerçekleştiği sorularını incelemek istemiyoruz. Bizim için önemli olan, tartışma götürmez bir gerçeğin altını çizmektir: Psikonevrozların ortaya çıkması için en uygun sosyal "atmosfer", bir yanda baskı ve adaletsizlik atmosferi; diğer yanda ise, her türlü inisiyatif ve hedefe ulaşma gayretinin önünü kesen, doyuma ulaşılmış atalet atmosferidir. Modern burjuva toplum piramidinin alt katmanlarında yer alanlar açısından, birinci kategorideki olgular; işsizlik, faşizm ve kapitalist rejimin diğer harikaları aracılığıyla yeterince güvence altına alınmıştır. Aynı piramidin üst katmanlarında ise, tekeller ve çok sayıda vatandaşın emekliliğe ayrılması sayesinde kaçınılmaz olarak ikinci kategorideki olguların yayılması söz konusudur. Bu olgular, kapitalizmin emperyalizm öncesi döneminde ortaya çıkarak ileri derecede gelişmiş teşebbüs ruhunu bastırır. Eğer modern kapitalizmin özgüllüklerini tahlil ederken incelemeyi derinleştirip detaylandıracak, sınıf savaşının ve politik yaşamın özgüllüklerini incelemeye dahil edecek olursak, burada inceleme konumuz olan burjuva toplumun kültürel ve sosyo-patolojik durumundaki sorunlar açısından yeni ve daha ilginç perspektifler ortaya çıkacaktır. Örneğin proletaryanın devrimci hareketinin, bu harekete katılanların önemli bir bölümü

için tedavi edici rol oynadığı ve hareketin çok sayıda, çelikleşmiş ve ruhsal açıdan güçlü, psikonevrotik hastalıklardan korunabilen kişilikler ortaya çıkardığı görülecektir. Öte yandan, modern kapitalizmin özgüllüklerinin kaçınılmaz sonucu olan sosyo-patolojik görüngülerin psikonevrozlar kategorisiyle sınırlı olmadığı, örneğin verem veya damar sertleşmesi gibi psikanalizle bağlantılı olmayan hastalıkların da Batı Avrupa ve Amerika'da yaygın olduğu ortaya çıkacaktır.

Bütün bunlar, W. Reich'ın gerekçelendirme tarzıyla yakından ilintilidir. Bir yanda tarihsel materyalizm zeminine yaslanırken, diğer yanda bu son derece verimli metodun bilimsel uygulamasında yeterli cesaret ve kararlılığı göstermiyor.

Ancak W. Reich'ın çalışmalarına yönelik eleştiri bir yana bırakılsa dahi, tıp alanında kendi başına bırakılmış biyolojik araştırmaların verimsiz kalacağı gerçeği bile son derece öğreticidir. Bu araştırmalar, ancak tarihsel materyalist yöntem çerçevesine yerleştirildiği durumda verim vermeye başlar. Bu saptama, bütünüyle psikanaliz için de geçerlidir. Bazı Freudcu psikanalistlerin, bu öğretinin burjuva toplumun eleştirisinde kullanılacak devasa bir araç olduğunu iddia etmeleri, gözden kaçırılacak bir durum değildir. Ancak sosyolojiye uzak olan psikanaliz, hiçbir şekilde burjuva kültürün başeleştirmeni rolünü oynama yetkisine sahip değildir. "Freudo-Marksizm"in temsilcilerinin bu yöndeki iddiaları da, bu durumu değiştirmez.

Reich'ın makalesinden incelediğimiz bu bölüm, şu yanıtı vermeyi de gerektiriyor: Reich bastırmadan söz ederken, bu bastırmanın sadece sosyo-patolojik sonuçlarını kastediyor. Başka psikanalistler, anlayışlarını gerekçelendirirken çok daha ileri gidiyorlar. Yazarımızın kendisini bu şekilde sınırlandırması da, onun karakteristik özelliği değildir. Çünkü bu sınırlandırma, yazısının bir başka bölümünde yer alan ifadelerine denk düşüyor. Freud'un "bizzat kendisi" ise, şu öğretiyi formüle eder: "Kültür bastırmayı ve bastırma kültürü yaratır." Freudo-marksistler bu denklemi coşkuyla benimsediler. Onlara göre bu denklem, neden ile sonucun sürekli olarak yer değiştirdiğini belirten ünlü diyalektik ilkenin, tarihsel gelişme konusunda doğru uygulanmasının tipik bir örneğidir.

Oysa diyalektik materyalizm, araştırmanın içeriğinin azami düzeyde doldurulmasını gerektirir. Soyut insani enerjiyi, bu kapsamda cinsel isteği bastırma enerjisi teorisinin sosyolojojik açıdan ne denli içerikten yoksun olduğunu daha önceki sayfalarda yeterince işledik. Şimdi burada, sadece Reich'ın öne sürdüğü gerekçelerle bağlantılı olarak, söz konusu Freudcu denklemin ne kadar işe yaramaz olduğunu göstereceğiz.

Reich'a göre, hiçbir tarihsel dönem, kapitalizm kadar, özellikle de modern kapitalizm kadar cinsel isteğin bastırılması için uygun ortamı sunmamıştır. Freud'un denklemine bağlı kalınacak olursa, bundan, modern kapitalizmin kültürünün kesintisiz ve olağanüstü bir gelişme durumunda olduğu sonucu çıkar. Ancak Reich bile, durumun hiç de öyle olmadığını itiraf etmek zorunda ka-

lır (ve bunu bizzat yazar da). Tam tersine burjuva kültürün bazı alanları çöküş halinde, bazı başka alanları ise (doğabilimleri gibi) ulaştıkları yüksek düzeyde kalabilmekte. Peki çoğu kez bu denklemden çıkan sonuçlarla çelişen bu çeşitli görüngüler, Freudçu öğreti ışığında nasıl kavranmalı? Biz çıkış yolu olmayan bu durumdan kurtulmak zahmetine katlanmıyoruz. Çünkü bu yöndeki her çaba, başarısızlığa mahkumdur. Freudcu ise buna cevaben şöyle diyecektir: "Ama bu bastırma ille de kültürün zenginleşmesine yol açmaz ki. Aynı şekilde kaçınılmaz sonucu, psikonevrotik hastalıkların artması olmak zorunda da değildir. Siz kendiniz daha önce Freudcu öğretinin bir parçası olan yüceltme ilkesinden söz etmiştiniz. Eğer cinsel isteğin bastırılması, bir yüceltme yolunu bulamazsa kültür çöker. Cinsel istek yüceltilirse, kültürün en zengin ürünlerini verdiği mevsim başlar. Belki sadece birkaç ekleme yapmak gerekir, ancak Freud'un denklemi böylece kurtarılmış olur."

Bir psikanalistin vereceği tek cevabın bu olacağı şüphe götürmez. Ancak bu cevabın ikna gücünün asgari düzeyde olduğu da ortadadır. Bir yüceltme mekanizmasının varlığı kabul edilse bile, bu mekanizma kültürün hiçbir sorununa cevap getiremez. Çünkü psikanalitik yöntem, bu mekanizmayı hangi manivelaların harekete geçirdiğini saptayabilecek durumda değildir. Düşülen bu kötü durumdan kurtulmanın tek yolu, sosyal ve ekonomik ilişkilerin kapsamlı bir analizinden geçer. Bu durum ise, psikanalizin sürdürdüğü sosyolojik deneyler açısından olumsuz bir referans anlamına gelir.

Buraya dek sunulan malzeme yeterlidir. Hem Reich'ın, hem de diğer Freudcuların gerekçeleri, birey psikolojisinin sosyoloji açısından taşıdığı önemi, Marksist yöntemin bu bilime çizdiği sınırların ötesine taşırmayı sağlayamacak kadar zayıftır. Daha önceki bölümde türettiğimiz ilkeler, hâlâ geçerlidir.

Ancak çıkardığımız bu sonuç, özellikle psikanaliz açısından tümüyle yetersizdir. Önceki bölümün hemen girişinde, bilinçli ve sorunun farklı şekilde ele alınabilmesi için zorunlu bir soyutlama yaparak, keyfi bir belirlemede bulunmuş ve psikanalizin en doğru birey psişiği teorisi olduğunu söylemiştim. Ancak bu elbette doğru değil ve doğru olmadığı önümüzdeki bölümde ortaya çıkarılacak. Kişilik öğretisi olarak psikanalizin taşıdığı bazı özellikler, onun "tarihsel materyalizm teorisine dahil edilmesini" sadece metodolojik açıdan verimsiz kılmaz. Tersine bu özellikler, toplumsal ve tarihsel gelişime dair Marksist öğretinin temellerini büyük ölçüde *çarpıtmak* için uygunluk arzeder. Psikanaliz, ideolojinin oluşturulması sorununu çözmeye çalışırken, neredeyse sadece insanın *bilinçdışı* içtepkilerini değerlendiriyor. Bu yaklaşım, iki önemli hataya yol açıyor: Birincisi; bilinçdışının çevresini dolduran içerik -ileride de göreceğimiz gibi- Freudcu öğretiye göre aslı, biyolojik verili dürtülerle belirlenirse, insanın *doğal özelliklerinin*, ideolojinin ve hatta tarihin oluşumunda belirleyici etken olduğu sonucuna varılır. Burada ya en iyi durumda *düalist* bir anlayıştan söz edilebilir; ya da en kötü durumda (psikanalizde yer alan iddiaları sonucuna götüre-

cek olursak) açık bir şekilde ortaya çıkan toplumsal-tarihsel idealizmden, diğer bir deyişle Marksist öğretiye 180 derece ters düşen bir şeyden. İkincisi; sosyal bilincin oynadığı rolü devredışı bırakmak, hem her gün gözlenebilecek gerçekler açısından, hem de metodolojik açıdan tamamen yanlıştır. Bununla beraber ne Freud'un, ne de bizi burada yakından ilgilendiren W. Reich'ın sosyolojik düşünce silsilesinde, bilincin *tarihsel etkisi* konusunda bir gönderme var. Buna göre insanlar "kendi tarihlerini yapar", ancak sadece içlerinde azgınca devinen güdüsel güçlere körükörüne tabi olmuş yaratıklar olarak. Bir düşüncenin canlı gerçeğe bundan daha uzak olması mümkün mü?! Bizim iddiamız, ki bu tümüyle doğru bir iddiadır, toplumdaki bir sınıfın o anki ve kısmi çıkarlarını, tarihsel geleceğinin doğru kavranmış sınıf çıkarlarına tabi kılmayı bildiği ölçüde politik başarı kazanabileceğidir. Bu ise, açık ve gelişkin bir sınıf *bilincinin* çok büyük tarihsel öneminden söz ettiğimiz anlamına gelir. Bu sınıf bilincinin çıkarlarının, bilinçdışı süreçlerden çok daha büyüktür; üstelik bunların insan psişesinde belli bir bağımsızlık korudukları (yeterli gerekçelere sahip olmadan) kabul edilse dahi bu böyledir. Burada, her sınıfın her zaman çıkarlarının bilincinde olmadığı, "kendi başına" bir sınıfın, varlığının gelişigüzel her döneminde "kendisi için" bir sınıf olmadığı itirazı öne sürülebilir. Bu doğrudur ve işte tam da bu saptama gerçekliğe denk düşüyorsa, söz konusu sınıfın psikolojisinin taşıdığı sosyolojik önem azalır. Bir sınıf bu ideolojisinden bağımsız ya da neredeyse bağımsız olursa, yabancı sınıfların ve ekonomik gelişmin "kör" güçlerinin elindeki bir oyuncağa dönüşür.

W. Reich makalesinin başında, alçakgönüllü bir şekilde "sınıf bilinci fenomeninin" psikanaliz açısından ulaşılabilir bir konu olmadığını açıklıyor. Bir psikanalistin ağzından gelen bu açıklamayı duymak gayet hoş bir durum; fakat bu durumda ideolojilerin oluşturulması sorununu çözmek üzere yola koyulmasına nasıl anlamalı? Acaba Reich ciddi ciddi "sınıf bilinci fenomenini" hesaba katmadan, bu bilince hükmeden bütün iç ve dış yasaları gözardı ederek işin üstesinden gelebileceğine inanıyor mu?

Ekonomik "etkenin" önemini azaltma pahasına psikolojik etkene ağırlık kazandırmakla haklı bir şekilde suçlanan psikanalizin, bilinç süreçlerinin söz konusu olduğu noktada bu kez de psikolojik etkeni değersiz göstermesi oldukça tuhaftır. Anlaşılan burada bir sorun var. Eğer psikanalizin kendisi toplumsal psikolojinin önemini düşürüyorsa, yukarıdaki suçlama getirilebilir mi?

Gerçekte ne psikanalistler, ne de biz çelişkiye düşmekteyiz. Burada sorun, psikanalizin, toplumsal psikolojinin sadece belirli bir bileşeninin önemini azaltmasında yatıyor. Bu da, *psikolojiyi sosyal ve ekonomik koşulların ürünü olarak ortaya çıkaran* bileşendir. Böylesi bir bakış açısı, psikanalistleri, psikolojik "etkeni" insan doğasına özgü özelliklerinin gücü sayesinde ekonomiden bağımsız olan en önemli tarihsel dürtü olarak göstermekten alıkoyamıyor.

Marksizm açısından ise şu söylenebilir: Marksizm, toplumsal psikolojiye hakettiği yeri tanır. Ancak bu

psikolojinin yapısını ve dinamizmini doğru kavradığı için, sosyal psikolojik "etkenin" oynadığı gerçek rolün ve diğer toplumsal-tarihsel etmenler arasında tuttuğu yerin değerlendirilmesinde psikanalizden çok daha üstündür.

Burada söylenenlerden kaçınılmaz olarak şu sonuç çıkar:

Psikanalizin ,bireysel-psikolojik bir öğreti olarak sosyolojiye "dahil edilme" talebinin haksızlığı şüpheye yer vermeyecek şekilde saptanmışken, onun bir de bizim toplumsal gelişimin gerçek gidişatı konusunda sahip olduğumuz, denenmiş ve sınanmış düşüncelerimizi altüst etme çabası, çifte nedenle kabul edilemezdir.

V. Psikanaliz ve Diyalektik Materyalizm

Artık sıra (taşıdığı önem olmasa da, bulunduğu yer itibarı ile) sonuncu ödeve geldi.Reich psikanalize büyük bir sosyolojik anlam yüklerken kuşkusuz yanılıyor; hem de kendisinden önce bu çabayı veren Freudcu kamp temsilcilerinden daha büyük bir çabayla materyalist diyalektiğin ilkelerini gözetmeye çalışmasına rağmen. Evet buna rağmen yanılmaktan kurtulamıyor. Elbette burada şu soru ortaya çıkıyor: Bu yanılgı aslında, Reich'ın doğru olan psikanalitik teorinin bireysel-psikolojik öğreti olarak uygulanmasında gösterdiği kişisel beceriksizliğinin bir sonucu mu; *yoksa, yazarlarının bilimsel titizliğinden bağımsız ve kaçınılmaz olarak teorinin kendisinde bulunan ve yanlış sosyolojik sonuçlara yol açan belli bazı radikal eksikliklerden mi kaynaklanıyor?* Eleştirilen makalede ortaya çıkan yüksek bilimsel düzey ve yetenek, bu iki olasılıktan *ilkini,* ikincisine oranla a priori* *daha az* olası kılıyor. Buna rağmen bu soru objektif bir şekilde incelenmek zorundadır.

Reich, bütün çalışması boyunca, psikanalizin tamamen ve karalı bir şekilde diyalektik materyalizmin ruhuna bağlı kaldığını kanıtlamaya çalışıyor. Bu doğru olsaydı, psikanalitik teorinin taşıdığı radikal eksikliklerden söz etmek mümkün olmazdı. Bu yüzden, psikanalizin bireysel-psikolojik öğreti olarak gerçekten diyalektik ve materyalist olup olmadığı sorusu es geçilerek yukarıda belirtilen açmazın çözüme kavuşturulması kesinlikle mümkün değildir.

Biz bu soruyu yanıtlarken, Reich'ın bize gösterdiği yolu seçmek istemiyoruz. Çünkü onun uyguladığı yöntem ile, herşey olmasa bile, en azından Marksizme çok uzak olan teoriler diyalektik materyalistmiş gibi gösterilebilir. Reich, psikanaliz teorisini tek tek teoremlere ayırıp bu teoremlerden her birini diğerlerinden *tecrit ederek* inceliyor. Oysa psikanaliz (bu bir an bile gözden kaçırılmamalıdır), bazı bilimsel buluşların basit bir şekilde yanyana sıralanması değil; her bir tezi, diğerleriyle ilişki içinde belli bir özgül ağırlığa sahip bağlantılı bir sistemdir. Şimdi bu durum, sorunun özünü değiştirir. Yanılgılardan kaçınmak için, bir teoremin incelenmesi sırasında öğreti bir bütün olarak, ya da en azından öğretinin özü sürekli gözetilmek zorundadır. Oysa Reich (özellikle "Ruhsal olandaki diyalektik" başlıklı bölümde) peşpeşe ve birbirinden bağımsız olarak önce psikonevrozların oluşum sürecini, zevkle zevksizliğin yer değiştirme-

* İdealist felsefede a priori, tecrübeden gelen bilgiye karşı, tecrübeden bağımsız olarak ve tecrübeden önce elde edilen, zihinde başlangıçtan beri saklı duran bilgiyi belirtmek için kullanılır.

sini, aynılaştırma sürecini vb. inceliyor ve bu süreçlerden her birinde diyalektiğin belli bir yasasına denk düşen etmenleri ortaya çıkarmaya çalışıyor. Ya da tam tersini yaparak, önce diyalektiğin yasalarından birisini seçiyor (örneğin niceliğin niteliğe dönüşmesi) ve sonra psikanalitik malzeme içindeki örnekler arasından buna uyanını buluyor. Böylesi bir yaklaşımın birçok biçimselci yönü vardır ve hiç birşey diyalektiğe biçimselcilik kadar yabancı değildir.

Freudcu öğretiyi bir bütün olarak kavrayabilmek için, bu öğretinin *insan kişiliğinin doğasını* nasıl gösterdiğine bakmak yerinde olur. Bir kişilik teorisi kurmak, olgunlaşmış her psikolojik ekolün ulaşabileceği en yüksek aşamadır. Bu teorinin içeriği ise, o psikolojik sistemin artıları ve eksilerini değerlendirmek için gerekli zemini sunar. Bu işe koyulmadan, psikanalizin *tek tek kazanımlarına* yakından bakmanın yerinde olacağını düşünüyoruz. Bunu yaparken söz konusu kazanımların diyalektik materyalizmin temel öğretileriyle örtüşüp örtüşmediklerini (zaten bu da, daha önce gösterdiğimiz gibi başka bir düzlemde yapılmalıdır) değil; tersine, ilginç ve değerli bir bilimsel başlangıçla karşı karşıya olduğumuzu göstermek istiyoruz. Bu başlangıcın bugüne dek ortaya çıkardığı ürünler, psikanalitik teorinin nasıl değerlendirildiğinden bağımsız olarak, (oluşmakta olan Marksist psikolojinin daha mükemmel sistemine dahil etmek için bile olsa) bilimsel açıdan yararlanılabilecek verilerdir. İlk baştan itibaren öncelikle Marksist metodolojik eleştirinin, Freudcu öğretinin ampirik kazanımlarını bir bütün halinde reddettiği, "ahlaki temelde yükselen öfkelerle" ve psikanalize yönelik burjuva eleştiriye özgü küçük hesaplarla dayanışma içinde olduğu suçlamasından kurtulmamız gerekiyor.

Burada kendimizi en önemli noktalara değinmekle sınırlayacağız. Psişik eylemin özel sistemi olarak *bilinçdışı* öğretisini Freud'a borçluyuz. Bunun gerçekten de özel bir sistem olduğu, bu sistem içinde yaşanan tek tek olaylar arasında, açık bilincin çevresindekinden farklı yasalarla bağlantı kurulabilmesinde görülüyor. Burada kıyas öğretileri, tümdengelimci ya da tümevarımcı sonuçlar değil, biriktirme "mekanizmaları", yüceltme ve garip sembolleştirmeler geçerlidir. Bu ayrıntıları incelemenin yeri burası değil. Ayrıca bilinçdışına ait süreçler, bilinç alınında yaşanan olaylara oranla duyguların ve heyecanların daha fazla etkisi altındadır. Öte yandan, bilinç alanındaki olayların bilinçdışına girerken ve tersi durumda, doğal koşullar altında, Freud'un çokça kez iddia ettiği kadar da aşılmaz olmayan değişik engellerle karşılaşıyor olması, bilinçdışının özel bir sistem olarak tanımlanmasını ayrıca doğrulamaktadır. Bilinçli yaşanan bir olayın bilinçdışı (burada bilinçdışı kavramı, Freud'un kavradığı şekilde kullanılmaktadır ve bilinçaltı ile, sadece dönemsel olarak hafıza dışına düşenle karıştırılmamalıdır) bir olaya dönüşmesi için, "kamuoyu düşüncesine" ve konunun muhatabı bireye göre ayıp ve toplum dışı bir şey olarak bilinçdışına *itilmek* zorundadır. Tersinin olabilmesi, yani bastırılan şeyin yeniden bilince çıkabilmesi için, Freud'un "sansür" üstbaşlığı altında topladığı, farklı

çelişkili eğilimlerin engelleyici ya da bozuşturan etkisi altına girmek zorundadır.

Reel olan bütün bu psişik durum ve "mekanizmalar" belirli fizyolojik süreçlerin ifadesidir. Bu ne diyalektik materyalizm açısından, ne de sonuçları (tutukluk, bir ağrının asıl kaynağının ötesine de yansıması gibi) psikanalitik süreçlerin sonuçlarına benzeyen merkezi sinir sistemi fizyolojisinin ampirik bulguları açısından şüphe götürür (burada, Freud'un bu konuyla hemen hemen hiç ilgilenmemiş olmasını bir yana bırakıyoruz). Ancak bu noktada öze ilişkin bir çekince koymak gerekiyor. Bilincin ve bilinçdışının çevresinde yaşanan süreçleri belirli bazı fizyolojik olaylar olarak görmek, bu süreçlerin en temel, nevro-dinamik süreçlere indirgendiği anlamına gelmez. Bilindiği gib İ. P. Pavlov, büyük beyin zarındaki bazı bölgelerin "en iyi şekilde uyarılmasının", bilincin temelini oluşturduğunu varsayar. Tersi durumda, yani bu noktalarda bir engelleme sürecinin başlaması durumunda ise, bilinçli yaşanan söz konusu olayın tekrarlanmasına yol açar. Biz burada bu hipotezi değerlendirmek istemiyoruz ve adı geçen yasaların gerçeğe denk düştüğünü varsayıyoruz. Ancak yine de uyarma ve engelleme süreçlerinin bütünüyle birlik oluşturan bir unsur içinde değil, gerek morfolojik, gerekse işlevsel açıdan belirli bir yapıya sahip olan beyin kütlesi içinde etkide bulunduklarının altını çiziyoruz. Somut ifade edilecek olursak: Uyarma ve engellemenin ilerlediği yolların "haritası", sadece var olan dış uyarıcılar tarafından çizilmez; tersine, kişiliğin bütün gelişim tarihiyle, biyolojik mizacı ve özgüllükleri tarafından belirlenir. Bir uyarmanın öteki değil de beriki nevroza yol açması, esas olarak geniş ve daha gelişkin bir sistemin "önceden biçimlendirilmiş" *yapısal* önkoşullarına bağlıdır. Bu sistem araştırılmadan "uyarma ve engelleme" kavramları, boş laf olmaktan öteye geçmez.

Bütün bunlar, bilinçdışı ile yakından ilintilidir. Freudcu bilinçdışı alanında da, bilinç alanında olduğu gibi, bütün olgu ve değişimlerin nihai temelini uyarma ve engelleme süreçlerinin oluşturduğu şüphe götürmez. Ancak psikanaliz tarafından ortaya çıkarılan bilinçdışındaki ilişkilerin özgüllüğü, psiko-fiziksel eylemlerin yaşandığı "alanlardaki" ilişkilerle kıyaslandığında, bu ilişkilerin morfolojik ve işlevsel yapısının da özgül olduğunu ve elemanter nevro-dinamik süreçlerinin de bu yasanın "himayesi altında" bulunduğunu kanıtlar.

Bu noktadan bakıldığında, psikanalize yol gösterenin (hatta örneğin B. Savadovski'nin öne sürdüğü gibi, psikanalizi bir yana itenin* koşullu refleksler öğretisi olmadığı; tersine psikanalizin; koşullu refleksler öğretisinin önüne, bu öğretinin doğası gereği dar olan ufkunun dışında kalan onlarca görev koyduğu görülür.

Biz burada bilerek, bilinçdışı alanının içeriği ve psiko-fizyolojik süreçler sisteminde taşıdığı özgül ağırlığı gibi, Freudcu bilinçdışı öğretisinin diğer yönlerine değinmiyoruz. Daha öncekilerden farklı olarak tartışmaya son derece açık bu iki yön, kişilik sorunuyla dolaysız ilişki içerisindedir ve bu yüzden ileride ele alınacaktır.

Psikanalizin, insan davranışının "derinliklerde yatan" motorunun aranması konusundaki yaklaşımı, bilinçdışı öğretisiyle çok yakından ilintilidir. Bu yaklaşım çok verimlidir; kişilik konusunda yeni bilgiler ortaya çıkarma hedefini güden hiçbir psikolojik ekol, bu yaklaşıma başvurmamazlık edemez. "Klasik" psikanalizin, "derinliklerde yatan" motorlar konusunda hangi görüşlere sahip olduğundan bağımsız olarak, psikanalizin iyi temellendirdiği ve modern psikolojinin ayrılmaz bir parçası haline getirdiği bu ilkenin kendisi, büyük öneme sahiptir. Sözü edilen, bir eyleme ya da niyete yol açan nedenleri saptayarak, bunların gerçek gerekçelerinin -özne, bunların bilincine varmamış ve çoğunlukla olduğu gibi, sözkonusu eylemin gerçekleşmesinde son derece tali bir rol oynamış olan bir düşünceler silsilesi tarafından örtülenmişse bile- ortaya çıkarılabileceğidir. Burada söylenmek istenen, bir insanın eylem ya da niyetinin gerçek nedenlerini bilerek gizlemesi değildir. Gerçekleştirdiği bir eylemine ilkesel mülahazaların yol açtığını, bunu yaparken sadece iyi niyet güttüğünü iddia edebilir ve öyle olduğuna da inanabilir. Ancak yakından bakıldığında, bu mülahazalarının "yüzeyinin altında" hırs, hakarete uğramışlık duygusu, kişisel düşmanlık gibi başka etkenlerin yattığı ortaya çıkar. Farklı etkenlerin bu şekilde, dolaysız olarak ortaya çıkarılması, "ipliği pazara çıkarılmış olanda" anlaşılır nedenlerden ötürü öfkelenmeye yol açar. Ancak bir dizi objektif gerçek, incelenen öznenin sürekli gözlemlenmesinden elde edilen sonuçlar ve öznenin kendisine karşı samimiyetle göstereceği özdenetim, konuları tanının doğru olduğunu gösterecektir. Hayali senaryoların bu şekilde gerçek ve bilinçdışı nedenlerin yerine geçirilmesine "ikinci işleme" ya da "tersten rasyonalleştirme" adı verilir. Her türlü yanlış anlaşılmanın önünü almak için şimdiden vurgulayalım: Burada adı geçen ilke, psikanalizin bütünlüklü sisteminde altüst edilir ve bu yüzden değerinden çok şey kaybeder. Psikanalistlerin görüşlerinin tersine; 1. "derinliklerde yatan" güdüler ille de bilinçdışı olmak zorunda değildir; 2. bilinçdışı olsalar da, ille de çok güçlü olmak zorunda değildir; 3. her zaman (aslında çok ender durumda böyledir) ilkel biyolojik (psikanalistlere göre ille de cinsel) dürtülerden oluşmaz ve 4. belli koşullar altında (sosyal eylem sürecindeki zorluklar, yüksek düzeyde gelişmiş zeka) ikinci plana çekilerek yerlerini kişiliğin maskesi olmaktan çıkıp özüne dönüşen rasyonel, bilinçli motiflere bırakabilirler. Gördüğümüz gibi, mesele psikanalistler düşündüğünden çok daha karmaşıktır. Ancak yine de onların ortaya çıkardığı bu ilke öneminden hiç birşey kaybetmez. Mutlaklaştırmaktan arındırıldığında, bu ilkenin; özgül bir şekilde ifade edilmiş ve pratikle gerekçelendirilmiş, bireyin ruh yaşantısının incelenerek "özün" dış görünüş biçimine nasıl dönüştüğünü açığa çıkarmayı ve bu dış görünüşten öze ilişkin sonuçlar çıkarmayı öğrenme talebinden başka birşey olmadığı görülür.

Psikanalitik yöntemin en önemli ve olumlu özgüllüklerinden birisi, psişik olayların dinamiğini açığa çıkarmasında yatar. Psikanaliz kendi-

* Bkz: 1929 Marksist-Leninist Enstitüler Konferansı'nın stenografik raporu: Komünist Akademi tarafından, O.Schmidt'in Tebliği Üzerine Tartışma başlığı altında, Rusça.

sini, ister açık, isterse gizli olsun, belirli psişik durumları saptamakla sınırlamaz; tersine, açıktaki psişik durumların gizliye dönüşmesini ve tersini görmeye çalışır. Psişe, psikanalizde değişik "katmanların" (bilinç, bilinçöncesi, bilinçdışı) ve sürekli karşılıklı etkileşim halinde bulunan güç merkezlerinin yapısal bağlantısı şeklinde görülür. Bu karşılıklı etkileşimin sonuçlarından birisi, sadece "katmanların" değiştirilmesi olmakla kalmayıp, aynı zamanda onların oluşumuna katkıda bulunan, güdülerin (bazen altüst edilmiş de olsa) özelliklerini taşıyan bir dizi psişik yapının da oluşmasıdır. Söz konusu ilkenin psikanalizdeki somut uygulanma tarzı, ileride de göreceğimiz gibi, kapsamlı bir eleştiriyi gerektiriyor. Buna rağmen diğer ilkeler konusunda söylediklerimizi, bu ilkeye ilişkin olarak da söylememiz gerekiyor: Bu ilke, bilimsel psikolojinin metodolojik donanımlarından birisi olarak görülmek zorundadır.

Psikanalizin köşetaşlarından biri olan psikanalitik güdü öğretisi, bu teorinin diğer bölümlerinden hepsinden daha fazla yanılgı içermektedir. Psikanaliz, davranışın biyolojik bileşenini (ileride de göreceğimiz gibi) abartır ve ruhsal yaşamın "güdülerini" cinsel isteğin etkisine indirger. Ancak bu abartmaya rağmen, belki de işte tam da bu abartmanın bir sonucu olarak, psikanaliz kendisinden önceki hiçbir öğretinin yapamadığını başararak, cinsel güdünün bir teorisini oluşturdu. Ana rahmi dışındaki yaşamın ilk yılından itibaren, en azından ergenlik çağından çok önce cinsel isteklerin uyandığı, cinsel isteğin gelişiminde değişik aşamaların olduğu ve bu aşamaların içiçe geçtiği, bu gelişim sırasında duraksamalar ve hatta gerilemeler olduğu, cinsel güdünün "davranışın diğer motorları"nın yanı sıra önemli bir rol oynadığı (psikanalize göre tek rol oynayan bu güdüdür) saptamaları ne psikoloji, ne pedagoji, ne de tıp tarafından es geçilebilir.

Psikonevrozlar teorisi açısından da psikanaliz büyük bir önem taşır. Her ne kadar psikanalizin ileri sürdüğü, bütün psikonevrotik vakaların cinsel doğadaki anomaliler olduğu iddiası (psikanaliz, savaş dönemi psikonevrozlarını da bu açıdan açıklayabilmek için açık gerçekleri tersyüz etmekten kaçınmaz) tartışma götürür olsa da, psikonevrotik hastalıkların oluşumuna ve gelişimine yol açan etkenler bütünlüğüne ilişkin ortaya çıkardığı bulguları bu Freudcu öğretiye borçluyuz. Freudcu teoriye göre, psikonevrozun ortaya çıkışını, bir seferliğine ve güçlü olarak meydana gelen psişik travmalarla açıklamak mümkün değildir. Bu travmalar daha ziyade, uzun süredir etkide bulunan ve hastalığın ortaya çıkışını kaçınılmaz kılan değişik halkalardan oluşan zincirdeki son halkadır. Psikonevroz; bir yanda kişinin arzuları ile, diğer yanda bu arzuların gerçekleşmesini engelleyen dış etkiler arasındaki uzun süreli çatışmanın sonucudur. Kişi bu dış etkenleri çoğunlukla ahlakın, vicdanın haklı talepleri olarak duyumsar. Böylesi bir çatışma sürecinde, kişinin içinde yargıladığı istekler, güçlerinden birşey yitirmeden bilinçdışına bastırılır. Süre ilerledikçe öznenin psişesi, kolayca yaralanabilir duruma gelir, komplekslerle, yani hoş olmayan, ancak son de-

rece güçlü olumsuz duygularla bağlantılı düşünce gruplarıyla dolar. Bu koşullarda, biriktirilen "patlama gücünün" değişik, çoğunlukla da ağır hastalık belirtilerine aktarılması için önemsiz bir dış etkenin ortaya çıkması yeterli olur. P. Janet'in görüşlerine ters olarak, ancak bu noktada sorunu tamamıyla doğru açan psikanalitik teoriye denk düşecek şekilde şu söylenebilir: Psikonevroz hastasının psişesi ile sağlıklı bir insanın psişesi arasında aşılması imkansız uçurumlar yoktur. Gerek hastalıklı, gerekse de sağlıklı insanın ruhsal yaşantıları, prensipte aynı yasalara uyar. Her ikisi arasındaki fark, bastırma sürecinin yoğunluğuna; öznenin, iç çatışmaların yol açtığı psişik sonuçlara karşı gösterdiği direnme gücüne; bazen psişik durumu kötüleştiren, bazen de kişinin engellenmiş güçlerine dolaylı bir çıkış yolu açan dış yaşam koşullarına bağlıdır. Dezavantaj taşıyan koşulların birikmesinin sonucu olarak ilkel süreçler ağır basar; kişiliğin yapısı (niteliği) şiddetli bir şekilde değişir ve böylece psikonevrotik hastalık ortaya çıkar.

Psikanalize borçlu olduğumuz saptamaları burada sıraladık; ancak bu sıralama Freudcu öğretinin bir taraftarını yeterince memnun etmeyecektir. Bu taraftar, örneğin psikanalizin özünde yatanı gözardı ettiğimiz ya da yeterince gözönünde bulundurmadığımız itirazında bulunacaktır: Söz konusu öz; cinsel güdünün, kişiliğin gelişimindeki merkezi etken olduğunu varsayan teori ve bu teoriden çıkarılan sonuçlardır. Oysa biz burada, *kapalı bir sistem* olarak psikanalizin doğruluğunu kanıtlamayı kendimize görev edinmedik. Tam tersine, psikanalizin kişilik teorisi temelinde, psikanalitik görüşler *sisteminin yanlışlığını* göstermek istiyoruz.

Psikanalizin kişilik öğretisini eleştirirken, esas olarak şu merkezi soruyla ilgilenmemiz gerekiyor: *Bu öğreti, kişiliğin gelişiminde biyolojik ve sosyolojik etkenlere hangi rolü yükler?* Hangisine öncelik tanır; hangisini, psişenin içeriğini ve davranışın yönünü belirleyen ana etken olarak görür? Yukarıda değinilen sorular gündeme geldiğinde, literatürümüzde sıkça, psikanalize biyolojizmin damgasını vurduğuna işaret edilir. Reich, bu görüşü şiddetle protesto eder ve psikanalizin temel yasalarının, sosyal ortamın belirleyici etkiye sahip olduğu teziyle çelişmediğini; daha da ötesinde bu teze bir derinlik kazandırdığını kanıtlamaya çalışır. Reich şöyle der:

"Psikanaliz, çocuğu toplum olmadan düşünemez. Ona göre çocuk, toplumsallaşmış bir yaratık olarak vardır. Psikanaliz, insanın içindeki bütün ahlaki değerlerin eğitimin etkisiyle oluştuğunu söyler. Birey ruhsal açıdan, bir ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçlara denk düşen güdüler demeti olarak dünyaya gelir. Toplumsallaşmış bir yaratık olarak, sahip olduğu bu ihtiyaçlarla birlikte toplumun içine sokulur; sadece aile toplumuna değil; tersine, aile içindeki yaşama hükmeden ekonomik koşullar aracılığıyla, ailenin sınırlarını aşan daha geniş bir toplumun içine atılır."

Psikanalizin temel tezlerinin, burada sıraladığımız saptamalarla ne kadar örtüşüp örtüşmediğine bakalım.

Bilindiği gibi psikanaliz, insan eyleminin bütün iç etkenlerini cinsel güdüye bağlar. Psikanalizin kurucu-

su Freud, beslenme güdüsünü bile, erosa (şehvet -ç.n.) tabi kılar. Ona göre beslenme güdüsü, insanın kendisini sevmesinin (narsizm) bir işlevidir. Freud'un cinsel güdüye, diğer bütün güdülerden farklı belirleyici bir öncelik tanıması gerçeğinde, ilkesel olarak karşı çıkılacak bir durum yok. Eğer eleştirinizi ahlaki dogmaların dar sınırlarına sıkıştırırsanız, cinsel güdüye bu şekilde öncelik tanınmasını prensip olarak reddedilecek bir durum olarak görebilirsiniz. Buna gerekçe olarak da, Freud'un bu iddiasıyla insanın "saf niyetlerini" kirlettiği düşüncesi gösterilir. Bireyin doğuştan itibaren taşıdığı "ihtiyaçlar ve güdüler demeti"nin, psişik gelişiminin başlangıç noktası olduğu şüphe götürmez. Eğer bu "demet" içindeki güdülerden herhangi birisinin, örneğin cinsel güdünün olağanüstü bir rol oynadığı iddia ediliyorsa, bu düşüncenin gerçeklerle kanıtlanıp kanıtlanamayacağı sorusu gündeme gelecektir. Freudcu gerekçeler özenle tahlil edilirse, psikanalizin bu gerçek kanıtları sunma konusunda son derece yetersiz olduğu görülecektir. Ancak bu, yöntem sorununu değiştirmeyecektir. Hiç çekinmeden, Freud'un ve öğrencilerinin, cinsel güdünün, bireysel gelişimin başlangıç noktasını oluşturduğunu kanıtladıklarını varsayabiliriz, çünkü bu bizim için pek de önemli değil. Bizim için asıl önemli olan, sorunun bir başka yönüdür. Psikanaliz, insanın doğuştan sahip olduğu biyolojik özelliklerden biri olduğu şüphe götürmeyen cinsel güdüye, psişik gelişimin *önkoşullarından* birisi olma gibi mütevazı bir işlev yüklemez; onu bu gelişimdeki, gelişimin *yönünü* ve *içeriğini belirleyen* güçlü bir etken olarak görür. Ancak materyalist diyalektik açısından bakıldığında, bu düşünce doğru olarak görülemez. Bunu iddia ederken ve *metodolojik* eleştiri temellerine dayanırken, niyetimiz metodolojik eleştiriyle ampirik eleştiriyi karşı karşıya getirmek değildir. Diyalektik materyalizmin metodolojisinin kendisi bir dizi empirik veriler üzerinde yükseldiği ve yeni verilerin biriktirilmesi gerekliliğinin altını çizdiği için de, her iki eleştiriyi karşı karşıya getirmemiz söz konusu olamaz. Özelde kişiliğin gelişimi bağlamında ise şu söylenebilir: Günlük gözlemler ve bilimsel tahliller sayesinde kazanılan gerçekler bütünlüğü, sürecin diyalektik materyalist tarzda kavranmasının, tek temel ve verimli kavrayış tarzı olduğunu göstermektedir.

Verili, birincil biyolojik güdüler, gerçekten davranışın iç "motorları"nın tümünü kapsar mı? Hayır; yetişkin ve faal insanlarda bu güdülerin yanı sıra, onları bastıran, sahip oldukları etkileme araçları ve yoğunluk açısından biyolojik güdülerle paralellik gösteren, ancak *hedefleri* ve *yönleri* açısından tamamen farklı olan birçok başka eğilim vardır. Böylesi eğilimler, bireyin toplumsal yaşam sürecinde oluşur ve *ikincil* (ya da toplumsal koşullarca belirlenmiş) güdüler olarak adlandırılabilir. Bu noktada, bu ikincil güdülerle birincil (saf biyolojik) güdüler arasında nasıl bir ilişkinin olduğu sorusu karşımıza çıkar. Örneğin koşullu refleksler öğretisi alanında ya da psikanaliz alanının kendisinde, bu iki güdü şeklinin birbiriyle genetik açıdan bağlantılı olduğunu gösteren, yani biyolojik güdülerin ikin-

cil güdülerin oluşabilmeleri için gerekli vazgeçilmez bir önkoşul oluşturduklarını gösteren bir dizi olgu mevcuttur. Ancak genetik bağımlılık, yani gelişimin herhangi bir aşamasındaki bağımlılık, *gelişimin bütün aşamalarında* bir bağımlılık olması gerektiği, ya da ikincil güdülerin birincil güdülere kaydadeğer ölçüde tabi oldukları anlamına gelmez. Tam tersine, ikincil güdüler ortaya çıkmalarıyla birlikte büyük bir bağımsız önem kazanır, kendi gelişim yolunu çizer, kişiliğin bütünlük yapısı içerisinde özgül bir yer edinirler. Bu güdüleri, canlı gerçeklikle çelişkiye düşürek, yalnızca biyolojik güdülerin bir varyantı olarak gösterebilmek için, belli bir eğilim sahibi olmayı gerektirir. Her iki güdü çeşidi arasında elbette kesintisiz bir bağlantı vardır. Bir hayvan soyunun morfolojik açıdan incelenmesini ele alalım ve bu çalışmada, sözkonusu soyun ilerlemiş kuşaklarının kalıntıları üzerinde yapılan incelemelerde ortaya çıkarılan iç organların, bu soyun atalarında da son derece gelişmiş ve önemli bir rol oynamış olduğunun saptandığını düşünelim. Aynı şekilde psişik gelişim üzerinde yapılan psikolojik inceleme de, daha üst düzeyde gelişmiş aşamalarda, gelişimin önceki aşamalarına ait unsurların bulunduğunu kanıtlayacaktır. Hatta bu unsurların ölmüş olduklarını, artık faal olmadıklarını ilan etmek yanlış olacaktır; çünkü hâlâ, ikincil dereceden de olsa belirli bir rol oynamaktadırlar. Ancak kişiliğin yeni yapısı açısından, önceki aşamalarda taşıdıkları önemi taşımamaktadırlar. Gelişimin eski "yaratıcıları", artık "işgöremez yaşlılar" haline gelmiş ve yeni yapının değişik bölgelerine yerleştirilmiştir. Sadece söz konusu bölgenin dağılması durumunda (örneğin sarhoş olma sırasında) eski eğilimler geçmişteki önemlerini yeniden kazanır ve bazen bireyin davranışını belirleyebilir.

Psikanaliz, burada ortaya konan kişiliğin gelişim seyrine dair diyalektik düşünceye yabancıdır. Bu, özellikle psikanalistlerin eserlerindeki, genel düşüncelerin bir yana bırakılıp somut sonuçların çıkarıldığı bölümlerde ortaya çıkar. Reich örneğin; "anal erotisizm üzerine kurulu estetisizm"den ve onun "burjuva çağla ilkel toplumda ya da ortaçağda taşıdığı anlamlar arasındaki farktan" söz etmenin gerekliliğine inanır. Buradaki alıntının ikinci bölümü, Reich'a göre estetisizmin anal erotisizmden kaynaklanmakla kalmadığı, bu erotisizmin estetisizmin ortaya çıkış biçimlerini belirlediği anlamına da gelmektedir. Burada değişik çağlara işaret edilmesi, konuyla bağlantısından da görülebileceği gibi, Reich'a göre tarihsel durumun anal erotisizme belli bir tarzda etkide bulunduğunu göstermeye hizmet etmektedir. Reich, tarihsel durumun estetisizmin biçimleri üzerindeki *dolaysız* ve *belirleyici* etkisi üzerine bir tek söz etmemektedir.

Bir başka yerde şunları söyler:

"Eğer dışkı ile oynamayı seven bir çocuk, yaşı ilerlediğinde kumdan kuleler yapıyorsa ve yetişkin olduğunda binalara karşı büyük bir ilgi gösterme noktasına ulaşıyorsa, her üç aşamada da, farklı bir biçimde ve fonksiyonda da olsa, ilk aşamadaki eski eğilim bulunmaktadır. (...) Bir diğer örnek de, cerrah ya da kadın doktoru örneğidir. Cerrah, kendi sa-

dizmini (kesmek); kadın doktoru ise çocuksu gözleme ve dokunma isteğini yüceltmektedir."

Bu alıntıda, *meslek seçiminin* de cinsel güdü tarafından belirlendiği görülüyor. Ancak Reich, ilerleyen bölümlerde, ifadesindeki keskinliği biraz yumuşatıyor:

"Yüceltme biçimi, elbette bu güçlü sübjektif arzunun yanı sıra, ekonomik koşullarla da bağlantılıdır. Çünkü bir insanın sadizmini kasap olarak mı, cerrah olarak mı, yoksa dedektif olarak mı yücelteceğini, öncellikle toplumsal konumu belirler." Ancak gerçeğin bu şekilde yansıtılması da bizi pek memnun etmemektedir. Herşeyden önce, eğer gelişimin ilk aşamalarından itibaren biri diğerini belirliyorsa, "güçlü sübjektif arzu" ile "ekonomik koşulluluğun" birbirinden farklı etkenler olarak ele alınması doğru değildir. Eğer Reich bunu gözetmiyorsa, bu durum onun sübjektif etkenle *biyolojik* güdüyü kastettiğini, bu güdüye kişiliğin *içeriğinin* belirlenmesinde etkili olan çok önemli bir işlev yüklediğini gösterir. Reich'ın koyduğu, "cinsel güdü arasında seçme yapılacak meslek gruplarını belirler; bunlar arasından yapılacak somut seçim diğer (ekonomik) koşullara bağlıdır" şeklindeki çekince de, prensip olark bizim burada dile getirdiğimiz iddiamızın özünü değiştirmez.

Söylediklerimiz, kişinin biyolojik istidadının meslek seçimi açısından taşıdığı önemi yadsıdığımız şeklinde anlaşılmasın. Duyma yetisi az gelişmiş bir insan, elbette müzikle ilgili bir meslek seçmeyecektir; üstün doğal yeteneklere sahip bir insan da, diğer koşullar da uygunsa, yüksek derecede eğitilmiş olmayı gerektiren bir meslekte ilerleyebilecektir. Ancak istidatların doğal *olanaklar* olarak mı, yoksa mesleki ilginin doğa tarafından önceden belirlenmiş *yönleri* olarak mı görüldüğü iki farklı şeydir. İlki gerçekçi ve doğrudur; ikincisi değil.

Reich'ın bu kavrayışı gözönünde bulundurulduğunda, açıklamalarını özetlerken şu ifadeyi seçmiş olması şaşırtıcı değildir: İhtiyaçların bedensel nedenlerden kaynaklanan yoğunluğa da, gelişimdeki niteliksel farklara da, güdü mekanizması yol açar." Ancak aşağıdaki alıntıda söylediklerinin, hem daha önce söylediklerivle, hem de yukarıdaki alıntı ile çelişiyor olması, Reich'ın tutarsızlığını ortaya koyar:

"İnsanın istidatları ve güdüleri -ki bunlar, öğrenilerek benimsenecek toplumsal içeriklerin yerleştirileceği boş kaplardır- baba, anne ve diğer eğitmenlerle sürdürülen ilişkilerin (toplumsal) akıbetlerinden geçtikten sonra nihai biçimlerini ve içeriklerini kazanırlar."

Bu cümledeki ailesel etkilerin öneminin altının çizilmiş olması hatası bir yana bırakılırsa, Reich'ın bu ifadesinin, kişiliğin gelişimindeki biyolojik ve sosyal yönler arasındaki gerçek oranı doğru şekilde aktardığını kabul etmek gerekir. Ancak açıkça görülüyor ki; bu ifade ne psikanalizin temel yasalarından, ne de Reich'ın diğer iddialarından çıkarılan bir sonuç olabilir. Önce gerçekliğe ters düşüp, güdülerin psişenin tüm içeriğini belirlediğini kanıtlamak için büyük çaba sarfettikten sonra, gerçekle çelişmeden bu güdülerin boş kaplar olduğunu iddia etmek mümkün müdür?

Psikanalizin, sosyal ortamın kişi-

lik üzerindeki etkisini hiçbir şekilde göz önünde tutmadığını söylemek elbette yanlış olacaktır. Psikanaliz, sosyal ve ekonomik etkenin rolünü yadsımıyor; tersine sadece sınırlandırıyor, değerini düşürüyor. Ancak bu da büyük bir yanılgıdır. Psikanalizin temel ilkelerinden, saf biyolojik güdülerin ve onlarla bağlantılı olarak gelişimin ilk aşamalarının, gelişimin sonraki gelişim seyrine damgasını vurduğu sonucundan başka bir sonuç çıkarmak mümkün değildir. Ancak süreklilik etmeninin bu şekilde abartılması, gelişimin çeşitliliğini yadsımaktadır ve dolayısıyla gerçeklikle çelişmektedir. Burada sadece diyalektiğin değil, materyalizmin yasaları da ihlal edilmektedir. Eğer kişiliğin gelişimi üzerindeki sosyal etkilerin önemi küçük gösterilirse, bu gelişimin rasyonel olarak açıklanması imkansız birçok yönü ortaya çıkar ve sorunun bu yönleri mistik bir sis perdesine bürünür.

Psikanalizin kişilik yapısını nasıl kavradığı incelendiğinde de, bu sonuç ortaya çıkar. Psikanalitik anlayışa göre bireyin davranışında büyük bir rol oynadığı ileri sürülen bilinçdışının içeriğinin ne olduğuna daha değinmedik. Freud'a göre bilinçdışında, ataların yaşadığı ve miras bıraktığı olaylarla, çocukluk döneminde yaşanmış, ancak ahlaki olarak yasaklandığı için bilincin dışına itilmiş, bastırılmış cinsel olaylar vardır. Biyogenetik temel yasanın yaşanmış somut psişik olaylara gerçekten uyarlanıp uyarlanamayacağı (bunun mümkün olduğundan şüphe duymak gerekir) sorusuna girmeden, bilinçdışının çevresinde bulunan içeriğe ilişkin bu görüşün, sosyal etkenlerin kişilik üzerindeki etkilerini iyice küçümsediğini vurgulamak zorundayız. Freud'a göre kişiliğin toplumsal varlığı, bilinçdışında sadece bastırılmış çocukluk anıları aracılığıyla temsil edilmektedir. Ancak bu durumda sosyal etkenler pratik olarak sadece ailenin etkilerine indirgenmiş ve etkide bulundukları süre de, kısa bir zaman dilimiyle sınırlandırılmış olacaktır. Öte yandan kadınlara ilişkin olarak, sadece yaşanmış cinsel olayların bastırılması söz konusu yapılıyor. Peki bizim yukarıda ikincil olarak adlandırdığımız ve özünde kişiliğin ekonomik durumu ve sınıfsal konumuyla bağlantılı olan güdüler konusunda ne söyleniyor? Bu kategoride de, egemen ahlak yasaları tarafından yasaklanmış güdüler bulunmasına rağmen, psikanalize göre bilinçdışında bu yapıların yeri yoktur. Burada, sınıfsal konumunu değiştirdikten sonra yeni sosyal çevresinin psikolojisini üstlenmeye çalışan, buna rağmen büyük çabalarla bastırmaya çalıştığı geçmişine ait kalıntıları taşıyan yaygın insan tipi hatırlatılabilir. Psikanalistlerin tüm bu yönleri gözardı etmeleri, onların yukarıda eleştirdiğimiz güdü öğretilerindeki özgüllüğünün mantıksal bir sonucudur. Bilinçdışı, psikanalistlerin kavrayış tarzına göre asosyaldir; içeriğini de insanın biyolojik özellikleri belirler.

Psikanaliz de, kişiliğin toplumsal varlığına bilinç ortamında oldukça geniş yer verir. Ancak bu durum, bilincin sahip olduğu etkinin bilinçdışına oranla çok daha küçük olduğu iddiasıyla birlikte değer kaybeder. Aralarında Reich'ın da bulunduğu bazı psikanalistler bu iddiayı yadsıyarak, psikonevroz hastalarına uygulanan psikanalitik terapide, bilincin tam da bu güçlerine seslenildiği-

ni ilan ederler. Çünkü bu güçler olmasaydı terapinin başarıya ulaşması mümkün olmazdı. Psikanalistlerin kendilerine dayanak yaptıkları bu gerçek elbette mevcuttur: Paralel bir dizi diğer gerçekle birlikte bu gerçek, davranışın bilinçli motiflerinin, bilinçdışı motiflerle kıyaslanamayacak güçte bir etkide bulunduğunu göstermektedir. Ancak bu etki, ortalama ve faal bir insanın günlük yaşamında da sıradan bir etki olarak görülmesi gerekirken, psikanalistler onu, sadece doktorun hastaya yapay müdahalede bulunması durumunda veya öznenin özel eğitimden geçirilmesinden sonra ortaya çıkması mümkün olan istisnai bir olgu olarak değerlendirir.

Psikanaliz açısından karakteristik bir durum olan biyolojik etmenin abartılması, Freud'un sonraki dönemlerde ortaya attığı, kişiliğin yapısına ilişkin görüşleri gözönünde tutulduğunda daha açık ortaya çıkıyor. Freud; "O", "Ben" ve "Üst-Ben" ayrımını yapar. "O", bastırılmış cinsel yaşantılar dünyasıdır ve daha önceki Freudcu terminolojide yer alan bilinçdışına denk düşer. "Ben", insanın soyunu sürdürme güdüsüyle bağlantılı olan güdülerdir. Daha önce de gördüğümüz gibi, Freud bu güdüleri cinsel güdünün bir varyasyonunu (narsizm) bağlar. "Ben"in faaliyetlerine bağlı olarak yaşanan olaylar ağırlıklı olarak bilinçli faaliyetlerdir. "Üst-Ben"; insanın ideal eğilimleridir. Bu eğilimler, bilinçdışı Ödipus Kompleksi temelinde gelişir ve bu yüzden büyük oranda bilinçdışıdır. Kişiliğin, Freud'un yaptığı bu yeni sınıflandırmaya temel teşkil eden yapısal bileşenin karakteristik özelliği, bu bileşenin de cinsel, yani biyolojik içeriğe sahip olduğunu tespit etmeye yeter. Ancak burada bizi ilgilendiren bir başka durum daha var: "O", Reich'ın görüşüne göre, "kişiliğin biyolojik bileşeninin ifadesidir". Aynı Reich, öte yandan "Ben"e yüklediği önemi şöyle ifade eder: " 'Ben', 'O'nun farklılık gösteren özel bir parçasıdır. *'O' ise, 'O' ile gerçek dünya arasındaki bir tampon bölge, bir koruyucu organdır.*" (Vurgular bana ait - İ.S.) Bu ifadeler, "klasik" psikanalizin buna denk düşen düşüncelerini eksiksiz dile getirmektedir. Psikanalitik teori, kişiliğin "biyolojik bölümü" olan o aşamasını, sosyal koşullarca belirlenmiş unsurlarıyla birlikte "Ben"den daha etkili görmektedir. "Ben"in gerçekten "O"ndan doğarak geliştiği kabul edilse bile, "Ben"in bir kez oluştuktan sonra bağımsız hale gelerek kişiliğin gelişimi üzerinde güçlü etkide bulunmasının (gerçekte bu etki zaten söz konusudur) önündeki engelin ne olduğu sorusu gündeme gelmez mi? Ancak Reich'a göre "Ben", bir "tampon bölge, koruyucu organdır". Psikanaliz gerçekte, hem bireysel bilincin, hem de sosyal bilincin eylemini gözardı etmektedir. Psikanalizin sosyolojik gezintilerindeki hatalar, hatalı kişilik teorisiyle yakından ilintilidir. Her iki tarafta da bilincin eylemini devredışı bırakarak, böylece teori düzeyinde sosyal ve ekonomik ilişkilerin insan üzerinde etkili olmasının yolunu tıkar.

Freudculuğun iç mantığında eksikliklerin olduğunu ileri sürmek hemen hemen olanaksızdır. Tersine; iç mantığında herşey bir sanatçı edasıyla o kadar güzel birleştirilmiştir ki; bu öğretinin içinde bulu-

nan tek tek değerli tezleri ortaya koyarken sayısız düzeltme yapma ve çekince öne sürme zorunluluğu hissine kapılırsınız. Karşımızda duran, iyi işlenmiş ve iç tutarlılığa sahip bir sistem durmaktadır. Temel düşüncesi de, bu sistemin diyalektik materyalist bir sistem olarak kabul edilmesini engellemektedir.

***

Şimdi bazı sonuçlar çıkarabiliriz:

1. Bireyin ruh yaşantısının öğretisi olarak psikanalitik sistem, diyalektik materyalist bakış açısınca getirilen metodolojik eleştiri karşısında ayakta kalamaz. Psikanalizin kurucuları, bazı tikel süreçleri objektif diyalektiğe denk düşer tarzda ortaya koymayı başarmış olsalar da, psikanalizin kişiliğin doğasına ilişkin genel görüşleri, ne diyalektiğin, ne de tutarlı materyalizmin beklentilerine uymaktadır. Diyalektiğin yasalarına karşı yapılan en büyük ihlal, psikanalizin insan kişiliğini abartılı şekilde biyolojikleştirmesinde ve sosyal bileşenlerini gözardı etmesinde yatmaktadır. Psikanaliz, bireyin belli bir tarzda toplumsal bütünün parçası haline getirilmesini, yeterince gözönünde bulundurmamaktadır. Aynı şekilde, bu bütünün yasalarının bireyin psikofizyolojik mekanizması tarafından, bir prizmadan geçirilmişçesine kırılmaya uğratıldığını, bu yasaların bireyin doğal özelliklerini değiştirdiğini ve bu özelliklere hükmettiğini de gözardı etmektedir. Reich'ın, bu ihlalin yadsınması ya da psikanalizin eleştirel tarzda incelenmesi sırasında ortaya çıkan bu ihlalin yol açtığı sonuçların hafifletilmesi yönündeki çabaları, ne kadar iyiniyetli yaklaşım gösterilirse gösterilsin, ikna edici görülemez. Reich'ın hatalarının metodolojik kaynağı, gelişim sürecinin değişik aşamalarının "birbirine bağlanması" ve bu değişik aşamalar arasındaki ilişkinin ortaya konması sorununda diyalektiğin yasalarını doğru uygulayamamasında yatmaktadır.

Psikanalizin diyalektiğin yasalarına denk düşmediği gerçeği, onu kaçınılmaz olarak materyalizmin ilkeleriyle de çelişmeye sürükler. Bu çelişkiler özellikle, Freudcu öğretinin sosyolojik bölümünde açık ve net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

2. Diyalektikle çelişir tarzda, birey psişesi yasalarının sosyoloji açısından taşıdığı önemin ve buna bağlı olarak, psikanalitik yöntemin sosyolojik olanaklarının abartılması, psikanalistlerin ve Reich'ın görüşünün karakteristik özelliklerindendir. Sosyal psikolojiyi, sosyolojik bir disiplin ya da sosyolojik disiplinler grubu olarak, psikanaliz tarafından temsil edilen birey psikolojisine dahil ederler ve bu da yanlıştır. Ayrıca psikolojik etkenin tarihsel süreçte oynadığı rolü abartırlar; bu etkeni, biyolojik-güdüsel güçlerin etkide bulunmalarının ifadesi olarak görürler. Freud ve psikanalistler bu sürecin ekonomik temelini ya tamamen gözardı ederler, ya da (Freud'un araştırmalarının ortaya koyduğu gibi, toplumsal-tarihsel idealizme kaymak anlamına gelmek üzere) psikanalizi tarihsel materyalizm teorisine dahil etmeye çalışırlar. Bu ise, toplumsal gelişime dair Marksist görüşü çeşitli açıklamalar ve eklemeler aracılığıyla tersyüz edilmesi anlamına gelmektedir (Reich, Varjas). Oysa işte tam da bu gö-

rüşler materyalizmden uzaklaşmak anlamını taşımaktadır. Psikanalistlerin burada düştüğü yanılgı, insan doğasına ilişkin taşıdığı materyalist düşünceleri, kendisini sosyal ve tarihsel görüngüler konusunda idealist düşüncelere kaymaktan kurtaramamış olan Feuerbach'ın düştüğü ve Marx tarafından ortaya çıkarılmış yanılgıya paraleldir.

3. Freudcu öğretinin sosyolojik bölümü, bireysel-psikolojik bölümüyle organik bağlara sahiptir. Esas olarak tam da psikanaliz insan doğasının özelliklerinin ve bu özelliklere hükmeden biyo-psikolojik yasaların önemini abarttığı için, sosyal ve tarihsel değişimlerin en azından bazı noktalarda bireysel biyo-psikolojik değişimlere denk düştüğü düşüncesine ulaşır ve bu düşünceyi sosyal-tarihsel değişimlerin temeli yapar.

Freudcu öğretinin değişik bölümleri arasındaki organik bağ, bu öğretinin bütünlüklü ve genişletilmiş bir sistem olarak incelenmesini olanaklı kılar. Bireyin ruh yaşantısının öğretisi olan ve daha kapsamlı bir sistem olan Freudculuğun bir parçasını oluşturan olan psikanaliz, bu sistemden farklıdır. Bu yüzden farklılığını gösterebilmek için bu sistemi "Freudculuk" olarak nitelendirmek yerindedir.

4. Reich'ın çalışmaları konusunda son birkaç söz daha: Bu makalede Reich'ın ortaya attığı bütün soruları ele alma olanağımız yoktu ve en öz sorunlara değinmekle yetindik. Reich'ın psikanalitik öğretinin sosyal oluşumu konusundaki tamamen yanlış görüşleriyle, Freudculuğun diğer burjuva görüşler arasındaki konumunu eleştirmeden geçtik. Ancak bize göre burada açtığımız kadarı bile, yukarıda da belirtildiği gibi, bu bağlamda iyiniyetle davranmış olsa da Reich'ın bu makalesinin kesinlikle Freudcu öğretiye ilişkin Marksist görüşlerin ifadesi olmadığı saptamasında bulunabilmemiz için yeterlidir. Biz Freudculuğu bir sistem olarak reddediyoruz. Ancak bu, psikanalizin tikel yasalarının, eğer hele bir de psikanalitik görüşler sisteminde tabi oldukları sayısız tersyüz edilmelerden arındırılırlarsa, sahip olduğu yüksek bilimsel değeri tanımamızın önünde engel değildir.

PROF. DR. A. A. SMIRNOV*

SOVYET PSİKOLOJİSİNİN GELİŞİMİ

Konuşmam, Sovyetler Birliği'nde bir bilim olarak psikoloji sorununa ışık tutmak amacını taşıyor.

Öncelikle, Sovyet psikologlarının çalışmalarında dikkate aldıkları, Sovyet psikolojisinin temel, ilkesel hareket noktalarına değinmek istiyorum.

Sovyetler Birliği'nde psikoloji saygın ve onurlu bir konuma sahiptir. Yeryüzünün tüm sermayeleri arasında en değerli olanı insandır. İnsana verilen değer, kişiliğinin korunması, Sovyet sisteminin karakteristik özelliklerindendir. Sosyalist hümanizm, Sovyet insanları arasındaki ilişkilerin en tipik özelliğidir. İnsanın ruhsal dünyası, kişiliğinin psikolojik özellikleri, her Sovyet insanı için özel öneme sahip sorunlardır ve bilimsel araştırmanın en önemli amaçlarından biridir.

Sovyetler Birliği'nde, genç neslin eğitim ve yetiştirilmesi sorunun çözümlerinde psikolojiye büyük bir pay düşüyor. 19. yüzyılın ortalarında çalışmalar yürüten büyük Rus pedagogu ve psikoloğu Uşinski, "Bir insanı her açıdan yetiştirmek için, onu her açıdan tanımak gerekir" demişti. Çocuğun ruhsal dünyasının yasalarının bilgisi, bu ruhsal dünyanın gelişme yasalarının bilgisi – tüm pedagojik ve didaktik sorunların çözümünün anahtarıdır. Bu nedenle Sovyet psikolojisi, pedagojik bilimlerin genel zinciri içinde mutlak bir halka oluşturur ve bu bilimler sisteminde son derece önemli bir yer tutar.

Sovyet psikolojisinin ulaştığı bilimsel bilgiler, hem Sovyet pedagojisinin *teorisinin* inşasında, hem de okul sisteminin *pratiğinde* önemli bir rol oynar. Bu bilgiler *ders planlarının* ve *eğitim programlarının* geliştirilmesinde, *okul kitaplarının* hazırlanmasında, *öğretim yönteminin* yetkinleştirilmesinde, okul *eğitim işinin* tamamında yaygın kullanım alanı bulurlar.

Psikolojinin bilim olarak Sovyetler Birliği'ndeki çok yönlü saygınlığının bir göstergesi de, bu alanda ortaya konan *bilimsel çalışmalarda* görülen, bir dizi önemli psikolojik araştırma enstitüsüyle

*RSSCF Pedagoji Bilimleri Akademisi Olağan Üyesi
Kaynak: "Neue Welt", Ağustos 1948, Sayı 15

ve psikolojinin yüksek okullarda sahip olduğu çok sayıdaki kürsülerin geniş bilimsel faaliyetiyle somutlanan büyük artıştır.

Psikoloji alanında özellikle kapsamlı ve çok yönlü bir çalışmayı Moskova Pedagoji Bilimleri Akademisi Psikoloji Enstitüsü'nde, ayrıca Leningrad'da (Profesör Ananyev yönetiminde), Ukrayna Psikoloji Enstitüsü'nde (Profesör Kostyuk yönetiminde), Gürcistan'da (Profesör Usnadse yönetiminde) ve SSCB Bilimler Akademisi Felsefe Enstitüsü'nde (Profesör Rubinstein'in yönetiminde) de yürütülmektedir.

Psikoloji, *yüksekokul eğitim sisteminde* de son derece önemli bir yer tutar. Tüm pedagojik enstitülerin ve üniversitelerin tüm sosyal bilimler fakültelerinin öğretim planlarında psikoloji dersi mevcuttur.

Pedagog olacak olan üniversite öğrencilerinin *pratik* psikolojik eğitimine ise özellikle büyük bir önem verilmektedir. Tüm öğrenciler pratik psikolojik çalışmalara katılırlar. Tek tek öğrencileri ve sınıf kolektifini bir bütün olarak incelerler; öğretimin içeriğini, yöntem ve yapısını psikolojik bakış açısıyla analiz ederler ve öğrencinin bağımsız öğrenme faaliyetini araştırırlar. Tüm bunlar, okuldaki pedagojik faaliyetleriyle, gözlemlenen öğrencilerle ilgili olarak somut pedagojik önlemlerin geliştirilmesi ve uygulanması ile ilintilidir.

SSCB'nin bir dizi üniversitesinde, üniversite öğrencilerinin psikolog olarak yetiştirildikleri özel psikoloji bölümleri vardır.

Ayrıca, psikoloji alanında -Aspirant* dediğimiz- genç *bilim işçilerinin* eğitimine de özel bir önem veriliyor. Aspirantlığa, yüksek eğitim görmüş ve de bilimsel çalışma yürütmeye ilgisi ve yeteneği olan kişiler kabul edilir. Aspirant, ek olarak üç yıllık bir psikoloji eğitimi görür ve araştırma faaliyetinde yetkinlik kazanır.

Yüksek dereceli okullarda psikoloji dersinin uygulamaya konmuş olması, Sovyetler Birliği'nde psikolojinin sahip olduğu olağanüstü konumun bir diğer göstergesi olarak kabul edilebilir. Psikoloji, burada okulun eğitsel faaliyetinde özellikle önemli rol oynayan bir ders işlevi görür.

Psikoloji, daha yüksek sınıf öğrencilerini, insanın ruhsal dünyasıyla tanıştırırken, öğrencilerin doğru bir materyalist dünya görüşü oluşturmalarında ve birarada yaşadıkları insanların ruh dünyasını anlamalarına yardımcı olur. Öğrencilere, değerli kişilik özellikleri geliştirme yollarını gösterir ve onlara bağımsız öğrenme faaliyetini doğru örgütlemelerine katkı sunar.

Psikolojinin öğrencilerde uyandırdığı ilgi çok büyüktür ve gençlik için taşıdığı önem tartışılmazdır.

***

Sovyet psikolojisinin *temel teorik ilkeleri* nelerdir?

Sovyet psikolojisi, ilerici bir dünya görüşü olan diyalektik materyalizm öğretisi temelleri üzerine kuruludur. Bu öğretinin temel tezlerinin, bu alanda- insanın ruhsal dünyasıgeliştirilmesi Sovyet psikolojisinin temel hedefi ve görevidir.

Psikolojinin tüm tarihi- bütün bilimlerde de olduğu gibi- materyalizm ve idealizm arasındaki mücadelenin tarihidir. İlerici *düşünürlerin*

* Aspirant [Aday]- SSCB'de ve diğer sosyalist ülkelerde öğretim görevlisi olmaya aday kimseler için kullanılan bir kavram.

hepsi *materyalist* teorinin savunucularıydı. İdealizm, daima *gerici* görüşlerin temelini oluşturmuştur. Hiçbir zaman bilimlerin gelişimine hizmet etmemiş, dahası gelişimlerine köstek olmuştur.

İdealizmden, psişik olanın, maddenin kendisinden bağımsız bir niteliği bulunduğunu ve beynin bir ürününü temsil etmeyen bir şey olduğunu öne süren felsefi teorilerin tamamını anlıyoruz.

Materyalizmden ise, psişik olanın maddeden bağımsız olarak var olmayan, maddenin bir niteliğini oluşturan ve maddenin gelişme sürecinde ortaya çıkan bir şey olduğunu öne süren bütün teorileri anlıyoruz.

İdealizm, psişik olanın bağımsız bir şey oluşturduğu görüşünü savunarak, insanın ruhsal dünyasının tamamını işte buradan, "tin"in* yasalarıyla açıklamaya kalkışmaktadır. Ruhsal dünyanın, sinir sistemi ve çevreye bağımlılığına ilişkin toplam bilgimize dayanan, *ruh dünyasının maddenin yalnızca bir özelliği*, beynin bir ürünü olduğu ve bizim dışımızda, bağımsız olarak var olan maddi dünyanın ve objektif gerçeğin etkileri sonucu oluştuğuna ilişkin o önemli gerçeği görmezden geliyor.

İdealizm, bilincin gerçek dünyanın yalnızca bir *sureti* olduğunu anlayamadı ve anlamak istemedi.

İdealizm, insanın *toplumsal ilişkilerinin*, bize etkide bulunan objektif gerçeklikte en önemli rolü üstlendiğini ve bu ilişkilerin *maddi*, yani toplumun ekonomik yaşam koşulları tarafından belirlendiğini ayırt edemedi ve ayırt etmek istemedi. Bu ilişkilerin, farklı tarihsel dönemlerde toplumun maddi yaşam koşullarının değişikliklerine göre farklı şekillendiği gerçeğini görmezden geldi ve gelmeye devam ediyor.

İdealizm, sınıflara bölünmüş toplumun bilincindeki *sınıfsal olanı* göremedi ya da görmek istemedi. İnsanın ruhsal dünyasının tamamının, konumuna, sömüren ya da sömürülen sınıfa aidiyetine bağlı oluşunu da öyle.

Marksizm öncesi materyalizm, mekanik materyalizm de insanın ruhsal dünyasını doğru bir şekilde açıklayamadı. Bu mekanik materyalizmin en karakteristik özelliklerinden biri, psişik süreçleri, bilinci salt fizyolojik ve hatta fizik ve kimya süreçlerine dayandırmaktı. Psişik süreçlerde, üstünlükle örgütlenmiş bir maddenin gelişme sürecinde meydana gelen *özel* bir özellik olarak niteliksel hiçbir özgünlük göremedi. Tıpkı idealizm gibi mekanik materyalizmin de bilincin, insanın toplumsal yaşamının gelişimine, yaşam tarzına ve sınıfsal konumuna bağımlılığını görmesi mümkün olmadı.

Mekanik materyalizm, gerçeğin biçimlendirilmesinde bilincin son derece etkin rolünü, ilerici fikirlerin rolünün farkına varmadı.

Bu materyalizm, insanın ruhsal dünyasının tamamını mekanikleştiriyor, onu bir otomata dönüştürüyordu.

Moleschott, Vogt ve Büchner'in kaba materyalizm olarak anılan materyalizmi, insanın ruhsal dünyasının gerçekten bilimsel bir açıklamasını sunmanın çok uzağındaydı.

Günümüzdeki mekanik öğretiler, özellikle de Davranışçılık** insanın ruhsal dünyasının doğru anlaşılmasını sağlamaktan çok uzak bulunuyor.

* Burada orijinal metinde "Geist" sözcüğü kullanılmaktadır ve Geist, genellikle ruh deyimiyle dile getirilen can ve tin anlamına geldiği gibi, düşünce anlamında da kullanılmaktadır.

** Behaviorism- Bu öğretiye göre, önemli olan davranıştır. Bu açıdan insanlarla hayvanlar arasında bir aşama farkı tanımayan davranışçılık, bilinç ve düşünceyi davranışlara indirger ve ruhsal yaşamı tepkilerin toplamı sayar.

Bu öğreti bilindiği üzere, insanın ruhsal dünyasının ve bilincinin bilimi olan psikolojinin yerine, insanın mekanik olarak biçimlenen tepkilerinin bir toplamı olarak kabul edilen davranışların bilimini koymak çabasındadır.

Eğitim ve öğretim alanında mekanik teoriler, bilgi ve yetkinliklerin *bilinçli* olarak edinilmesi gerekliliği, çocuğun *bilinçli* disiplininin ve *bilinçli* faaliyetinin gerekliliğinin bir kenara bırakılmasına yol açıyor. Eğitim ve öğretim, talim terbiyeye, mekanik bir antreman haline dönüşüyor. Thorndike ve bir dizi başka Davranışçının asıl bakış açısı budur.

Mekanistler, daha *küçük yaşlardaki*, ilkokul çağındaki çocukların *bilinçli* bir eğitimi ve öğretiminin gerekliliğini özellikle ısrarlı bir biçimde reddediyorlar. Böylelikle de gerici çevrelerin sınıf çıkarlarına hizmet ediyorlar. Çünkü ilkokul, halkın tüm kesimlerine açık olan kitle okulunu temsil etmektedir. Daha yüksek dereceli okullar ise yalnızca ekonomik koşulları daha iyi olan kesimlere hizmet eder. Dolayısıyla mekanistler, alt sınıflarda *bilinçli* bir eğitim ve öğretimi reddederek, daha yoksul halk kesimlerinden gelen çocukların bilinçli öğrenme olanaklarını elinden almaktadırlar. Bu çocukların payına yalnızca mekanik bir eğitim düşmektedir.

Bu yöntemin her bakımdan tümüyle egemen sınıfların, işçileri makinelerin, işi yerine getirmeyi becerebilen ama gerçeğe ilişkin bilinçli bir bakış oluşturmayı öğrenememiş bir eklentisi, bir otomatı haline getirmeye uğraşan kapitalistlerin çıkarlarına hizmet ettiği kolaylıkla görülüyor.

Yalnızca ve yalnızca diyalektik materyalizm, psişik yaşamın bilgisinin doğru edinilmesinin anahtarını sundu. Yalnızca o, ruhsal dünyanın, çok gelişmiş maddenin özel bir niteliğini oluşturduğunu, bu niteliğin, maddi dünyanın yansıtılmasından ortaya çıktığını gösterdi. Yalnızca o, insan bilincinin toplum tarafından koşullandığını; bilincin, toplumsal yaşamın maddi koşulları tarafından belirlenen toplumsal koşullara bağımlı olduğunu kanıtladı. Yalnızca o, bilincin tarihsel doğasını doğru bir biçimde ortaya koydu. Yalnızca o, bilincin sınıflı toplumdaki sınıfsal karakterini gösterdi. Yalnızca diyalektik materyalizm, aktif bilincin doğru kavranmasının rolünün ve toplumsal yaşamda ilerici fikirlerin önemi-nin anlaşılmasını sağladı.

***

Sovyet psikolojisinin araştırdığı temel sorunlar nelerdir?

Sovyet psikolojisi sisteminde kişilik sorunu önemli bir yer tutar.

Psikolojik araştırmaların hedefi son tahlilde somut insandır, canlı insan kişiliğidir. Kişiliğin psikolojik özellikleri ve gelişmesinin yasalarını araştırmak; psikolojinin ana görevi budur.

Peki bu sorun Sovyet psikolojisi tarafından nasıl çözülüyor?

Sovyet psikolojisi, biyolojik momentlerin, doğal güdülerin, insan kişiliğinde ve ruhsal dünyasının tamamında belirleyici olduğu görüşünü savunan tüm teorileri kesinlikle reddedir. Böyle oysaydı, bu, kişiliğin temel psikolojik özelliklerinin değişmezliği, "sonsuzluğu" anlamına ge-

lirdi. Ne var ki tarihten- özellikle SSCB'deki sosyalist inşanın pratiğinde de gördüğümüz gibi- insanın psikolojik özelliklerinin son derece değişken olduğunu öğreniyoruz. Böylece, insan kişiliğinin ve ruhsal dünyasında temelli bir değişimin, radikal bir dönüşümden geçirilmesi için geniş olanakların var olduğu açıkça kanıtlanıyor.

Yine tarihten öğreniyoruz ki, bilinçteki ve insan kişiliğindeki bu değişimler, toplumun ekonomik koşullarının etkisi altında, insanın yaşadığı ve geliştiği toplumsal ve ekonomik koşullardaki değişikliklerin etkisi altında şekilleniyor.

Stalin, tarihin bize, farklı dönemlerde yaşamış insanların farklı düşünce ve isteklere sahip olmasının nedeninin, ihtiyaçlarının karşılanması için farklı dönemlerde farklı şekillerde mücadele etmesinden ve ekonomik koşulların buna göre farklı şekilde biçimlenmesinden oluştuğunu öğrettiğini, Ekim Devrimi'nden önce yazmıştı. İnsanın henüz özel mülkiyeti bilmediği bir çağın, ilkel komünizm çağının yaşandığına dikkat çeken Stalin, ardından başka bir çağın, özel mülkiyetin insanın duygu ve düşüncelerine egemen olduğu bireysel üretim çağının geldiğini; şimdi ise yeni bir çağın, sosyalist üretim çağının başladığına vurgu yaparak, insanın duygu ve düşüncelerinin sosyalist amaçlarla yoğrulmasının hiç de şaşırtıcı olmadığını söyledi.

Sovyetler Birliği'nde sosyalist yaşamın temelleri sarsılmaz bir biçimde sağlamlaşmıştır. Bunun etkisiyle, devrimimizin en önemli kazanımlarından biri, yani Sovyet insanının düşünsel dönüşümü gerçekleşti. Bugünkü Sovyet insanı, otuz yıl öncekiyle aynı değildir. Tüm Sovyet halklarının genel kültür düzeyi başkalarıyla karşılaştırılamayacak ölçüde yükselmiştir. Emeğe ve toplumsal mülkiyete yeni, komünist yaklaşım Sovyet insanı için karakteristiktir. Sovyet insanlarının, birlik, dayanışma ve dostluk duyguları son derece gelişkindir. Sovyet halkının moral-politik birliği, sosyalist vatanına duyduğu sıcak, fedakar sevgisi, Sovyet insanlarının cesareti ve yiğitliği sarsılmazdır.

Sovyet insanının yeni düşünsel çehresi, aynı zamanda kişiliğinin psikolojik özelliklerini de yansıtmaktadır. Bunlar, yeni sosyalist koşullardan ve sosyalist ideolojiden doğmuşlardır. Bu özellikler, sosyalizm mücadelesinde; ekonomik alanda olduğu gibi insanların bilincinde de yaşanan eskiyle yeni arasındaki mücadelede biçimlendiler.

Toplumsal, tarihsel koşulların etkisinin, belirli oranda ve yalnızca insanın doğuştan var olan eğilimlerinin alt katmanının karşıtında duran insan kişiliğinin üst katmanını oluşturduğunu var saymak- "derinlik psikolojisinin" kişilik öğretisinde yaptığı gibi- yanlış olacaktır.

Gerçekte toplumsal etki, insan kişiliğinin *tamamına* nüfuz eder. Başından itibaren onun psişik dünyasının *tamamını* belirler. Hatta insan salt organik ihtiyaçlarını, tabi olduğu toplumsal etkiye bağlı olarak karşılar.

İnsan ile hayvan arasındaki temel fark, işte toplumsal yaşamın bütün bu bağımlılığında yatar. Hayvanın psişik dünyası biyolojik faktörler tarafından belirlenmektedir; insanınki ise toplumsal-tarihsel koşullar tarafından.

Derinlik psikolojisinin, insanın doğal, doğuştan gelen eğilimleri olarak kabul ettiği dar bireyci çabaları, Sovyet psikolojisi hiçbir biçimde *doğal* olarak kabul etmez. Sözkonusu çabaların belirli *toplumsal koşulların* etkisiyle oluştukları görüşünü taşır.

Peki bunlar hangi toplumsal koşullardır?

Bu sorunun yanıtını bulmak için, şu olgudan hareket etmek gerekir: Gelişiminin belirli bir aşamasında insan toplumu, sınıflara bölünmüş bir toplum haline gelmiştir. Bu toplumda insan, daima bir sınıfa mensuptur. Kişi sınıfının özelliklerini taşıyan koşullarda yaşar. Sürekil olarak, tabi olduğu belirli bir sınıfın etkisi altındadır. Bu nedenle sınıflı toplumda insanın psişik dünyası hep sınıfsal bir karakter taşır.

Kapitalist toplumda egemen sınıf için dar bireyci çıkar ve çabalar, dar bireyci psikoloji tipiktir. Bu psikolojinin temeli, özel mülkiyete dayanan ekonomik ilişkilerdir. Ancak burjuvazi, bireyci, egoist çabalarını, insan doğasının değişmez, sonsuz özellikleriyle açıklamaya çalışır. Bu, kapitalist düzeni haklı göstermek ve onun, insanın bu *sözde* doğal özelliklerine uygun olduğunu kanıtlamak için yapılır. Gerçekte ise kapitalist düzen, insanın bu sözde doğuştan gelen egoist eğilimlerden kaynaklanmaz, tam tersine insanın bireyci çabalarının kaynağı kapitalist düzenin kendisidir. Bu düzenin ortadan kaldırıldığı yerlerde, sözkonusu egoist eğilimler de yok olmaktadır.

Sosyalist toplumda insanın kişisel çabaları hiçbir biçimde toplumsal çıkarlarla çelişmez, tersine onlara denk düşer. İkisi arasında çelişki yoktur. Bu nedenle sosyalist toplumda kişisel çıkarlar kesinlikle baskı altına alınmaz, hatta topumsal çıkarlara denk düşmeleri nedeniyle tamamen ifade bularak gelişir.

Örnek olarak şu olgu verilebilir: Sovyet gençliğinin meslek seçiminde etkili olan motifler, doğal kişisel niteliktedir. Herkes, kendisine en çok hitap eden mesleği seçmektedir. Bizde, meslek seçiminde herhangi bir sınır yoktur. Aynı zamanda her Sovyet genç kız ve genç erkeği, meslek seçiminde vatanına en büyük yararı sağlamayı esas almaktadır. İşte tam da bu toplumsal motif, gençliğin meslek seçiminde en önemli etkeni oluşturmaktadır.

Gençliğimiz, ülkemizde her mesleğin maddi geçimi sağladığının, saygınlık ve kabul gördüğünün bilincindedir. Sovyet gençliği, bizde var olan her meslekte büyük saygınlığa ve üne kavuşulabileceğinin farkındadır. Son derece büyük bir önem taşıyan Sosyalist çalışma kahramanı ünvanı, ülkemizde çalışma alanında büyük başarılar kaydedildiği koşulda her meslekte verilmektedir.

Kişisel ve toplumsal çıkarların tam olarak örtüşmesi, bu çıkarların birliği, toplumsal etkinin yalnızca insanın kişisel eğilimlerinin bastırılması olarak ortaya çıktığını öne sürmeye çalışan teorilerin dayanaksızlığını kanıtlamaktadır. Freudcu teori ve "derinlik psikolojisinin" diğer bazı teorileri bunlar arasındadır.

Tüm bu söylenenler, kişilik üzerine bu "derinlik teorilerinin" reddedilmesi için yeterince neden sunuyor.

Bu teorilerin kabul edilemezliğini belirleyen bir başka nokta da, bunların kişilikte egemen etken olarak bilinci, aklı değil, biyolojik ihtiyaçları

ya da "bilinçaltı"nı kabul etmeleridir. Bilinç, bu ihtiyaçlara hizmet eden, bu ihtiyaçların karşılanması olanaklarını gösteren bir şey olarak değerlendiriliyor.

Gerçekte ise bilinç, ruhsal dünyanın, onun gelişiminin en yüksek biçimidir.

Dünyayı doğru olarak yansıtan, içgüdünün ya da bilinçaltının karanlık güçlerinin egemenliği değil, duru aklın egemenliğidir; insan için karakteristik olan budur. Bilincin gelişimi, eğitimin temel hedefini oluşturmaktadır. İnsanın toplam davranışı, bilince tabi olmak zorundadır.

İçgüdü ve bilinçaltı insanı geriletir, akıl ise ilerletir.

İlerici fikirler, insanlığın daha iyi bir geleceği için mücadele eden tüm insanlar, bu nedenle kimi doğuştan gelen, içgüdüsel ya da bilinçaltındaki güdülerin insanın psişik dünyasının temelini oluşturduğuna dair görüşleri temsil eden teorileri reddetmelidirler. İçgüdü ya da bilinçaltının insanın psişik yaşamının temelini oluşturduğuna dair her girişim; içgüdülerin ve bilinçaltının yasallığını gerekçelendirmeye ilişkin her girişim, gericiliğin amaçlarına hizmet eder. Tam da bu türden teoriler faşizm tarafından yaygın olarak kullanıldı.

***

Sovyet psikolojisi, kişilik psikolojisinde yetenekler sorununa olağanüstü önemli bir yer ayırır.

Sovyet psikolojisinde bu sorun nasıl çözülmektedir? Sovyet ülkesinde halk arasındaki yeteneklerin ulaştığı yüksek gelişim düzeyi, sömüren sınıfların ve sözde "üstün" ırkların özel yeteneğine ilişkin gerici tezi çürüten tartışılmaz bir kanıt sunar. Bu gelişim düzeyi, Lenin'in halkın örgütleme yeteneklerine ilişkin söylediklerini tamamen doğrulamaktadır.

Lenin, "halkın", yani işçilerin ve bir başkasının emeğini sömürmeyen köylülerin örgütleme yeteneğine fazlasıyla sahip olduğunu söylemişti. Sermaye bunları binler halinde ezmiş, yok etmiş ve bir kenara itmişti ve bunların doğru bir biçimde ortaya çıkarılması, ilerletilmesi ve ayağa kaldırılması işi hâlâ yeterince başarılamadı. (Lenin, bunları Sovyetler Birliği'nin henüz ilk yıllarında söylemiştir- A.S.) Lenin, bunu öğrenmek için devrimci bir coşkuyla yaklaşıldığında ise- ki bu olmadan muzzafer devrimler olamaz- bunun başarılacağını da söylemişti.

Lenin'in bu sözlerini yalnızca örgütleme değil, diğer tüm yetenekler için geçerli saymak gerekir. Sovyetler Birliği'nde sosyalist inşanın pratiği, Lenin'in bu sözlerinin doğruluğunu kanıtlamıştır. Bu pratik, sahtekar, sözde bilimsel "teorileri"ni, sömüren sınıflar ve daha "üstün" ırklar için özel var olma güvencesi ve varolma hakkını kanıtlamaya çalışanları kesin olarak çürütmüştür. Çalışan sınıfların ve "alt" ırkların fiziksel ve zihinsel lanetlenmişliğini de paramparça etmiştir. Sovyetler Birliği'nde emekçi kitlelerin ve eskiden çarlığın ve kapitalizmin boyunduruğu altında yaşayan eski Rusya'nın en az gelişmiş halklarını temsil eden halkların değişmiş toplumsal ve ekonomik yaşam koşulları ile birlikte ne denli yüksek bir kültürel düzeye ulaştıklarını göstermiştir.

Sovyet psikolojisi, yeteneklerin dolaysız olarak doğuştan var oldu-

ğunu reddeder. Doğuştan gelen yalnızca organizmanın, özellikle de sinir sisteminin bazı belirli anatomik-fizyolojik özellikleridir. Yetenekler ise, her zaman belirli toplumsal koşullarda, somut insan etkinliğinde ve de eğitim ve öğretim sürecinde gerçekleşen bir gelişmenin sonucudur. Sinir sisteminin bu özelliklerinin anlamı son derece farklı olabilir. Sinir sisteminin eşit özellikleri söz konusu olduğunda bile yeteneklerin gelişimi, farklı koşullar altında ve farklı eğitim ve öğretim yöntemleri karşısında çok farklı da olabilir.

Sovyet psikolojisi, herhangi bir faaliyetin başarıyla yerine getirilmesinin, yeteneklerin farklı kombinasyonları aracılığıyla gerçekleşebileceği görüşünü savunur. Tek bir yeteneğin eksikliği, herhangi bir etkinlik alanında olağanüstü başarıların önünde bir engel oluşturamaz. Çünkü çok gelişmiş yetenekler, gelişimi daha zayıf başka yeteneklerin yerini tutabilir. Yeteneklerin, değişik yönlü telafi etme olasılıkları son derece yüksektir.

Sovyet psikolojisi, yetkinliklerin ve yeteneklerin "ölçülebileceğine" dair sözde bilimsel varsayımı reddetmiştir. Sovyet psikolojisi, yeteneğin niteliksel özelliklerinin analizini ve yeteneklerin olabildiğince başarılı gelişmesinin yöntemlerini geliştirmeyi kendine görev edinmiştir. Bu araştırmaların sonucunda, yeteneklerin eğitim ve öğretim aracılığıyla geliştirilmesinin geniş olanakları saptandı. Sovyet psikolojisi, yeteneklerin niceliksel ölçümünü ve bu tür ölçümler için Amerikalı psikologlarda yaygın olarak kullanılan test yöntemini neden reddetmektedir?

Çünkü test yöntemi, insanın yeteneklerinin soyaçekim ve *değişmez* ortam tarafından önceden belirlendiğinden hareket etmektedir ve yeteneklerin zengin gelişme olanakları reddeden kaderci yetenek öğretileri üzerine kuruludur.

Bu öğretiler, yeteneklerin verili anda ölçülmesiyle, insanın şu ya da bu etkinliğe uygunluğunun belirlenebileceği, görüşünü savunurlar. Test işleminden insanın gelecekteki etkinliğine ilişkin bir tahminde bulunması beklenmektedir. Gerçekte ise testlerin hiçbir tahmin değeri yoktur.

İnsanın verili anda ortaya koyduğu şekildeki yeteneklerinden hareketle, bunların gelecekte nasıl olacağına dair bir yargıya gidilmemesi gerekir. Yeteneklerin gelişme olasılıkları çok büyüktür ve bu gelişme insanın faaliyeti sırasında gerçekleşir. Bu yetenekler büyük ölçüde, onları gerektiren etkinliğin bir sonucudur. Ama bu etkinliğin başarılı uygulanmasının yalnızca koşuludurlar, önkoşulu değildirler.

İnsan, şu ya da bu yeteneği gerektiren bir etkinlik gerçekleştirdiğinde, bu yeteneği kendisinde geliştirir.

Yeteneklerin gelişimi sorununda eğitim ve öğretim olağanüstü büyük bir rol oynamaktadır. Öğretmenin son derece önemli olan öğrencinin yeteneklerini geliştirme görevi buradan kaynaklanır. Test yönteminin kaynağını aldığı kaderci öğretiler ise öğretmeni bu sorumluluk dolu büyük görevden muaf tutar. Testlere dayanarak öğrencinin yeteneklerine dair kaderci yaklaşımı kabul ettiğimizde, öğrencilerin yeteneklerini

geliştirme yol ve araçlarını araştırma olanaklarını ve isteğini öğretmenin elinden almış oluruz.

Testlerin herhangi bir tahmin değerleri olmadığı gibi, teşhis açısından da bir değerleri yoktur. Araştırmanın yapıldığı sırada var olan yeteneklere dair bile kusursuz bir karakteristiğini veremezler. Neden?

Herhangi bir etkinliğin başarıyla yerine getirilmesi, herhangi bir sorunun çözülmesi, yalnızca bunların muhtevatına bağlı değildir. Ayrıca bunların yerine getirilmesindeki motiflere, sorunu işlememize sevk eden faktörlere de bağlıdır.

Örnek olarak şu küçük olguyu alabiliriz: Bir Sovyet psikoloğunun araştırması, bir faaliyetin unsurlarının okul öncesi yaşlardaki çocukların hafızası üzerindeki etkisini ele alıyordu. Bir durumda çocuk, bir oyun içerisinde belirli kelimeleri aklında tutmaya teşvik edilir. Şöyle ki, çocuklar "ana okulu" oynarlar. Aralarından biri dükkana gidip anaokulu için gerekli bazı eşyalar satın almakla görevlendirilir. Çocuğun bu eşyaların isimlerini aklında tutması istenir. Diğer durumda ise çocuklardan aynı isimleri oyun içinde değil, sıradan psikolojik deney sırasında aklında tutmaları istenmiştir. Bu deney, bütün alışılagelmiş bellek deneyleri gibi uygulandı. Çocukların ilk durumda ikinciye göre neredeyse iki kat fazla sayıda sözcüğü aklında tuttukları ortaya çıktı. Neden? Çünkü iki durumda bu sözcükleri hafızaya yerleştirmeye sevk eden nedenler birbirinden farklıydı.

Test yöntemi yardımıyla yapılan araştırmalar bu önemli etmeni, yani etkinlik unsurunu dikkate almamaktadır. Ancak test sorularının çözümünde tam da bu etmen tek tek çocuklarda farklı olabilir. Demek ki testlerin sonucu, yeteneklerin farklılığından kaynaklanmayan, ama çocukların kendilerine yöneltilen görevlerin çözümüne farklı türdeki yaklaşımlarından kaynaklı farklı sonuçlar doğurabilir.

Burjuva ülkelerin psikolojisi, testlere, teşhis değeri kazandırmaya çalıştıkları karmaşık yöntemler geliştirmiştir. Bunun için varyasyonlar istatistiğini kullanır ve test sonuçları arasında sağlamayı, ilişkiyi ve etkinliğin yerine getirilmesindeki gerçek başarıları niceliksel olarak saptamaya çalışır.

Sovyet psikolojisi, bu tür bir çözümü asla kabul edemez. Hümanist ilkelere bağlı olarak yeteneklerin değerlendirilmesinde tek tük dahi olsa hataları görmezden gelemez. Çünkü her hatanın ardında canlı bir insan, yaşayan bir çocuk, onun geleceği bulunuyor. Ve Sovyet psikoloğu buna kayıtsız kalamaz. Bu nedenle bu tür hatalara göz yumamaz.

Kapitalist ülkelerde test yönteminin yaygın bir propagandası yapılıyor, çünkü bu yöntemin uygulanması politik amaçlı ve mülkiyet sahibi sınıfın ve gericiliğin çıkarına kullanılıyor. Bu testlere dayanarak, işçi ve köylü çocuklarının kabiliyet düzeyinin nüfusun mülkiyet sahibi sınıfına mensup çocuklara ya da ezilen halkların çocukların yeteneklerinin sözde "üstün halkların" daha doğrusu "üstün ırkların" çocuklarına göre daha düşük olduğu kanıtlanmaya çalışılıyor. Testler aracılığıyla, toplumsal eşitsizliğin açıklanmasının ve gerekçesinin yeteneklerin farklılığından kaynaklandığı iddiası temellendirilmeye çalışılıyor. Gerçekte ise

durum tam da tersidir: Yeteneklerin gelişmesindeki farkları, insanların kapitalist toplumdaki sosyal ve ekonomik eşitsizliği yaratmaktadır.

Kapitalist ülkelerde işçi çocukları, mülk sahibi tabakaların çocuklarına göre test sınavlarında daha kötü sonuçlar veriyorlarsa, bunun yanıtı, işçi çocuklarının daha az yetenekli oluşunda değil; tersine baskı ve sömürünün yol açtığı ağır yaşam koşullarında, kapitalist ülkelerde insanlar arasındaki toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler tarafından engellenmelerinde yatar.

Sosyalist inşanın pratiği, bu gerçeği tam ve kesin olarak kanıtlamaktadır. Bu pratik, insanın insan tarafından sömürülmesinin ortadan kaldırılmasıyla her bireyin yeteneklerinin en geniş gelişme ve ilerletilme olanaklarına kavuştuğunu göstermektedir.

Tüm insanların yeteneklerinin eşit olduğu görüşünü mü savunuyoruz? Elbette ki hayır! Ama biz temel görevimizin her bireyin yeteneklerini yükseltmek ve her bireyin eksik yönlerini geliştirmek olduğu görüşünü benimsiyoruz.

Daha önce belirttiğimiz gibi yetenek ölçümünü ve test yöntemini reddediyoruz. Bu, öğrencilerin yeteneklerini araştırmayı gereksiz bulduğumuz anlamına mı geliyor? Hayır. Böyle bir bakış açısını savunmuyoruz. Ama, yeteneklerin gerçekten doğru bir şekilde saptanması için, çocuğun etkinliğini, onun alışılagelmiş yaşam koşulları içerisinde incelenmesini; yetenekleri istatistiksel olarak belirlemeyi değil, tersine onları gelişimleri ve değişimleri içerisinde, onları çocuğun tüm kişiliğiyle bir bütün olarak, geçmiş yaşam koşullarıyla ve şu anki yaşamlarıyla, aldıkları eğitimi ve öğretimi ile, yani tüm yaşamı ile birlikte incelemeyi savunuyoruz.

Yeteneklerin bu şekilde araştırılması bizzat öğretmen tarafından yapılmalıdır. Çocuğu, etkinliğinin tüm biçimlerinde, yaşamdaki farklı durumlarda incelemelidir. Çocuğun yeteneklerinin değişimini, gelişimini gözlemelidir. Çocuğun tüm yaşamını, gelişme koşullarını, kişiliğinin özelliklerini tam olarak bilmelidir. Sovyet öğretmenleri temel görevlerini böyle görmektedirler. Bu görevi, pratik pedagojik çalışmaları sırasında yerine getirirler.

Sovyet psikolojisinin belirlediği en önemli ilkelerden ve en önemli sorunlardan biri, insanın bilinci ile faaliyetinin birliği öğretisidir. Sovyet psikologları, insanın ruh dünyasının tek tek olgularının soyutlanarak değil, tersine insanın şu ya da bu somut etkinlikle bağlantılı olarak araştırılması gerektiği görüşündedirler. Örneğin, düşünmeyi kendi başına, belleği tek başına ya da dikkati tek başına araştırmak mümkün değildir; daha çok tüm bu olayları, belirli bir etkinliğin yerine getirilmesi sırasında incelemek gerekir: Okuma sırasında, çalışma sırasında vb. Sovyet psikolojisinin araştırma konusu tek başına çocuğun düşünmesi değildir. Tersine matematik problemlerinin çözümü sırasındaki düşünme süreci, imla kurallarının uygulanması sırasındaki, bilimsel ve sanatsal bir yazının okunması sırasındaki vb. düşünme sürecidir. Başlı başına bellekteki olaylar değildir Sovyet psikologlarının araştırdıkları, tersine öğrencinin ders sırasında işlediği konunun yer edinmesinin çe-

şitli biçimleridir. Sovyet psikologları, kavramların oluşumu ve gelişimini; kendi uydurduğu yapay kavramların oluşumunu inceleyen Alman psikologu Narziss Ach'ın tarzında araştırmazlar. Onlar, öğrencilerin ders sırasında kendilerine açıklanan bilimsel kavramları öğrenme biçim ve tarzını araştırırlar. Yalnız ve yalnız bu araştırma yöntemi psikolojiyi gerçekten canlı, somut bir bilim haline getirmektedir ve pratik uygulama için en geniş olanakları sunmaktadır. Sovyet psikologları işte tam da bu yolda ilerlemektedirler.

***

Bilincin ve eylemin birliği öğretisi, Sovyet psikologlarını şu büyük ve önemli görevle karşı karşıya koyar: İnsan etkinliğinin farklı somut biçimlerinin psikolojik bir analizi.

Etkinliğin somut biçimlerinin araştırılmasında, Sovyet psikologları, insanların yaratıcı faaliyetine büyük bir önem verirler. Araştırmanın konusunu her şeyden önce işçinin çalışma yerindeki yaratıcı faaliyeti oluşturur. Sovyetler Birliği'nde işçi "makinenin bir eklentisi" değildir. İşçi yeni, mükemmelleştirilmiş çalışma yöntemlerinin yaratıcısıdır, üretim sürecinin örgütleyicisidir, tasarlayıcısı ve mucididir. Yeni üretim ilişkileriyle, insanın insan tarafından sömürülmesinin ortadan kaldırılışıyla belirlenen emeğe bir yeni, komünist yaklaşım, emeğin yeni biçimlerini ortaya çıkarmış, işçinin etkinliğini yaratıcı bir etkinlik haline getirmiştir. Bu özellikle Stahanovcuların çalışmasında en açık ifadesini bulmaktadır. Onların yaratıcı çalışması, psikolojik araştırmanın son derece önemli bir konusunu oluşturmaktadır.

Çalışma psikolojisinin araştırılmasında Sovyet psikolojisi temel görevini, şu ya da bu mesleğin psikolojik talepleri, bu meslek için uygunluğu tespit etmede değil, bir meslek için gerekli kişilik özelliklerinin hangi çalışma koşulları altında geliştiklerinin, işin kendisinin insanı nasıl eğittiği ve dönüştürdüğünün saptanmasında görür. Sovyet psikologlarının yayınladıkları yazıların birçoğu, sanat alanındaki yaratıcı çalışmanın çeşitli biçimlerinin- ressamların, müzisyenlerin, aktörlerin, yazarların yaratıcı etkinliklerininaraştırılmasına ayrılmıştır. Bilim adamının, mucidin çalışması da aynı şekilde psikolojik yönden araştırılmaktadır.

Öğrenme etkinliğine, özellikle de ilk ve orta okul çocuklarının öğrenme etkinliğine büyük bir önem verilmektedir; yani, Sovyet pedagojik psikolojisinin temel içeriğini oluşturan sorunlara.

Sovyet psikologlarının çalışmasında, insanın, özellikle de çocuğun psişik dünyasının gelişimi sorunu son derece büyük bir yer tutar.

Bununla bağlantılı olarak olağanüstü önemli bir soruna, değişik yaş gruplarındaki çocukların psikolojik özellikleri sorununa değinmemiz gereklidir. Sovyet psikologları, bu sorunu ele alırken, çocuğun somut yaşam koşullarından bağımsız olarak daima söz konusu yaşla bağlantılı yaş özelliklerinin değişmediği görüşünden hareket etmezler. İnsanın ruh dünyasının ve bilincinin gelişiminin toplumsal ve tarihsel olarak belirlendiği kabulünden hareket eden Sovyet psikologları, çocukların psikolojik yaş özelliklerinin de, çocuğun yaşamı ve etkinliğinin, eğitimi

ve öğretiminin gerçekleştiği toplumsal tarihsel koşullara bağlı olduğunu ve bu koşulların değişimiyle birlikte söz konusu yaştaki çocukların somut psikolojik özelliklerinin de değiştiğini öne sürerler. Böyle bir anlayışın haklılığı, Sovyetler Birliği'ndeki yeni toplumsal yaşam koşullarının çocukların zihinsel durumlarında meydana gelen o önemli değişiklikler tarafından tüm açıklığıyla doğrulanmaktadır. Eğitim ve öğretim bu nedenle, herhangi, sözde "ebedi" özellikleri şu ya da bu yaşla ilişkilendirilmemeli, aksine belirli toplumsal-tarihsel koşullarda, bunların etkisi altında oluşan söz konusu somut özellikleri dikkate almalıdır. Aynı zamanda eğitim ve öğretimin yalnızca, verili koşullar altında *gelişmiş bulunan* yaş özelliklerine değil, bu özelliklerin *daha da ilerletilerek geliştirilmesine*, çocuğun söz konusu yaş durumunda alabileceğinin daha da genişletilmesi, her bir yaş düzeyine uygun olan zihinsel güçlerinin daha da yükseltilmesine yönelmelidir.

Çocuk psikolojisi alanında yürüttükleri çok sayıdaki çalışmalara dayanarak Sovyet psikologları, burjuva psikolojisinde kök salmış, çocukların yaşının psikolojik özelliklerine ilişkin görüşlerin gerçekle örtüşmediği görüşünü savunurlar. Örneğin gözlem aşamalarına ilişkin Stern tarafından öne sürülen tezler, ya da çocukların ben merkezci düşünme öğretisi, çocuk hafızasının ağırlıklı olarak mekanik bellek olarak değerlendirilmesi ve daha birçok şey, böylesi yanlış görüşlere örnek olarak verilebilir.

Bütün bu öğretiler, çocuğun ilgili yaşlara özgü olan tüm olanaklarını azaltmaktadır. Çocuğun gelişebilme yeteneğini azımsamakta ve çocuğun psişik dünyasının gelişiminin gerçek tablosunu çarpıtmaktadır.

Bu yanlış görüşlerin arasında, sözümona belirli yaşlarda, özellikle de ergenlik döneminde kaçınılmaz olarak ortaya çıkan "krizler" öğretisi de yer almaktadır. Sovyet araştırmacılarının araştırmaları ve Sovyet ailesi ile okulunun eğitim pratiği, eğer çocuğun eğitim ve öğretimi doğru bir biçimde yönlendirilip çocuğun yaşamı uygun toplumsal-tarihsel koşullar altında gerçekleştiğinde bu "krizlerin" tamamen önlenebileceğini ortaya koymuştur.

Sovyet psikolojisi çocukların yaş özelliklerinin değişmezliğini reddederek, çocuğun zihinsel güçlerini "ölçmeye" ve normal gelişim derecesi saptanmaya çalışılan her bir yaş için oluşturulmuş "tek tip normları" da kesin olarak reddeder.

Araştırma yöntemlerimizde gözettiğimiz temel ilke şudur: Herhangi ve tek bir yöntemle yetinemeyiz, tersine çeşitli yöntemler kullanırız. Bu sırada dikkatimizi yoğunlaştırdığımız temel nokta, bizi ilgilendiren süreçleri, çocuğun reel yaşamıyla bağlantılı olarak ya da sıradan yaşam koşullarına olabildiğince büyük ölçüde uygun olan koşullar altında araştırmaktır. Bu nedenle yaygın olarak gözlem ve canlı deney yöntemini kullanırız. Yani, öğretimle ve öğrencinin okuldaki etkinliğiyle sıkı sıkıya bağlı olan bir deney yöntemi. Bireysel özellikler söz konusu olduğunda ise, psişik süreçlerin özelliklerini kişiliğin diğer yönleriyle birlikte anlayabilmek için aynı zamanda her bir öğrenci hakkında olabildiğince en geniş verileri elde etme amacını güderiz.

Bütün araştırmalarımızda dikkatimizi yalnızca şu ya da bu psişik süreçlerin sonuçlarına değil, aynı zamanda da bu süreçlerin gerçekleşme biçimlerine ve seyirlerine de yöneltiriz. Örneğin bizi ilgilendiren yalnızca, belirli koşullar altında öğrencinin zihnine ne kadar çok şey yerleştirdiği değildir, ayrıca bu verili koşullar altında bunun nasıl gerçekleştiği, malzemeyi hafızasına yerleştirmek için ne yaptığı, hafızaya yerleştirme sürecinin asıl olarak nasıl bir seyir izlediğidir. Dikkatimizi özellikle bizim araştıracağımız süreçlerin bu niteliksel yönüne çevirmekteyiz. Yöntemimiz, bu nedenle genelde yalnızca niceliksel yönü, yani süreçlerin sonucunu inceleyen ve niteliksel, gerçekten psikolojik bir analiz yapmaksızın niceliksel ölçütlerle yetinen Amerikalı psikologların yönteminden tamamen ayrılır.

Konuşmamın sonunda şunu eklemek istiyorum:

Sovyet psikolojisi, Sovyetler Birliği'ndeki bütün bilimler gibi, gelişmesi, ilerlemesi için son derece uygun koşullara sahip bulunuyor. Çalışmalarını yürütmesi için önemli maddi olanaklar sağlayan devlet tarafından önemseniyor ve kollanıyor. Sovyet psikologları, geniş ve çok yönlü bilimsel bir çalışma yürütme olanağına sahip. Sovyet psikologları, insanın psişik dünyasının, bilincinin gelişme yasalarının objektif ve gerçeğe uygun bir açıklamasından, insan etkinliğinin gerçek motiflerini ortaya çıkaran, insanın zihinsel güçlerinin daha da yükseltilmesi için zengin olanakların saptanmasından, çocuğun eğitim ve öğretiminin ilerletilmesinden ve de insan kişiliğinin en değerli özelliklerinin geliştirilmesinden oluşan ortak amaç ve hedeflerin birbirine bağladığı, birlik içinde çalışan büyük bir bilimsel kolektifi oluşturuyorlar. Sovyet psikologları geniş bir zemin üzerinde, alanlarındaki bilimsel sorunları tartışmaktadırlar. Sovyetler Birliği'nde psikoloji için yaratılan olağanüstü uygun koşulların ve son derece insancıl görevlerin de teşvikiyle Sovyet psikologları, gelecekte bilimlerin çok daha fazla gelişeceğine, başarılar elde edeceğine inanıyorlar. Sovyet psikolojisinin bugün olduğu gibi gelecekte de, yeni bir yaşamın inşasına, tüm ilerici insanlığın yararına önemli katkılarda bulunacağından kuşku duymamaktalar.

2.000.000 TL (KDV Dahil)